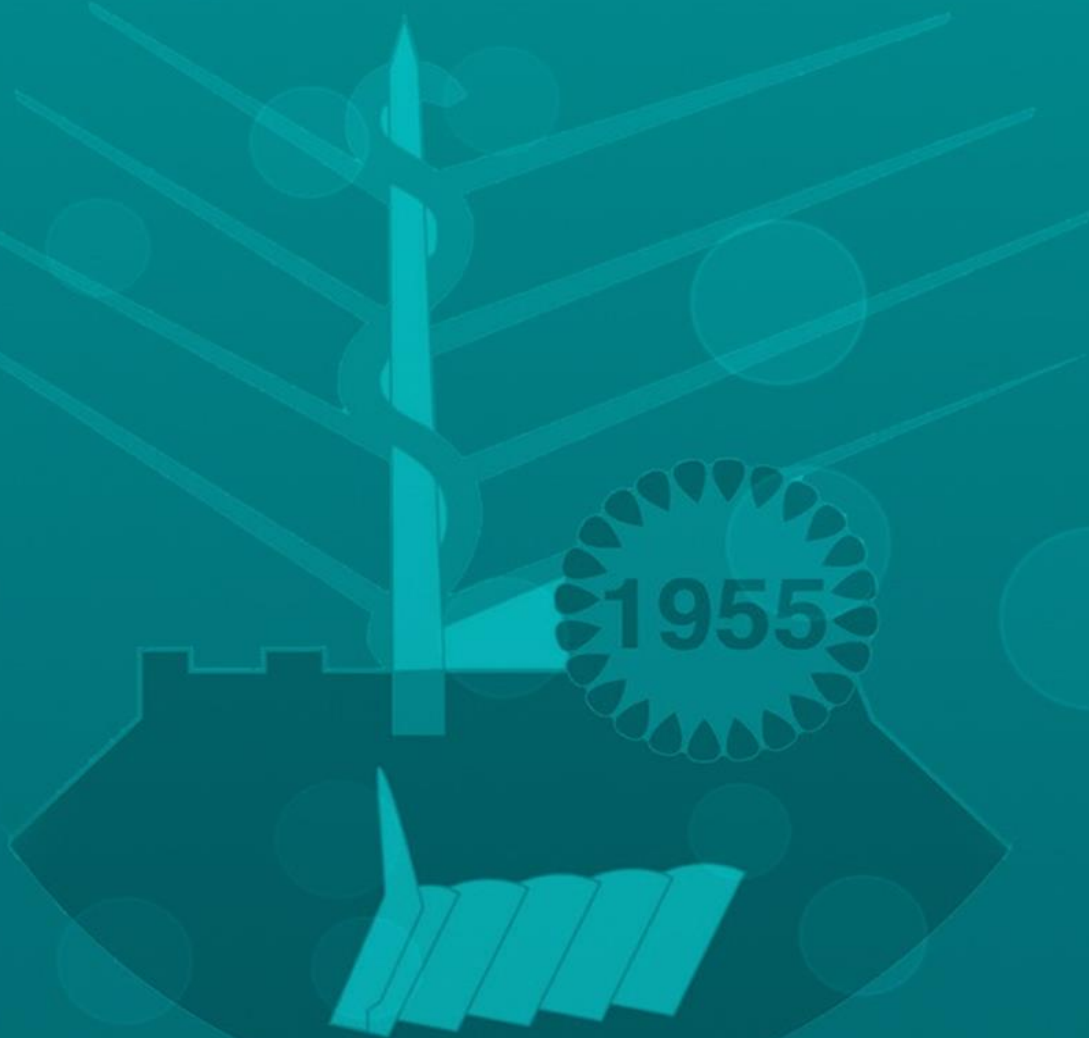

iibf DERGİSİ

Cilt: 20 Sayı: 3 Yıl: 2018

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAHİBİ

Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
Prof. Dr. Eyüp BEDİR
Prof. Dr. Selahattin TOĞAY
Prof. Dr. Selda AYDIN

EDİTÖR

Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI

BÖLÜM ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR
Prof. Dr. Murat ATAN
Prof. Dr. Yücel UYANIK
Doç. Dr. Aykut GÖKSEL
Doç. Dr. Derya SIVUK
Doç. Dr. Emre Güneşer BOZDAĞ
Doç. Dr. Mine Nur BOZDOĞAN
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU
Dr. Öğretim Üyesi Yusuf PUSTU
Öğr. Gör. A. Aziz YILDIZ

YAYIN ALT KURULU

Doç. Dr. Banu METİN
Doç. Dr. Selin ERTÜRK ATABEY
Dr. Öğretim Üyesi Halise Nuran BELET
Arş. Gör. Dr. Burcu NAZLIOĞLU
Arş. Gör. Dr. Oğuzhan YAVUZ
Arş. Gör. Dr. Pinar OKAN GÖKTEN
Arş. Gör. Mesut ASLAN
Arş. Gör. Savaş GAYAKER
Arş. Gör. Yalçın MURGUL

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA - HABERLEŞME

Münire DEMİRTAŞ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
06500 Beşevler/Ankara
Tel: (0312)216 13 62
dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENKAL	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Alaeddin TILEYLİOĞLU	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali HALICI	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Aşkın KESER	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Dilaver TENGLİMOĞLU	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. E. Tuncay SENYEN-KAPLAN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan UYGUR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Eriç YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Günay İSBİR	İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat SEKMEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün ARSAVA	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Hakkı Hakan YILMAZ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk ALKON	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Altan ÇABUK	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVAL	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim AOUDE	Hawaii University
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim DOĞAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cahit GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CANİTEZ	KTO Karatay Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal BİÇERLİ	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nuran BAYRAM	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Öznur YÜKSEL	Çankaya Üniversitesi
Prof. Dr. Ralph H.SALMI	California State University, San Bernardino
Prof. Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selami SEZGİN	Osman Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç Hami BAŞEREN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÖZDEMİR	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şenol DURGUN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü KARATEPE	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Tekin AKDEMİR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ulvi KESER	Girne Amerikan Üniversitesi

TASARIM-DİZGİ: A. Aziz YILDIZ

YAYIN TÜRÜ: Yerel Süreli

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
Hakemli bir dergidir. Dergimizde yayımlanan makaleler Turnitin ile taranmaktadır, yazarların
kendilerini bağlamaktadır. Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM (SBVT), SOBİAD, EBSCO ve ASOS İndex
tarafından taranmaktadır.

Yeni ISSN: 2667-405X

Eski ISSN: 2148-1792 (Elektronik), 1302-2024 (Basılı)

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ**

dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

Cilt: 20 Sayı: 3

İÇİNDEKİLER

Differentiation of Service Speed With Multi Criteria Decision Making Techniques in Waiting Line Problems	
Ali ÖZDEMİR, Muhammed MARUF	470-482
2008 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikaları ve Paydaş Analizi	
Hamza ATEŞ, Mücahit BEKTAŞ	483-504
Ticari Bankalarda Kârlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği (2003-2016)	
Adnan GÜZEL, Yüksel İLTAŞ	505-534
BRICS ve G7 Ülkeleri ile Türkiye’de Hisse Senetleri Piyasaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkilerinin Karşılaştırmalı Analizi	
Bilgehan TEKİN, Erol YENER	535-559
Ticari Serbestliğin Çevre Kirliliği Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi	
Faruk MİKE	560-577
Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Sistemi: Bir “Siyasal İnovasyon” Olabilir mi?	
Gülşen KAYA OSMANBAŞOĞLU	578-599
Uzmanlaşmanın Bakanlıklarda Görünümü	
Hatice ALTUNOK	600-619
Avrupa Birliği İltica ve Mülteci Politikalarının İflası ve Paradigma Değişiminin Gerekliliği	
Mehmet SOYTÜRK	620-639
Türkiye Maastricht Ekonomik Kriterlerine Yakınsıyor mu? Yapısal Kırılma Altında Ekonometrik Bir Uygulama	
Tuğay GÜNEL	640-658

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

dergipark.gov.tr/ahbvuibfd

Volume: 20 Issue: 3

CONTENTS

Bekleme Hattı Problemlerinde Hizmet Hızının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Farklılaştırılması	
Ali ÖZDEMİR, Muhammed MARUF	470-482
Population Policies in Turkey after 2008 and Stakeholders Analysis	
Hamza ATEŞ, Mücahit BEKTAŞ	483-504
Determinants of Profitability in Commercial Banks: The Case of Turkey (2003-2016)	
Adnan GÜZEL, Yüksel İLTAŞ	505-534
Comparative Analysis of Causality and Cointegration Relations Between Stock Market and Economic Growth in G7 and BRICS Countries and Turkey	
Bilgehan TEKİN, Erol YENER	535-559
The Effect of Trade Liberalization on Environmental Pollution: The Panel Data Analysis for OECD Countries	
Faruk MİKE	560-577
The Presidential System in Turkey: Can it be Considered a “Political Innovation”?	
Gülşen KAYA OSMANBAŞOĞLU	578-599
The View of Specialization in Ministries	
Hatice ALTUNOK	600-619
The End Of The European Migration Policy And The Need For A Paradigm Shift	
Mehmet SOYTÜRK	620-639
Does Turkey Converge with the Maastricht Economic Criteria? An Econometric Application under Structural Break	
Tuğay GÜNEL	640-658

Differentiation of Service Speed

With Multi Criteria Decision Making Techniques in Waiting Line Problems

Ali ÖZDEMİR*

Muhammed MARUF**

Geliş Tarihi (Received): 11.04.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 18.06.2018

Abstract

Waiting line problems are defined based on a community of people, machines and materials waiting for a process to be performed. In the solution of the problems related to the waiting line, data such as arrival source, queuing process, service channel and service delivery process in regard to the system are used. According to the structure of the problems of enterprises, waiting line model is formed and calculations such as waiting for service and service time in the queue are made. Since the service speed of all channels is considered to be equal in the wait line models in the literature, it is not possible to determine to what extent each service channel affects the total wait time. In this study, a new approach was introduced to determine to what extent each service channel affects the total waiting time on the waiting line. For this purpose, waiting time is calculated by weighting the system units with the multi-criteria decision-making techniques. The results obtained with the current queuing theory are compared with the results obtained according to the new approach presented in the study. The results obtained in the study; the differentiation of the service speed of service channels has led to more realistic results and it has been determined which service channel has more effect on waiting times. According to the results obtained with the new method, suggestions have been offered in regard to which service channels should be prioritized in the improvement works to be made for reducing the waiting time.

Keywords: Queuing Theory, Waiting Line, Waiting Time, Multi Criteria Decision Making (MDCM), Analytic Hierarchy Process (AHP)

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ali.ozdemir@deu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
muhammedmaruf@sirnak.edu.tr

Bekleme Hattı Problemlerinde Hizmet Hızının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Farklılaştırılması

Öz

Bekleme hattı problemleri, bir işlemin gerçekleşmesi için bekleyen insan, makine ve malzeme topluluğuna bağlı olarak tanımlanır. Bekleme hattı ile ilgili problemlerin çözümünde sisteme ilişkin, geliş kaynağı, kuyruk süreci, servis kanalı ve servisten çıkış süreci gibi sistemle ilgili veriler kullanılmaktadır. İşletmeler probleminin yapısına göre bekleme hattı modeli oluşturulmakta ve kuyrukta hizmet için bekleme, hizmet süresi gibi hesaplamalar yapılmaktadır. Literatürde yer alan bekleme hattı modellerinde tüm kanallarının hizmet hızı eşit olarak kabul edildiği için, her bir hizmet kanalının toplam bekleme süresini ne ölçüde etkilediği belirlenememektedir. Bu çalışmada, bekleme hattında her bir hizmet kanalının toplam bekleme süresini ne kadar etkilediğinin belirlenmesini sağlayacak yeni bir yaklaşım sunulmuştur. Bu amaçla bekleme süresi sistem birimlerinin çok kriterli karar verme teknikleri ile ağırlıklandırılması yoluyla hesaplanmıştır. Çalışmada sunulan yeni yaklaşıma göre elde edilen sonuçlarla mevcut kuyruk kuramı yaklaşımı ile elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar; hizmet kanallarının hizmet hızının farklılaştırılmasının daha gerçekçi sonuçlara ulaşılmasını ve hangi hizmet kanalının bekleme sürelerine daha fazla etki ettiğinin saptanmasını sağladığını ortaya koymuştur. Yeni metod ile elde edilen sonuçlara göre bekleme süresinin azaltılması için yapılacak iyileştirme çalışmalarında hangi hizmet kanallarına öncelik verilmesi gerektiğine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kuyruk Kuramı, Bekleme Hattı, Bekleme Süresi, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV), Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS)

Introduction

Queue occurs in case the number of work units waiting for the process in a processing unit is more than the number of process channel. In daily life, queue and waiting line problems are encountered in many areas such as production, transportation, accommodation, and health. The size of queue or waiting line is of great importance for the issues such as affecting the customer satisfaction in terms of the enterprises, determining the number of the personnel to be employed, and adjusting the capacity of the workstations. The parameters in regard to the solution of the problems about the waiting lines are calculated with the waiting line or queuing models. In the multichannel waiting line and queuing models in the literature, the service speed (the number of services provided per unit of time) used for the calculation of the queue-related parameters is accepted as equal for all service channels. The calculations are performed based on this assumption. However, according to the qualities owned by the service elements such as machines and personnel in the service channels, it is possible to provide service at different performance levels. In such cases, accepting the service speed as equal for all service channels will not be an accurate approach.

The aim of this study is to reveal that process speed may vary for all service channels in the multichannel waiting line problems, which will, in turn, make the results in regard to the waiting line different. For this purpose, a waiting line for a patient admission unit consisting of five channels in a hospital operating in İzmir is evaluated. Firstly, with the determined waiting line model under the assumption where service speed is accepted as equal for all hospital receptionists (Service channels), parameters of waiting line are calculated. In the next step, five hospital receptionists are evaluated according to the five criteria determined by the hospital management and the performance weight values for all the personnel is calculated with the AHP method. The calculated performance weight values are included in the calculation for determining the average service times of the staff for a patient and the average service speed. In this way, it is aimed to observe the effect of performance levels of the staff on the service speed and determine the reasons reducing the service speed.

In the literature, the simulation method is generally used in the studies in which the operations research techniques are used to solve the waiting line problems. There are limited number of studies using operations research techniques. De Bruin et al. (2007) used a simulation model based on two-dimensional Markov process along with queuing theory to ensure that the

flow of hospitalization procedures for patients waiting in a heart health center is carried out in a healthy manner (p. 131). Zhao ve Lie (2008) were introduced a model n which queuing theory, markov chains and simulation method are applied together in order to estimate the number of patients and improve work flow in health institutions (p. 5). Azadeh et al. (2008) conducted a study in which AHP and simulation techniques were applied in an integrated manner in the solution of the machine mix problem in a production environment where complex queue priorities and process times are mentioned (p. 541).

Mehri et al. (2008) used queuing theory and linear programming methods to optimize plane landing sequences and airborne waiting times at an airport (p. 5). Eskandari et al. (2011) used queuing theory based simulation model in order to improve the emergency service flow of a hospital in Iran and AHP-TOPSIS methods to evaluate the possible flow scenarios according to the simulation results (p. 1215). Lade et al. (2013) were conducted a study in which a patient's is modeled by a simulation method for outpatients in a hospital. In the study, a simulation model was applied with single arrival source and multiple service channels (p. 124). Rashid et al. (2015) presented a two-stage stochastic stock flow model based on Markov process logic to optimize production flow from stock (p. 487).

1. Waiting Line Models

The units waiting for service in case there are more units than the number of the working channel that can provide service in a certain service area per unit of time create the queue. It is important to minimize the waiting times of the work units in the service areas defined as waiting line and optimize the cost related to the service conducted. In order to manage such waiting lines, data such as waiting times of the units waiting in the queue, average number of waiting for work unit, average waiting time of a work unit, the times spent by the work units in the system in total are obtained using waiting line models. There are many waiting line models in the literature. The selection of the appropriate model for a particular waiting line is carried out according to various criteria. Some of the criteria taken as a basis for the selection of the waiting line models are finite or infinite access to the service area, single or multiple service channels, single stage or multiple stage service provided. In the private hospital system discussed in this study, patients receive service from 5 channels during registration and patients without the appointment are also accepted. For this reason, in this study, the waiting line multiple channel infinite arrival source, infinite queuing $M/M/c/\infty/\infty$ model will be discussed (Winston, 2004, p. 1087). The model is formulated below.

$$P_0 = \frac{1}{\left[\sum_{n=0}^{c-1} \frac{1}{n!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^n \right] + \left[\frac{1}{c!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^c \right] \left(\frac{c\mu}{c\mu - \lambda}\right)} \quad (1)$$

$$P_n(n \geq c) = \frac{1}{n!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^c \frac{c\mu}{c\mu - \lambda} P_0 \quad (2)$$

$$n_1 = \frac{\lambda\mu}{(c\mu - \lambda)^2} \frac{1}{(c-1)!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^c P_0 \quad (3)$$

$$n_s = n_1 + \frac{\lambda}{\mu} \quad (4)$$

$$\bar{t}_1 = \frac{n_1}{\lambda} = \frac{\mu}{(c\mu - \lambda)^2} \frac{1}{(c-1)!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^c P_0 \quad (5)$$

$$\bar{t}_s = \bar{t}_1 + \frac{1}{\mu} \quad (6)$$

n : The number of patients applying to the patient admission

c (Channel number): Patient record staff

λ (Arrival Speed): The number of patients coming to patient admission in 1

μ (Service Speed): The number of patients served per time

n_1 : The number of patients in the waiting line

n_s : The number of patients in the system

P_0 : Possibility of patient absence in the system

P_n : Possibility of n patient availability in the system

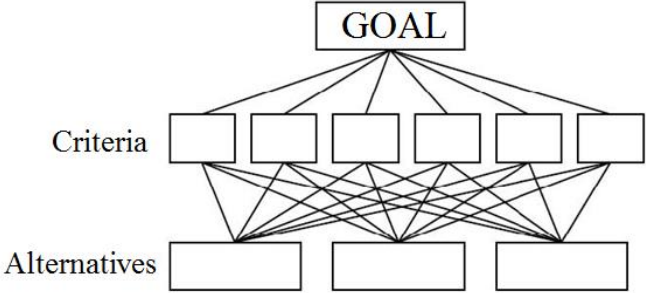
\bar{t}_1 : Average time spent in the waiting line

\bar{t}_s : Total time spent in the system

2. Analytic Hierarchy Process

Analytic hierarchy process (AHP) is a method dealing with a decision problem with a hierarchical structure as objective, criteria and alternatives. AHP can also be defined as a method that allows choosing one of the alternatives of the problem by way of determining the sub-elements of a problem and making an extensive evaluation with a hierarchical structure (Cabala, 2010, p. 2). AHP is used for complex decision-making problems in many areas such as strategic planning, organizational resource use, evaluation of strategic alternatives, selection of new production technologies, selecting the site of establishment in multi-criteria cases (Yang and Shi, 2002, p. 5). The most important advantage of the AHP is that it allows the problem to be divided into its basic elements in a detailed and systematic manner and to determine the

relationship between these elements thanks to its hierarchical structure (Bruno et al. 2009, p. 3). An exemplary AHP hierarchy is given in Figure 1.

Source: : Saaty and Vargas, 2001p. 3

Figure 1: AHP Hierarchy

AHP allows the experiential data based on comparison to be converted into numeric values and to be evaluated. Compared with other comparison techniques, the most important difference of AHP is that it allows evaluating the above-mentioned experiential data by converting the same into a mathematical model (Vargas, 2010, p. 4). After decision alternatives and criteria are determined in the AHP method, a decision hierarchy is established according to these alternatives and criteria. Then, a paired comparison matrix is formed for the alternatives and weight vectors are determined for the criteria. After calculating the consistency degrees for paired comparisons, priority values of alternatives are calculated and sorted. The upper limit for the consistency rate was set as 0.10. In case the consistency ratio is less than 0.10, paired comparisons are considered valid. In paired comparisons, the significance levels of the alternatives are determined according to the scale in Table 1. (Saaty, 1980, p. 6-24).

Table 1: AHP Scale for Pairwise Comparisons

Significance Level	Definition
1	Equally Importance
3	Moderate Importance
5	Strong Importance
7	Very Strong Importance
9	Extreme Importance
2,4,6,8	Moderate Values

Source: Saaty, 1980, p. 6

3. Implementation

In implementation, waiting line process is presented based on the work analysis results of five personnel working in the patient admission department of a private hospital operating in Izmir. There are five patient record personnel and ten clinics in the undertaking patient admission process. The process considered until the patient treatment of the hospital is shown in Figure 2.

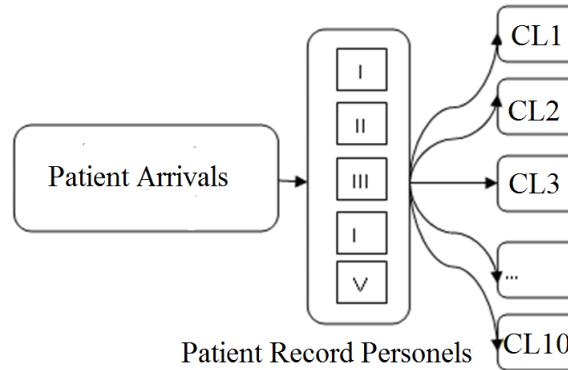

Figure 2: Patient Admission Process

The assumptions and constraints of the implementation are explained below. The total time in the system is the sum of the time spent on the waiting line and the service time. Service speed (Number of patients served per unit of time μ) is assumed to have the equal to working speed for each channel in all waiting line problems. The main purpose of this study is to show that the service speed is not equal in every channel. The patient enrollment process for patients coming to the Otorhinolaryngology and Dermatology polyclinic of the hospital are included in the implementation. The workload of the patient admission department included in the study was formed according to the patient registration, cashier procedures and informing job descriptions. No detailed workloads have been given for the sub-tasks of each job description. Eight-hour working period was discussed in which queue is thought to be present compared to the day working hour for 275 days except for the official holidays and Sundays of the hospital. It is assumed that the patients are homogeneous and only SSI (Social Security Institution) patients' record processes were included in the analysis. Even if the same patient came to the hospital at a different time, s/he was considered as a new record. Only one personnel works in each of the five patient registration points.

According to data obtained from hospital records twenty-eight patients on average apply to the system per hour. The results in regard to the queue to occur under the assumption that the

average service time is 6 minutes for a patient and a service speed is 10 patient/hour and accepted as equal for all patient registration staff are calculated as follows.

$$c = 5$$

$$\lambda = 28 \text{ Patient/Hour}$$

$$\mu = 6 \text{ Mn./Patient} = \frac{1}{10} \text{ Hour/Patient} = 10 \text{ Patient/Hour}$$

$$\frac{\lambda}{\mu} = \frac{28}{10} = 2.8$$

$$P_0 = \frac{1}{\left[\sum_{n=0}^4 \frac{1}{n!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^n \right] + \left[\frac{1}{c!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^c \right] \left(\frac{c\mu}{c\mu - \lambda}\right)} = 0.058$$

$$P_n(n \geq c) = \frac{1}{c!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^c \frac{c\mu}{c\mu - \lambda} P_0 = 0.189$$

$$n_1 = \frac{\lambda\mu}{(c\mu - \lambda)^2} \frac{1}{(c-1)!} \left(\frac{\lambda}{\mu}\right)^c P_0 = 0.241$$

$$n_s = n_1 + \frac{\lambda}{\mu} = 0.241 + 2.8 = 3.041$$

$$\bar{t}_1 = \frac{n_1}{\lambda} = 0.009 \frac{\text{Hour}}{\text{Patient}} = 0.52 \text{ Mn./ Patient}$$

$$\bar{t}_s = \bar{t}_1 + \frac{1}{\mu} = 0.108 \frac{\text{Hour}}{\text{Patient}} = 6.52 \text{ Mn./ Patient}$$

It cannot be expected that all the staff working at the patient admission cashier's desk of the hospital have the same quality and performance. The performance of the staff may differ according to the qualities that s/he possesses. Therefore, it would not be an accurate approach to accept the service speed of all patient registration staff as equal without making a pre-assessment. For this reason, the AHP method was used to evaluate the performance of the personnel. The personnel performance weight values found with the AHP method were used to calculate the average process time and service speed. Thus, according to the performance evaluation, the average service time and service speed are calculated separately for each personnel. Patient registration staff were evaluated according to five criteria by senior staff. These criteria are considered as workload found with work analysis, education and knowledge level, communication and customer relations, front office computer program knowledge and

experience. The evaluation criteria was determined by hospital managers. For five patient registration staff, paired comparison matrix was formed by managers in reference to AHP pairwise comparison scale. Performance weights of each personnel were calculated based on five different criteria with AHP analysis. Paired comparison values for the criteria of five patient registration staff and criteria weights calculated with AHP are seen in Table 2.

Table 2: The Pairwise Comparison Values of Personnel Performance Criteria

	Workload	Education	Communication	Computer Program Knowledge	Experience	Criteria Weights
Workload	1	3	5	1.50	2	0.37
Education	0.33	1	3	0.75	0,82	0.16
Communication	0.20	0.33	1	0.94	0,75	0.11
Computer Program Knowledge	0.67	1.33	1.06	1	2	0.21
Experience	0.50	1.22	1.33	0.50	1	0.15

The weights calculated according to the paired comparison matrix are given at the end of the table. According to this, the most important criterion in staff performance is the workload with a weight of 0.37. Each personnel were evaluated separately according to the criteria and the weight was determined by the staff according to the criteria. The performance weight values of each patient registration personnel were calculated as shown in Table 3.

Table 3: Personnel Performance Weightiness Values

	P1	P2	P3	P4	P5	Criteria Weights
Workload	0.39	0.11	0.13	0.28	0.09	0.37
Education	0.20	0.08	0.21	0.08	0.43	0.16
Communication	0.32	0.07	0.11	0.16	0.34	0.10
Computer Program Knowledge	0.16	0.27	0.33	0.11	0.13	0.21
Experience	0.21	0.12	0.10	0.30	0.26	0.15
Personnel Performance Weights	0.28	0.13	0.18	0.20	0.21	

The performance weight values of the 5 personnel working in the patient registration department were found to be 0.28, 0.13, 0.18, 0.20 and 0.21, respectively. It is seen that personnel 1 has a higher performance than the others, while personnel 2 has a lower performance. Other staff shows a work performance close to expected level. The basic assumption of this study is that service speed will vary according to personnel performance. For this reason, according to the calculated performance weight values, average process time per patient was calculated separately for all the staff. The average process times calculated for each personnel according to their performance weights are shown in Table 4.

Table 4: Processing Time Per Patient in Reference to Performance Weights

Personnel	Performance Weights (w)	Annual contribution to workforce as considering performance Weights (Hour): (i=11000*w)	Annual contribution to workforce under equal performance assumption (Hour) (275 days * 8 hours)	(H=i/2200)	Processing time per patient (Mn.) $\mu_i = H * \mu = H *$
P1	0.28	3054	2200	0.72	4.32
P2	0.13	1477	2200	1.49	8.94
P3	0.18	1977	2200	1.11	6.68
P4	0.20	2228	2200	0.99	5.92
P5	0.21	2264	2200	0.97	5.83
T	1	11000	11000		31.69

Average service time according to personnel performance values given in Table 5 μ_w is calculated as follows.

$$\text{Average Service Time} = \frac{\sum \mu_i}{5} = \frac{31.69}{5} = 6,34$$

When the performance weight values of the staff were included in the calculation, the average process time was determined as 6.34 minutes per patient. The parameters related to the waiting line problem are solved again as process speed $\mu_w = 6,34$ below.

$$c = 5$$

$$\lambda = 28 \text{ Patient/Hour}$$

$$\mu_w = 6,34 \text{ Mn./Patient} = \frac{6.34}{60} \text{ Hour/Patient} = 9.46 \text{ Patient/Hour}$$

$$\frac{\lambda}{\mu_w} = \frac{28}{9.46} = 2.96$$

$$P_0 = \frac{1}{\left[\sum_{n=0}^4 \frac{1}{n!} \left(\frac{\lambda}{\mu_w} \right)^n \right] + \left[\frac{1}{c!} \left(\frac{\lambda}{\mu_w} \right)^c \right] \left(\frac{c\mu_w}{c\mu_w - \lambda} \right)} = 0.049$$

$$P_n(n \geq c) = \frac{1}{n!} \left(\frac{\lambda}{\mu_w} \right)^c \frac{c\mu_w}{c\mu_w - \lambda} P_0 = 0.226$$

$$n_1 = \frac{\lambda\mu_w}{(c\mu_w - \lambda)^2} \frac{1}{(c-1)!} \left(\frac{\lambda}{\mu_w} \right)^c P_0 = 0.328$$

$$n_s = n_1 + \frac{\lambda}{\mu_w} = 0.328 + 2.96 = 3.28$$

$$\bar{t}_1 = \frac{n_1}{\lambda} = 0.012 \frac{\text{Hour}}{\text{Patient}} = 0.71 \text{ Mn./Patient}$$

$$\bar{t}_s = \bar{t}_1 + \frac{1}{\mu_w} = \frac{0.117 \text{ saat}}{\text{hasta}} = 7.05 \text{ Mn./Patient}$$

4. Conclusion

In the multi-channel waiting line problems in literature, the service speed is assumed as equal for all channels. However, it is difficult for service units in all channels to have the same characteristics, knowledge and skills. Therefore, equal acceptance of service speed for all channels makes difficult to obtain accurate and realistic results about the waiting line. In this study, it is aimed to show that the service units in the channels may have different performance levels and therefore the service speed will be determined differently for each channel. For this purpose, the performance of the five patient admission staff working in the five-channel patient admission cashier's desk in a private hospital operating in Izmir was weighted with the AHP method. In order to differentiate the service speed for each service channel, the performance weighted value of the personnel in the service channels is calculated by AHP method and the service speed of each service channel is calculated by using this weight values.

The average service time is 6 minutes, the number of patients served per hour is 10 and the total time spent in the system is 6.62 minutes was founded under the assumption that the service rate of all channels is equal for the implemented infinite arrival source, infinite queuing M/M/c/ ∞/∞ model. The average service time is 6.34 minutes, the number of patients served per hour is 9.46 and the total time spent in the system is 7.05 minutes was calculated under the assumption that service speed of service channels is different. The increase in the average service period and the total time spent in the system is due to the reverting in the second service channel. Because the service time of all service channels is below or near average service time, the service time of the second service channel is 8.94 minutes, well above the average service time. As can be seen, accept the service speed differently for each service channel, it is possible to obtain more concise results, and to determine which channel/channels originate in the system troubles

Under the assumption of equal service speed, the waiting times of service and patients are assumed equal for all patient admission staff. However, it is seen that after the calculation of the service times for each channel according to the performance weights, the service time for each channel and thus the waiting time for the patients are different. Considering the performance weights of the staff working in service channels has allowed obtaining more realistic results. In addition, it also allows to evaluate each service channel separately and determine the channel that leads to the extension of the waiting time. According to the results obtained, it is necessary to increase the efficiency of the personnel working in the 2nd channel or to employ a personnel with higher qualities according to the criteria determined in order to shorten the waiting times.

References

- Azadeh, A. Haghnevis, M. and Khodadadegan, Y. (2009). An improved model for production systems with mixed queuing priorities: an integrated simulation, ahp and value engineering approach. *International Journal Of Industrial and Systems Engineering*, 4 (5), 536-553
- Bruno, G., Esposito, E., Genovese, A. and Passaro, R. (2009). *The Analytic Hierarchy Process in The Supplier Selection Problem*. Proceedings of 10th Annual International Symposium on Analytic Hierarchy Process, USA, Pittsburgh,

- Cabala, P. (2010). Using the analytic hierarchy process in evaluating decision alternatives. *Operation Research and Decision*, 1, 5-23
- De Bruin, A.M. Van Rossum, A. C. Visser, M. C. and Koole G. M. (2007). Modeling the emergency cardiac inpatient flow: an application of queuing theory. *Health Care Management Science*, 10 (2), 125-137
- Eskandari, H. Riyahifard, M. Khosravi, S. and Geiger, C. D. (2011). *Improving the emergency department performance using simulation and MCDM methods*. Proceeding of Simulation Conference (WSC), USA, Phoenix
- Lade, I.P. Chowriwar, S. A. Sawaitul P. B. (2013). Simulation og Queuing Analysis in Hospital. *International Journal of Mechanical Engineering and Robotics Research*, 2 (3), 122-128
- Zhao, L. Lie, B. (2008). Modelling and Simulation of Patient Flow in Hospitals for Resource Utilization. Date Accessed: 05. 06. 2018.
https://www.researchgate.net/publication/228971295_Modeling_and_Simulation_of_Patient_Flow_in_Hospitals_for_Resource_Utilization
- Mehri, H. Dlemel, T. and Kammoun, H. (2009). *Solving of waiting lines models in the airport using queuing theory model and linear programming the practice case: A.I.M.H.B.* Date Accessed: 7 November 2017, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00263072v2>
- Rashid, R. Hoseini S.F. Gholamian, M. R. and Feizabadi, M. (2015). Application of queuing theory in production inventory optimization. *Journal of Industrial Engineering International*, 11, 485-494
- Saaty, T.L. (1980). *The analytic hierarchy process*. USA: McGraw-Hill
- Saaty, T. L. & Vargas, R. (2012). *Models, methods, concepts & applications of the analytic hierarchy process*. New York: Springer
- Vargas, R. (2010). *Using the analytic hierarchy process (ahp) to select and prioritize projects in an portfolio*. Date Accessed: 7 November, 2017.
https://www.researchgate.net/publication/228840607_USING_THE_ANALYTIC_HIERARCHY_PROCESS_AHP_TO_SELECT_AND_PRIORITIZE_PROJECTS_IN_A_PORTFOLIO
- Winston, W. L. (2004). *Operation research applications and algorithms*. Canada: Thomson,
- Yang, J. & Shi, P. (2002). Applying analytic hierarchy process in firm's overall performance evaluation: a case study in China. *International Journal of Business*, 7, 29-46

2008 Sonrası Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikaları ve Paydaş Analizi

Hamza ATEŞ *

Mücahit BEKTAŞ**

Geliş Tarihi (Received): 05.09.2017– Kabul Tarihi (Accepted): 28.08.2018

Öz

Ülkelerin nüfusu ana politika konularının başında gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde de kuruluşundan bu yana nüfusla ilgili pek çok politika geliştirilmiştir. 1950’lere kadar (savaş ve göçlerden dolayı sayının oldukça azalmış olmasından) nüfusun plansız ve kontrolsüz artırıldığı görülmekteyken, DPT’nin kurulmasıyla planlı ve nüfusun azaltılmasına yönelik politikaların yürütüldüğü, ana hatları ile söylenebilir. AK Parti Hükümetleri, bilhassa 2008 yılından itibaren nüfusun hem nicelik hem de nitelik yönünden artırılması yönünde politikalar benimsemiştir. Çalışmada, 2008’den önceki dönemlerin betimsel anlatımından sonra; CHP, MHP, HDP, TOBB, TÜSİAD, AB ve benzeri paydaşlar üzerinden söylem ve içerik analizi kullanılarak 2008’den sonraki dönemde uygulanan ve doğal nüfus artışına dayalı politikalar ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda ekonomik kalkınma hedefleri olan kurumlar, yaşanan demografik değişimin iyi değerlendirilerek gerekli önlemlerin alınması durumunda, nüfus artışının Türkiye’nin yararına olacağını ifade etmiştir. Bunun yanında sosyal, siyasi ve insani kazanımları ön planda tutan kurumlar ise kadın kimliği üzerinden bu tür politikaların yürütülmesinin doğru olmadığı, ekonomik kalkınmadan çok sosyo-ekonomik ve siyasal gereksinimlerin karşılanması gerektiği görüşüne sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Nüfus Politikası, Türkiye, Siyasi Partiler, STK’lar, Uluslararası Kuruluşlar.*

* Prof. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ates.hamza@gmail.com – hamza.ates@medeniyet.edu.tr

** Arş. Gör. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, mucahitbektas1@gmail.com – mucahit.bektas@erdogan.edu.tr

Population Policies in Turkey after 2008 and Stakeholders Analysis

Abstract

The population of countries is one of the main policy issues. Since the establishment of the Republic of Turkey, many policies have been developed related to the population. Until the 1950s (due to the wars and migrations, the number of the population was reduced), it was seen that the population was increased unplanned and uncontrolled; with the establishment of SPO, it can be roughly said that the planned policies are carried out for population reduction. The AK Party governments have adopted policies, especially since 2008, to increase the population both quantitatively and qualitatively. In the study, after the descriptive expression of the periods before 2008, by using the discourse and content analysis on CHP, MHP, HDP, TOBB, TÜSIAD, EU and similar stakeholders, policies based on natural population growth, which were implemented in the period following 2008, were discussed. As a result of the analysis, institutions with economic development goals state that an increase in population will be benefited by Turkey as long as the demographic changes are well-evaluated and due precautions are taken. In addition, the institutions that prioritize social, political and human achievements have the view that it is not right to carry out such policies over women's identity, and that socio-economic and political requirements rather than economic development should be met.

Keywords: *Population Policy, Turkey, Political Parties, NGOs, International Organizations.*

Giriş

Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse, nüfus üzerinde yürütülen faaliyetler son birkaç yüz yılda önemli oranda farklılaşmıştır. Bundan önceki çağlarda teknolojik gelişmelerin yaşanmadığı ve insanın hem üretimde hem de savaş meydanlarında etkin bir unsur olarak kullanılmasından dolayı nüfusun artması o devletin güçlenmesi anlamına gelmekteydi. Bu duruma devletin en önemli gelir kaynağı vergileri de eklersek, nüfusun sayısal olarak artmasının ne kadar önemli bir etken olduğu daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Ancak özellikle Sanayi Devriminin gerçekleşmesiyle bir paradigma değişimi yaşanmış ve bu değişim zamanla dünyaya yayılmıştır. Nüfusun yine önemli bir yer tuttuğu bu dönemde çıktıkların ve dayanıklılığın insandan daha fazla olduğu makinelere verilen değer gün geçtikçe artmış, insan unsurunun yerini makineler ve bunun sağladığı diğer teknolojik gelişmeler almaya başlamıştır. Ancak bu durum nüfusun tamamen önemsizleştiği anlamına gelmemektedir.

Dünya, büyük kayıpların yaşandığı savaşlara sahne olmuş ve bu kayıplar da nüfusun önemini bir kez daha devletlerin gündemine getirmiştir. Bu savaşlar sonrasında ülkeler ekonomik krizlere girmiş, birçok vatandaşını kaybetmiş ve kitlesel nüfus hareketleri yaşanarak hem siyasi hem de demografik haritalar yeniden şekillenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti de miras kalan demografik yapı ile yeni bir devlet inşa etme yolunda birçok girişimde bulunmuştur. Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş sonrası yaşanan ölüm ve kitlesel göçlerle azalan nüfusa karşı aldığı önlemler dönemsel olarak incelenmiştir.

Kapsamın çok geniş olmasından dolayı nüfusun yalnızca sayısal niteliği üzerinden yürütülen politikalar çalışmada yer almıştır. Özellikle 1923-1960 arasında yaşanan ve nüfusun homojenleştirilmesi yönünde yürütülen politikalar ve iskân faaliyetleri çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışmada yeni kurulan devletin savaşlar ve yaşanan göçler sonrası nüfusu arttırmaya yönelik politikaları ve bunların ardından ortaya çıkan sonuçların evrimi dönemlerine ve niteliğine göre bölümlenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Makale 1923'ten günümüze kadar olan nüfus politikalarının tarihsel incelemesiyle başlamaktadır. Ardından 2008 sonrası gerçekleşen nüfus artıcı politikalara yönelik paydaşların dile getirdikleri, söylem analizi çerçevesinde irdelenmiştir. 1960 öncesi dış göçlerin nüfus üzerindeki etkisinden bahsedilmişken, 2008 sonrasında Suriye'deki savaş nedeniyle gerçekleşen dış göç ve bu göçün etkileri -makalenin kapsamını aşacağından- analizin dışında bırakılmıştır.

Söylem analizi hem sözlü ifadelerin yazıya dökülmesi sonucu oluşan metinler üzerinden hem de nüfus politikalarına yönelik, doğrudan kaleme alınan metinler üzerinden gerçekleşmiştir. Analizde kullanılan metinler, politika yapıcısı olan hükümet temsilcilerinin konuşmaları ve parti dokümanları ile başlamış ve bu politikaya ve söylemlere verilen karşı söylemlerle devam etmiştir.

Nüfus, çok kapsamlı bir konu olduğundan, paydaşlar da kendi içerisinde bir bütünlük arz etmemektedir. Uygulanabilirlik açısından 2008 sonrası başlayan nüfus arttırıcı (pro-natalist) politikalar hakkında önemli söylemleri olan ve bu konunun doğrudan muhatabı olarak görülen paydaşlarla çalışma sınırlı tutulmuş ve Uluslararası Kuruluşlar, Meslek Kuruluşları, Siyasal Partiler ve Feministler-Çevreciler olmak üzere dört grupta incelenmiştir. Nüfus alanında birçok çalışma yapılmış olmasına karşın bütüncül anlamda paydaşların söylemlerinin analizine yer verilmemiştir. Bu çalışma paydaşların nüfus politikalarına yönelik söylemlerini analiz etmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

1. Bir Kamu Politikası Olarak Nüfus Politikası

Kamu Politikası enerji, çevre, eğitim, göç, nüfus, istihdam, kalkınma vb. birçok alanda kendine yer bulmaktadır. Geniş bir alanda kendini göstermesi açısından tanımlamaları da çeşitlilik göstermektedir (Usta, 2013, s. 81). Kamu Politikasını geniş anlamda devletlerin yapmayı tercih ettikleri veya yapmamayı tercih ettikleri tüm faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanım bize devletin bir sorunu çözmek için ürettiği tüm politikaların yanında eylemsizlik durumunun da bir politika olabileceğini göstermektedir (Çevik, 1998, s. 104-103).

Bunun dışında birbiriyle bağlantılı faaliyetler, sorun çözmeye kullanılan amaçlı hareketler, idari çıktılar ve karar alma-uygulama gibi süreçler bütünü şeklinde tanımlamalar da literatürde yer almaktadır. Ayrıca Kamu Politikası; gündem oluşturma, politika oluşturma, uygulama ve değerlendirme gibi çeşitli süreçlerden oluşmaktadır (Yıldız & Sobacı, 2013, s 24). Kamu yararı için gerçekleştirilmek istenen veya kaçınılan Kamu Politikalarının doğru bir şekilde tespit edilmesi de uygulanması kadar önemli bir husustur.

Kamu Politikası analizi, politika yapım sürecinin anlaşılması, kimler tarafından nasıl faydalanılacağına tespit edilmesi, elde edilmek istenen sonucun gerçekleşip gerçekleşmediği, neden bu politikanın güdüldüğü gibi soruların tespit edilerek, doğru ve tarafsız bir şekilde incelenmesini amaçlamaktadır. Anlaşılacağı üzere, analiz etmek taraflardan birinin haklarını savunmak anlamına gelmemektedir (Demir, 2011, s. 108).

Kamu Politikası analiz süreci sorunun tespit edilmesinden uygulanmasına, çıktıların değerlendirilip sorunların çözülememesi durumunda sürecin tekrarlanmasına kadar çok

katmanlı bir yapıya sahiptir. Her şeyden önce sorun tüm yönleri ve tarafları ile doğru tespit edilmeli ve uygulanabilir eylem planı oluşturulmalıdır (Yıldız & Sobacı, 2013, s. 31).

Nüfus Politikası ile ilgili pek çok tanımlama yapılsa da genel bir tanım olarak BM'nin yapmış olduğu tanım kullanılabilir. Bu bağlamda Nüfus Politikası, nüfusun tüm nitelikleriyle ekonomik, sosyal ve siyasal olmak üzere bir takım hedefler doğrultusunda şekillendirilmesi için gerçekleştirilen politikalar olarak tanımlanabilir (Aile Bakanlığı, 2013, s. 16).

Nüfus Politikalarının tespit edilmesinde toplumsal değerler ve kültürün önemli bir etkisinin de olduğu unutulmamalıdır (Christakis, 1974, s. 14). Çünkü politikanın başarılı olabilmesi için, politikanın uygulanacağı coğrafyanın özellikleri dikkate alınmalı ve politikalar bu doğrultuda şekillenmelidir. Bunlara ek olarak şunu belirtmekte fayda vardır; Nüfus Politikaları gelişmekte olan ülkeler için kalkınmanın ve gelişmenin bir aracı olarak görülmekte ve nüfusa ayrıca bir önem verilmektedir (Simmons, 1984, s. 435; Thomas & Grindle, 2016, s. 51).

Nüfus Politikalarını tüm diğer özelliklerinin yanında temelde üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi nüfusun, ülke kaynaklarının kaldıramayacağı şekilde hızlı arttığı ve/veya nüfusun çok fazla olduğu durumlarda uygulanan azaltıcı politikalar olarak anti-natalist politikalarıdır. İkincisi nüfusun giderek azaldığı, yaşlı nüfusun çalışan nüfusa göre artış gösterdiği veya kalkınma için gerekli nüfusun olmadığı durumlarda uygulanan artırıcı politikaları olarak pro-natalist politikalarıdır. Üçüncü ve sonuncusu ise nüfusun yenilenme oranında artışının devam ettirilmesi ve bunun yanında niteliğinin de geliştirilmesi yönünde uygulanan nüfus politikalarıdır. Türkiye'nin son dönemde gerçekleştirmek istediği politikalar ise üçüncü gruba dâhil edilebilir (Demir, 2016, s. 45).

2. Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bir Bakış

2.1. 1923-1965 Yılları arasında uygulanan nüfus politikaları.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında düşük nüfus artışı göze çarpmaktadır. Bunun başlıca sebepleri savaşlarda yaşanan kayıplar, salgın hastalıklar ve dış göçlerdir. Gerek Atatürk gerekse ondan sonra gelen diğer siyasiler bu durum karşısında, nüfusun hızla artırılabilmesi için seferlik başlatmışlardır. Nüfus artışı yalnızca askeri güç olarak değil, sanayileşmenin gerçekleşmediği ve büyük oranda ekonominin tarımsal üretime dayandığı bir ülkede kalkınma için de oldukça önemlidir (O. Demir, 2016, s. 46).

Nüfusun artırılması yönündeki çabaların Büyük Millet Meclisi'ne kadar gittiği görülmektedir. Bunların başında, 1920'den başlayıp 1944'lere kadar dönem dönem gündemi meşgul eden *Bekârlık Vergisi* gelmektedir. Dönemsel olarak farklılık göstermekle beraber bu

girişim genel olarak belli bir yaşa kadar evlenmeyenlerin fazla vergi ödemelerini öngörmektedir (Özer, 2013; Semiz, 2010). Ancak bu teklif birçok kez Meclis gündemine gelse de yasalaşmamıştır.

Nüfusun artırılması yönünde ilk somut adım Cumhuriyet'in ilanından 3 yıl sonra Merkezi İstatistik Dairesi'nin kuruluşudur. Günümüzde Türkiye İstatistik Kurumu olan bu kurum, diğer pek çok gerekçe ile birlikte nüfus artırıcı politikaların belirlenmesi için nüfus sayımını gerçekleştirmiştir (Eryurt, Canpolat, & Koç, 2013, s. 131). Sayım sonucunda Türkiye'nin nüfusu 13 milyon 648 bin 270, nüfus yoğunluğu ise 18 olarak tespit edilmiştir (Doğan, 2011, s. 298).

Ulaşılan rakam 1844 ve 1884 yılındakilere oldukça yakındır. Bu durum yaşanan kayıpların ve doğurganlık oranındaki düşüşün mahiyetini göstermesi açısından önemlidir. Bu tablo çerçevesinde; sağlık imkânlarının artırılarak salgın hastalar sonucu oluşan ölüm oranlarının düşürülmesi, evliliği ve doğumu teşvik ederek doğal nüfus artışının sağlanması ve dış göçlerle ülke nüfusunun artırılması gibi önlemler alınmıştır (Baytal, 2009, s. 18).

Bu yıllarda uygulanan nüfus politikaları, genel itibari ile İtalya'nın uyguladığı politikalar örnek alınarak hazırlanmıştır. Bu bağlamda Prof. Gactano Zingali'nin *Nüfusun Kemiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı için İtalya'da alınan Tedbirler* adlı eseri rehber kabul edilmiş; azami doğum-asgari ölüm ilkesi çerçevesinde, doğumların artırılması, evlilik kurumunun teşvik edilmesi, doğumları azaltıcı tedbir ve söylemlerin yasaklanması başta olmak üzere pek çok önlem alınması ön görülmüştür (Oktay, 2013, s. 37).

Yasal olarak nüfusun artırılması yönünde atılan ilk adım Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'dur. 1930 yılında yürürlüğe giren kanun, hamileliğe engel olacak yahut çocuk düşürmeyi sağlayacak tüm araç ve gereçlerin alım-satımını yasaklamıştır. Ayrıca Türk Ceza Kanunu'nda kürtaj ve doğum kontrol yöntemleri ağır ceza kapsamına alınmıştır (Eryurt vd., 2013, s. 132). Bunun yanında çocuk ölümlerinin azaltılması konusunda çocuk sağlığına yönelik yatırımların ve çocukların yetiştirilmesi için gerekli maddi yardımın yapılması gibi uygulamalar da hayata geçirilmiştir (Baytal, 2009, s. 24-25).

Bir diğer yasal düzenleme ise evlilik yaşının düşürülmesidir. 1926 yılında asgari evlilik yaşı olarak kabul edilen, erkekler için 18, kadınlar için 17 yaşları 1938 yılında yapılan düzenleme ile erkekler için 17'ye kadınlar için 15'e düşürülmüştür. Bunların yanında, teşvik edici ve ödüllendirici uygulamaları da görmek mümkündür. Örneğin, 1930'lu yıllarda belediyeler başta olmak üzere yerel birimlere ana-çocuk sağlığının sağlanması yönünde politikalar yürütülmesi ve bu doğrultuda hastaneler kurulması, yoksullara ücretsiz sağlık

hizmetinin yanında ücretsiz ilaç temin edilmesi yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca beşten fazla çocuğa sahip ailelere yol vergisi muafiyeti sağlanmış, altı ve daha fazla çocuk dünyaya getiren annelere madalya veya para ödülü verilmiştir (Oktay, 2013, s. 39).

Nüfusun dış göçlerle artırılması yönünde de politikalar yürütülmüştür. 1923-37 yılları arasında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi gibi çeşitli sebeplerle Türkiye'ye 877.209 kişi göç etmiştir. Bunu 1950-1954 yılları arasında göç eden 165.905 kişi takip etmiştir. Göç eden bu kişilere ülkenin çeşitli bölgelerinde toprak temin edilerek iskânları ve üretime katkıda bulunmaları sağlanmıştır (Oktay, 2013, s. 40).

Genel olarak bu döneme bakıldığında uygulanan politikaların büyük oranda başarıya ulaştığını ancak bir takım olağan dışı sebeplerle iniş ve çıkışlar yaşandığı görülmektedir. 1935 yılında yaşanan %2.11'lük nüfus artışının özellikle 1940-1945 yılları arasında ciddi oranda düştüğü gözlemlenmiştir. Bu düşüşün nedenleri arasında savaşların etkisiyle erkek nüfusunun azalmasının ve sağlık imkânlarının yetersizliğinin yanında; savaş sonrası gerçekleşen nüfus mübadelesi gibi diğer yollarla dış göç verilmesi sayılabilir. Bu azalış gelen dış göçler ve uygulanan diğer politikalar sayesinde durmuş ve yükselişe geçmiştir. 1960-1963 yılları arasında Almanya'ya yaşanan işçi göçleriyle bu yükseliş düşük bir oranda da olsa azalışa geçmiştir. Ancak döneme genel olarak bakıldığında tüm şartlar altında yükseliş eğiliminin korunduğu ve nüfusun arttığı görülmektedir. 1927 yılında tespit edilen 13.648.270 kişilik ülke nüfusu, 1960 yılında 31.391.421 kişiye ulaşarak %100'den fazla bir artış gerçekleşmiştir (Doğan, 2011, s. 298-299).

2.2. 1965-1982 Yılları arasında uygulanan nüfus politikaları.

1923-1965 dönemi öncesi yürütülen nüfus artırıcı politikalar başarıyla sonuçlanmış, ancak politikaların çıktılarının ve muhtemel etkilerinin değerlendirilmesi yapılmamıştır. Bunun yanında net bir hedef belirlenmediği için de hangi noktada durulacağı tespit edilememiştir.

1960'lardan itibaren oldukça hızlı bir şekilde artan nüfusun, ekonomik ve sosyal sorunlar doğurduğu yönünde eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde artan sanayileşme kentlerde, iş gücüne olan ihtiyacı artırmış ve bu ihtiyacı karşılamak için de artan nüfusla beraber tarım sektöründe ortaya çıkan iş gücü fazlalığı kırdan kente göçü tetiklemiştir. Yaşanan bu iç göç ise yetersiz alt yapıdan dolayı kaçak ve çarpık kentleşme başta olmak üzere eğitim, sağlık, istihdam ve güvenlik gibi problemlerin yaşanmasına neden olmuştur (Oktay, 2013, s. 40).

Yükselen bu sorunlar sonucunda, nüfusun kontrol altına alınması ve yaşanan nüfus artışının azaltılması yönünde ilk ifadeler DPT'nin hazırladığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (BYKP) yer almıştır. Planda nüfus artışının neden olduğu sorunlara dikkat çekilerek

pro-natalist politikaların terk edilerek, nüfusun azaltılması yönünde politikalar yürütülmesi tavsiye edilmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 134).

Birinci BYKP’nda kişi başına düşen milli gelirin artması için nüfusun düşmesi gerektiği savunulmuştur. Bu dönemde, daha önceden yasaklanan gebeliği önleyici araç ve gereçlerin temini serbest bırakılmış, toplum, doğum kontrol yöntemleri hakkında bilgilendirilmiştir. Ayrıca sağlık çalışanlarının bu yönde eğitilmesi, okullarda nüfusun azaltılması yönünde eğitimlerin verilmesi ve imkânı olmayanlara gebeliği önleyici araç ve gereçlerin temin edilmesi gibi bir takım önlemlerin alınması da ön görülmüştür (O. Demir, 2016, s. 47).

Birinci BYKP’nın ardından, nüfusun azaltılması yönündeki ilk somut adım ise 10 Nisan 1965 tarihli 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun’dur. Nüfus politikalarıyla ilgili bir dönüm noktası olan bu kanun, kalkınma planında öngörüldüğü gibi gebeliği önleyici araç ve gereçlerin alım-satımındaki yasal engelleri kaldırmış ve bunları cezai yaptırım gerektiren bir durum olmaktan çıkarmıştır (Eryurt vd., 2013, s. 134).

Ayrıca bu kanunla beraber Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurularak, yürütülen politikalar kurumsal bir zemine oturtulmuş ve daha önceden düşürülen evlenme yaşı her iki taraf için de tekrar 18’e yükseltilmiştir. Ancak alınan tedbirlerin çoğu eğitim ve bilgilendirme gibi faaliyetleri içerdiğinden kırsal kesimde pek etkili olamamıştır. Buna karşın nüfus artışı devam etmekle birlikte, artış oranında kısmi bir gerileme de yaşanmıştır (Doğan, 2011, s. 301).

Nüfusun kontrol altına alınmasıyla ilgili maddeler Dördüncü BYKP’na kadar devam etmiş, hedeflerin tutturulamadığına değinilmiştir. Dördüncü BYKP’nda ise diğer üç plandan farklı olarak devletin sorumlulukları azaltılmış, nüfus politikalarının sosyal ve ekonomik göstergeler doğrultusunda uygulanması gerektiği belirtilmiştir (Kaya & Yalçınkaya, 2014, s. 177). Bunların dışında Dördüncü BYKP’ında nüfus politikalarının daha liberal yürütüleceği yeni bir dönemin işaretlerinin de verilmeye başlandığı söylenebilir.

2.3. 1982-2008 Yılları arasında uygulanan nüfus politikaları.

12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında oluşturulan 1982 Anayasası ile başlayan bu dönemi, önceki dönemlerden ayıran en büyük özellik Aile Planlaması kavramının anayasal düzlemde kabul görmesidir. Daha önce nüfus, kontrol edilebilir bir yapıya dönüştürülmekten çok, artırılma veya azaltılma şeklinde yönlendirilmiştir. Bu dönemde ise nüfusun kontrol altına alınarak gerektiğinde artırılması gerektiğinde ise azaltılması hedeflenmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 135).

1982 Anayasası’nın 41. maddesi ana-çocuk sağlığının korunması ve aile planlaması konusunda devlete ödevler biçmektedir. Çok kısa bir süre sonra da ilgili maddenin gereği,

önceki düzenlemelere göre daha liberal özellik taşıyan ve nüfusun artırılması yönünde politikalar öngören 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Kanun, anti-natalist nüfus politikasının aksi gibi görünse de on haftadan fazla gebeliğin isteyerek sonlandırılması suçunun müeyyidesini arttırmış ve ağır ceza kapsamına almıştır (Oktay, 2013, s. 42).

Kabul edilen yeni kanunla devletin gebeliği önleyici araç ve gereçlerin ihtiyaç sahiplerine ücretsiz temin edilmesi yönündeki sorumluluğu kaldırılmış, yalnızca doğum kontrol ilaçlarının sağlanması ön görülmüştür. Ayrıca bu dönemde anti-natalist politikalar daha çok, yöneticilerin özendirici sözleriyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Sağlık Bakanlığı iki çocuğun ideal olduğu yönünde söylemler geliştirmiştir (Kaya & Yalçınkaya, 2014, s. 177).

Nüfusun artış hızındaki kısmi azalış ve niteliğindeki artış ülkenin tüm bölgelerinde homojenlik göstermemiştir. Kırsal kesimlerin her iki yönden de BYKP'ları hedeflerinin gerisinde kaldığı ifade edilmiş; ekonomik büyüme ve sosyal gelişmenin sağlanması için nüfus hızının azaltılması için sıkı politikaların yürütülmesi ve çocuk ölümlerinin azaltılması hedeflenmiştir (Doğan, 2011, s. 302).

Genel olarak bakıldığında dünyada ve Türkiye'de gerçekleşen gelişmelerin etkisiyle doğum kontrol yöntemlerindeki modernleşme ve yöntemlere olan talep artışı, nüfus artış hızının azalmasını sağlamıştır. Azalışın yaşanmasındaki diğer önemli nedense başta Aile Planlaması ve Sağlığı Vakfı, İnsan Kaynağı Geliştirme Vakfı, Willows Foundation ve Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu gibi kurumların aile planlaması konusunda gerçekleştirdiği faaliyetlerdir. Bu çalışmalar neticesinde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Türkiye'nin dış göç almasına karşın nüfus artış hızında düşüş gerçekleşmiştir (Eryurt vd., 2013, s. 135).

Yukarıdakilerin aksini iddia eden görüşler de mevcuttur. 1965'ten sonra yaşanan nüfus artış hızındaki düşüşün nedenleri arasında, uygulanan politikaların çok önemsiz olduğu, nüfus artış hızındaki düşüşün çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik sebepleri olduğu vurgulanmıştır. Bu görüşe göre özellikle kentleşme oranlarındaki artış bunun en büyük nedenini oluşturmaktadır (Kaya & Yalçınkaya, 2014, s. 178).

3. 2008 Sonrası Uygulanan Nüfus Politikaları

2008 yılına kadar uygulanan anti-natalist politikalar çeşitli çevrelerce değişen aile yapısı, doğurganlık oranındaki keskin düşüş ve artan yaşlı nüfus gibi demografik yapıdaki değişimlerden dolayı sorgulanmaya ve oluşan fırsat penceresinin kaçırıldığı eleştirisi yapılmaya başlanmıştır (O. Demir, 2016, s. 48). 2000 yıllardan itibaren başlayan bu dönüşüm özellikle devlet bürokrasisi tarafından fark edilememiş, gerekli önemler alınmamıştır. Dokuzuncu

BYKP’nda hâlâ nüfusun azaltılması yönünde önerilerde bulunuyor olması bunun en büyük göstergelerindendir (Kaya & Yalçınkaya, 2014, s. 178).

Literatürde “Hızlı nüfus artışı, gelişmekte olan ülkelerde kaynakların yetmemesine, kalkınma hızlarının yavaşlamasına, ekonomik ve sosyal sorunların artmasına neden olmaktadır” (Çamurcu, 2005: 88) ve benzeri görüşlerin mevcut olmasına karşın yapılan çeşitli ekonometrik analizler sonucunda Türkiye için bu görüşün geçerli olmadığı tespit edilmiştir (Bektaş, Kayacan, & Uras, 2015, s. 75; Güneş, 2005, s. 135). Özellikle 1961-2012 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan analizde şu sonuca ulaşılmıştır: “Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, 1960’lı yıllardan itibaren uygulanan anti-natalist nüfus politikalarının temel gerekçesinde yer alan nüfus artışının iktisadi büyümeyi engellediği düşüncesinin geçerli olmadığı tespit edilmiştir” (Bektaş vd., 2015, s. 75).

Yasal düzenlemelerin, teşviklerin ve uygulamaların yanında politika yapıcılarının söylemleri de politika süreci çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda Kenan Evren’in *İki Çocuk Yeter* söylemi nasıl anti-natalist nüfus politikası çerçevesinde değerlendiriliyorsa aynı şekilde Recep Tayyip Erdoğan’ın *En Az Üç Çocuk* söylemi de pro-natalist nüfus politikası olarak değerlendirilebilir (Eryurt vd., 2013, s. 139).

Recep Tayyip Erdoğan’ın 07 Mart 2008 tarihinde Uşak’ta yaptığı konuşma, nüfus politikalarında bir dönüşümün başlangıcıdır (Çetik, Gültekin, & Kuşdemir, 2008): *"Biz genç nüfusumuzu aynen korumalıyız. Bir ekonomide aslolan insandır. Bunlar Türk milletinin kökünü kazımak istiyor. Yaptıkları aynen budur. Genç nüfusumuzun azalmaması için en az üç çocuk yapın."*

Erdoğan’ın ifade ettiği bu durum, Türkiye’nin o dönem içinde bulunduğu demografik dönüşüm gerçeğini yansıtmaktadır. Nüfusun giderek yaşlanması, bağımlı nüfusun artması, doğum oranlarının düşmesi gibi faktörlerin de etkisiyle, yapılan nüfus projeksiyonlarında Türkiye’nin pro-natalist politikalara dönüş yapmaması durumunda ekonomik ve sosyal problemlerle yüz yüze kalacağı ifade edilmektedir (O. Demir, 2016, s. 50; Mumcu & Çağlar, 2006, s. 1). Ancak nüfusun yalnızca sayısal olarak arttırılmasının yeterli olmadığı, ekonomik kalkınma ve sosyal ilerleme için nüfusun niteliğinin de arttırılması gerektiği söylenmektedir (Bektaş vd., 2015, s. 75).

2008 yılındaki konuşmanın ardından başlayan nüfus artırıcı politikalar gerek söylem gerekse uygulama alanında artarak devam etmiştir. Erdoğan, toplum tarafından kabul görmesi için fırsat bulduğu her ortamda nüfusun arttırılması gerektiğini dile getirmiştir. Bu söylem karşılığını öncelikle Onuncu BYKP’nda karşılığını bulmuştur. Planda demografik değişime

vurgu yapılarak, bu değişimin fırsata dönüştürülmesi gerektiği, kontrollü bir nüfus artışının riskleriyle beraber değerlendirilerek uygulanması gerektiği yönünde ifadeler yer almıştır (Kaya & Yalçınkaya, 2014, s. 178-179).

Hükümet programlarında ise pro-natalist politikalar doğrultusunda somut adımlar 62. Hükümet Programına kadar atılamamıştır. Gerek 60. Hükümet Programında (AK Parti, 2007) gerekse de 61. Hükümet Programında (AK Parti, 2011) yalnızca genç ve dinamik nüfustan bahsedilmiş ve bunun en iyi şekilde değerlendirilerek, istihdamın artırılması yönünde politikalar öngörülmüştür.

62. Hükümet Programında şu ifadelere yer verilerek nüfusun hem nitelik hem de nicelik olarak artırılması yönünde görüş bildirilmiştir: “Genç, dinamik, iyi yetişmiş, yenilikçi ve girişimci bir nüfus ülkemizin en büyük teminatıdır. Bir yandan nüfusumuzdaki artış eğilimini sürdürmeye çalışılırken, diğer yandan artan nüfusun daha donanımlı olarak sosyal ve ekonomik hayata katılması sağlanacaktır” (AK Parti, 2014, s. 53).

62. Hükümet Programında, nüfusun artırılması yönünde aile kurumunun da önemi unutulmamış bu konuda da eylemler planlanmıştır (AK Parti, 2014, s. 74): “Aile yapımız, bizim diğer toplumlardan en büyük fark ve üstünlüklerimizden birisidir. Önümüzdeki dönemde ailenin korunması ve güçlendirilmesi sosyal politikalarımızın merkezinde olacaktır. Bu kapsamda, genç nüfus yapımızın korunması, aile kurumunun güçlendirilmesi ve aile refahının artırılmasına yönelik eylemler hayata geçirilecektir”.

2008 sonrası dönemde, nüfus politikalarının hem nitelik hem de nicelik yönünde artırılması yönünde politika söylemleri ve politikalar üretilmiştir. 62. Hükümet Programında olduğu gibi 64. Hükümet Programında¹ da aynı doğrultuda nüfus politikaları hedeflenmiş, ailenin ve özellikle annenin çocuk sahibi olabilmesi için her türlü önlemin alınması amaçlanmıştır (AK Parti, 2015). Yine bir önceki programda da olduğu gibi doğum oranlarının düşmesinde etkili olan aile yapısı ve çalışan kadınların durumu ele alınmış, politikaların bu doğrultuda yürütüleceği ifade edilmiştir (AK Parti, 2015, s. 39).

64. Hükümet Programının, 2008 yılından sonra gerçekleştirilen nüfus politikalarından ayrılan en büyük özelliği sistemli, açık ve net eylem planlarının yer almasıdır. Yani bu programda nüfusun hem nitelik hem de nicelik bakımından artırılması için ‘*Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Öncelikli Dönüşüm Programı*’ gibi gerekli önlemler tek tek ifade edilmiştir. (AK Parti, 2015, s. 50).

¹ 63. Hükümet Seçim Hükümeti olduğu için herhangi bir hükümet programı oluşturulmamıştır.

Dönüşüm programı, nüfusun artırılmasının ve eğitilmesinin yanında ahlaki değer etrafından kötü alışkanlıklardan uzaklaştırmasını da hedeflemektedir. Bunun dışında program, doğum yapan annelere doğum başına para yardımı yapılması ve doğum izin sürelerinin artırılması gibi teşvikleri de içermektedir (Başbakanlık, 2015). Görüleceği üzere bu dönemde hükümet, nüfusu hem ahlaki hem sayısal hem de nitelik açısından arttırmayı amaçlayan politikalar yürütmeyi amaçlamaktadır.

65. Hükümet Programında bir önceki programa göre nüfus politikaları yönünden atılacak yeni ve net bir politikadan söz edilmemiştir. Programın çeşitli yerlerinde genç ve dinamik nüfusun Türkiye'nin avantajı olduğu vurgusu yapılmış ve bu doğrultuda aile ve çocuk politikalarına ağırlık verileceği ifade edilmiştir (AK Parti, 2016).

Genel olarak bakıldığında bu dönemde, nüfusun hem nitelik hem de nicelik yönünde arttırılması için politikalar ve söylemler geliştirilmeye çalışılmıştır. Erdoğan'ın söylemleriyle başlayan politikalar somut karşılığını; önce Onuncu BYKP'nda daha sonra ise Ahmet Davutoğlu'nun 64. Hükümet Programında bulmuştur. Özellikle 64. Hükümet Programı doğum destekleri ve çalışan annelere kolaylıklar sağlanmayı öngörmesi nüfusun artırılması yönünde atılmış en önemli somut adımları oluşturmaktadır.

4. 2008 Sonrası Nüfus Politikalarında Paydaşların Söylem Analizi

4.1. Uluslararası aktörler.

Uluslararası Aktörler olarak Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği belirlenmiştir. Bunların belirlenmesinde Türkiye nüfusuyla doğrudan ilgilenen veya etkilenen belli başlı aktörler olmalarıdır.

Dünya Bankası, Türkiye nüfusuyla ilgili görüşlerini ekonomik çerçeveye oturtmaktadır. Nüfusun genç ve dinamik oluşundan bir avantaj olarak bahseden Dünya Bankası, genç nüfusun istihdamıyla ilgili gerekli çalışmaların yürütülmesi gerektiğini ifade etmektedir (World Bank, 2016). Ayrıca artan nüfusun nitelikli olarak yetiştirilmesi konusunda da görüşler ifade edilmektedir. Dünya Bankası'na göre Türkiye genç ve dinamik nüfusa sahip olmasına karşın nüfusun eğitim düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir (Dünya Bankası Grubu, 2015).

Birleşmiş Milletler'in nüfusla ilgili birimi Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'dur. Kurum, kadın-erkek eşitliğinin temin edilmesi, cinsel sağlığın geliştirilmesi ve kalkınmanın sağlanması için çalışmalar ve araştırmalar yürütmektedir. Türkiye'nin demografik yapısıyla ilgili de bu noktalardaki eksikliklerin giderilmesi ve ilerlemelerin kaydedilmesini istemektedir (UNFPA, 2013). Ayrıca, Türkiye nüfusuyla ilgili şu görüşleri de ifade etmektedir (UNFPA, 2007):

(a) 2050 yılında Türkiye nüfusu 100 milyona ulaşacak ve AB nüfusunun yaklaşık dörtte birini kapsayacaktır.

(b) 2010'lu yıllardan itibaren Türkiye bir demografik geçiş sürecine girecektir. Çalışabilir nüfusun toplam nüfus içindeki payı en yüksek noktaya ulaşacaktır. Bu geçiş, ülkenin kalkınmasında önemli bir fırsat penceresi yaratacaktır.

(c) Türkiye nüfusu yaşlanmaktadır. 2006 yılında nüfusun yüzde 6'sı 65 veya daha üstü yaş grubundayken, bu oran 2050 yılında %18'e kadar çıkacaktır.

Türkiye'nin birçok alanda olduğu gibi nüfus alanında da en büyük paydaşlarından biri Avrupa Birliği (AB)'dir. AB ile üyelik süreci Türkiye'nin pek çok alanda reformlar gerçekleştirmesini gerektirmiş ve pek çok da politikanın kaynağını oluşturmuştur. Nüfus da AB ile üyelik sürecinde çok önemli bir yere sahiptir.

AB üyesi ülkelerin birçoğu, tam üyelik süreci bağlamında değerlendirdikleri Türkiye'nin nüfusunun, genç ve dinamik yapısı ve birliğe kazandıracığı avantajlardan çok, ekonomik, demografik ve kültürel farklılıklarından dolayı oluşabileceği olumsuz durumlara vurgu yapmaktadırlar. Bu ülkelere göre, Türkiye nüfusunun büyüklüğü, sosyoekonomik ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan zorlukları daha da arttıracaktır (Bağımsız Türkiye Komisyonu, 2004, s. 22-33). AB parlamenterlerine yapılan bir çalışma da bunu doğrulamaktadır. İlgili çalışmaya göre 53 parlamenterin 34'ü Türkiye'nin farklı dine mensup olmasının, 11'i ise kültürel farklılığın tam üyelik sürecinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir (Cengiz, Görgülü, Ünlü, & Samuel Doveri, 2015, s. 28).

Ancak olumsuz bu görüşlerin yanında yaşanan AB ülkelerine karşılık, Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusunu bir avantaja dönüştürülebileceği görüşleri de mevcuttur. Ekonomik istikrarın sağlanması, gerekli reformların yapılması ve eğitim seviyesinin yükseltilmesinin ardından Türkiye'nin AB'ye taze kan sağlayacağı bir gerçek olarak görülmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2004, s. 1-4).

4.2. Meslek kuruluşları

Meslek Kuruluşları olarak Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) ve Türk Tabipler Birliği (TTB) gibi nüfus politikalarıyla yakından ilgilenen veya ilgili olan kuruluşlar seçilmiştir.

TOBB'un Türkiye nüfusuyla ilgili görüşleri, kurucusu olduğu Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) üzerinden incelenecektir (TEPAV, 2010). TEPAV'ın nüfusla alakalı çalışmalarında, demografik dönüşümün iyi değerlendirilerek, genç ve dinamik

nüfusun niteliklerinin ve iş imkânlarının artırılarak avantaja dönüştürülmesi gerektiği fikrinin hâkim olduğu görülmektedir. Yaşlanan batı ülkelerine kıyasla genç nüfusun ağırlıkta olduğu Türkiye'nin, oluşan fırsatı doğru değerlendirmesi durumunda kalkınma ve ekonomik gelişmede çok büyük ilerlemeler kaydedileceği vurgulanmaktadır (Mumcu & Çağlar, 2006; Sak, 2005; Sevinç, 2006).

TÜSİAD'ın nüfusla ilgili görüşleri ise TOBB'un görüşleriyle benzerlik olmakla beraber, daha temkinli bir nitelik taşımaktadır. Genç ve dinamik nüfus vurgusunu burada da görmek mümkündür, ancak kadın-erkek eşitliği, sağlık ve emeklilik sistemi, çevre ve istihdam gibi konular üzerinde çalışmalar yapılması ve nüfusun bu doğrultuda yönlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir (TÜSİAD, 2010).

TMMOB, TÜSİAD ve TOBB'dan çok farklı bir noktadan nüfusa bakmaktadır. TMMOB, nüfusla ilgili değerlendirmelerini çoğunlukla kadın emeği ve kapitalizm sömürüsü üzerinden yapmaktadır. Bu görüşe göre nüfusun artırılması yönündeki politikalar emeğin ucuz ve yeniden üretimi yönünde kapitalizm sömürüsüne hizmet eden faaliyetlerdir (TMMOB 3. Kadın Kurultayı Delegeleri, 2013). TMMOB III. Kadın Kurultayı Sonuç Bildirisi'nde de bu görüş şu şekilde yer bulmuştur (TMMOB 3. Kadın Kurultayı Delegeleri, 2013, s. 64):

Siyasi iktidar, kadını sadece aile içinde tanımlayarak, “emeğin yeniden üretimi” alanını -tüm bakım hizmetleri de dâhil- sosyal devleti tasfiye edip kadın üzerinden yapılandırarak, ucuz ve güvencesiz emek ordusunu kadın emeği üzerinden genişletmek adına kapitalizmin kadın ile ihtiyaca bağlı olarak “ucuz emek - kutsanmış annelik” arasında kurduğu ikiyüzlü söylemi düstur edinmiştir...

TTB ise nüfusun bir politika unsuru olması, doğum kontrolün engellenmesi, kürtajın ve sezaryenin yasaklanması gibi uygulamalardan duyduğu rahatsızlığı her fırsatta dile getirmekte ve aile sağlığının öncelikli olması gerektiğini ifade etmektedir (TTB, 2016). Ayrıca TTB, “Üç çocuğun devlet politikası haline gelmesinin öncelikle kadınlar olmak üzere tüm toplum üzerinde ağır sonuçları olacaktır” (TTB, 2010) şeklindeki ifadeleriyle nüfus artışı konusundaki görüşlerini de özetlemektedirler.

4.3. Çevreciler ve feministler.

Çevrecilerin nüfusun artışıyla ilgili görüşleri Türkiye özelinde olduğu gibi dünya genelinde de hızla artan nüfusun oluşturduğu çevresel yıkım etrafında toplanmaktadır. Dünya nüfusunun son birkaç yüz yılda inanılmaz derecede arttığını, ancak kaynakların ise sınırlı olduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında nüfus artışının tetiklediği kentleşme ve enerji ihtiyacı

çevreyi gün geçtikçe kirletmektedir. Hızlı nüfus artışına önlem alınmaması halinde dünyanın ciddi çevre problemleriyle yüz yüze kalacağı belirtilmektedir (www.cevreonline.com, 2015).

Feministlerin pro-natalist politikalara yönelik görüşleri genel itibariyle TMMOB'un görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Farklı olarak feministler kadın bedeni üzerinden erkek egemen söylemlerinin kabul edilemeyeceğini, kadının doğurma özelliğinin bir politika unsuru olarak erkek egemen toplumun çıkarları doğrultusunda yönlendirilemeyeceğini ifade etmektedirler (Keskin, 2015; Mutfak Cadıları, 2010).

Ancak Kürt feministler bu konuda farklı görüşlere sahiptirler. Onlara göre (Keskin, 2015: 92): *“Karşı karşıya oldukları asimilasyon ve nüfus kontrol politikaları nedeniyle annelik ve doğurganlık kavramlarına Türk feministlerden farklı anlamlar yükleyen Kürt feministler için doğum kontrol de özgürleştirici değil ırkçı, baskıcı çağrışımlar içermektedir”*. Kısacası Feministler arasında artış-azalış konusunda görüş ayrılığı olmakla birlikte kadının erkek egemen bir politikanın unsuru olmaması gerektiği konusunda birleştikleri söylenebilir.

4.4. Siyasal partiler.

Bu başlık altında mecliste yer alan muhalefet partilerinin nüfus ve/veya pro-natalist politikalar hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Mecliste, 2016 yılı itibariyle üç muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) bulunmaktadır. Ancak yapılan araştırmalar sonrasında MHP'nin nüfus politikalarıyla ilgili herhangi bir beyanına ulaşılammıştır (MHP, 2011). Bundan dolayı özellikle 2008 sonrası ortaya çıkan nüfus politikalarıyla ilgili CHP ve HDP'nin görüşlerine yer verilmiştir.

CHP, nüfusun arttırılması yönündeki politikaları genel itibariyle kadınların eve hapsedilmesi ve kadın-erkek eşitliğine aykırı bir söylem olarak değerlendirmekte ve nüfusun arttırılmasından çok yaşam standartlarının yükseltilmesini istemektedir. Kemal Kılıçdaroğlu'nun *“8 Mart'ı kutlamak için meydanlara çıkan kadınlarımız, güvenlik güçlerinin müdahalesine maruz kalıyor; anayasal hakları olan, 'Kadın-erkek eşitliği' talepleri, açıkça göz ardı ediliyor. Kadınlarımızın iş yaşamına katılma hakları ellerinden alınıyor, 'En az üç çocuk' baskısıyla eve bağlanmak isteniyor”* (Kılıçdaroğlu, 2016) sözleri CHP'nin 2008 sonrasında gerçekleştirilen pro-natalist politikalarla ilgili görüşlerini özetler niteliktedir.

HDP ise politikaya yöneltilen yaygın bir eleştiri olan kadının doğurganlığı üzerinden politika yürütülmesinin ve kadına ne kadar doğurması gerektiği söylemlerinin doğru görülmemesini benimsemektedir (CNN Türk, 2014; DHA, 2015). HDP Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ'ın *“Erkek egemen iktidarın ordusunda asker olmak için o askerleri bakan, büyüten*

ve iktidara asker yetiştiren birer araç olmaları istendi kadınlardan” (DHA, 2015) sözleri HDP'nin eleştirilerini, yaşanan askeri operasyonlar üzerinden farklı ve belli bir noktada da ideolojik denebilecek bakış açısı ile özetlediği söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

1923-1965 yılları arasında yürütülen nüfus politikalarının nüfusun artırılması yönünde geliştiğini görmekteyiz. Pro-natalist politika olarak adlandırılan bu faaliyetler, gerek yasal düzenlemelerle gerek teşviklerle gerekse de siyasi liderlerin söylemleri ile gerçekleştirilmiştir. Amacın nüfusun sayısal olarak arttırılmaya çalışıldığı bu dönemde politikanın ne zaman sonlandırılacağı kararlaştırılmamış ve net bir oran belirlenmemiştir. Nüfusun kontrolsüz bir şekilde arttığı, kaynakların ve ekonomik göstergelerin hesaba katılmadığı bu dönem DPT'nin kurulmasıyla sona ermiştir.

Anti-natalist politikaların uygulanış yöntemleri farklı olmakla beraber 2008 yılına kadar devam ettiğini görmekteyiz. 1982 yılından önceki dönemler nüfus üzerindeki politikalar genellikle katı ve sert cezai müeyyideler etrafında şekillendirilmeye çalışılırken, bu dönemde daha liberal politikalar yürütülmeye başlanmış ve aile planlaması kavramı nüfus politikasının ana karakterini oluşturmuştur. Bu anlayış nüfusun azaltılması yönünde kullanılmışsa da esas itibari ile nüfusun kontrol edilebilir hale getirilmesini amaçlamaktadır.

Nüfusun azaltılması yönünde devam eden bu politikalar 2008 yılında o dönemin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın 'En az üç çocuk' tavsiyesi üzerine farklı bir boyut almıştır. Erdoğan'ın bu tavsiyesi toplumda yeni bir gündem oluşturmuş ve uygulanan anti-natalist politikaların sorgulanmasının yolunu açmıştır.

Pro-natalist nitelikteki bu söylem, uygulama alanı bulmadan önce birkaç yıl boyunca hem siyasiler hem kanaat önderleri hem de toplum tarafından tartışılmış ve Türkiye'nin içinde bulunduğu demografik dönüşüme vurgu yapılmıştır. Uzun yıllar yürütülen anti-natalist politikalar neticesinde büyüme oranı, yenilenme oranı olarak kabul edilen %2'lere kadar düşmüştür. Daha önceki doğal artış oranlarının da sonucu olarak genç nüfus ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturur duruma gelmiştir.

Batılı ve özellikle Avrupalı toplumların artan bağımlı nüfusuna karşın Türkiye nüfusu genç ve dinamik karakteri ile avantajlı duruma geçmiştir. Ancak yapılan nüfus projeksiyonları doğrultusunda bağımlı nüfusun yaklaşık 30 yıl sonrasında giderek artacağı ve genç nüfusun azalacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu duruma bir de giderek azalan doğum oranları da eklenince nüfusun nitelikleriyle de birlikte arttırılması gerektiği fikri gündeme gelmiştir.

Erdoğan'ın gündeme taşıdığı bu durum epey tartışmalara neden olmuş, taraflar farklı noktalardan duruma yaklaşmışlardır. TÜSİAD, TOBB, UNFPA ve Dünya Bankası Türkiye'nin içinde bulunduğu demografik değişimi bir fırsat penceresi olarak değerlendirmekte ve nüfusun sayısal olarak arttırılmasının tek başına yetmeyeceği genç ve dinamik nüfusun korunmasının yanında nitelik olarak da geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca artan nüfusa yönelik istihdam olanaklarının geliştirilerek hem işsizliğin önlenmesi hem de ekonomideki katkılarının üst düzeye çıkarılması tavsiye edilmiştir.

Diğer paydaşlar, 2008 sonrasında değişen nüfus politikası ve Erdoğan'ın bu politika doğrultusundaki söylemini farklı ve eleştirel bir şekilde değerlendirmişlerdir. Özellikle Erdoğan ve AK Parti'ye yönelik muhalif tutumlarının bu politikaya dönük görüşlerine de yansıdığını görmekteyiz. Nüfusun artması yönünde en az üç çocuk isteyen Erdoğan'ın bu söylemi kadına yönelik bir müdahale olarak değerlendirilmiş ve diktatörce bir söylem ürettiği vurgusu yapılmıştır.

TMMOB, TTB, HDP ve Feministler gibi paydaşlar; Erdoğan'ın en az üç çocuk söylemiyle ve aile yapısına yönelik politikalarıyla kapitalist sömürüye hizmet için kadın bedenini yeniden üretim aracı olarak kullanmaya çalıştığını düşünmektedirler. Ayrıca kadının ve ailenin politik söylemin nesnesi haline getirilerek sömürülmesi anlamına gelen nüfus politikalarını genel itibari ile doğru bulmadıklarını, bireyin üreme konusunda özgürce karar almaları gerektiğini ifade etmektedirler.

TTB, doğum kontrol yöntemlerine ve kürtaja yönelik engelleyici uygulamaların insan sağlığı açısından doğru olmadığını, kişinin gerek bireysel tercihleri gerekse de sağlık durumları doğrultusunda özgürce bu yöntemleri kullanabilmeleri gerektiğini savunmaktadır. HDP ise pronatalist politikaların hükümetin kendi çıkarları doğrultusunda nüfusun yönlendirilmesi anlamına geldiğini söylemektedir.

CHP, yaşam standartlarının yükseltilmeden, nüfusun arttırılması yönündeki adımların doğru olmadığını, kadınların kaç ne tane çocuk doğuracağına yukardan dayatmayla yapılmasının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hâlihazırdaki gençlerin işsizlikle boğuştuğu, insanların geçinemediği için evlenemedikleri bir ortamda bu sorunların halledilmeden nüfusun arttırılması yönündeki taleplerin karşılık bulamayacağını da belirtmektedir. MHP'nin ise nüfus politikalarıyla ilgili herhangi bir belirgin ifadesine ulaşamamıştır. Yalnızca genç ve dinamik Türk nüfusuna vurgu yapıldığı görülmüştür.

Türkiye nüfusuyla ilgili bir diğer paydaş olan AB, nüfusun fazlalığından ziyade kültürel farklılıklara vurgu yapmaktadır. Yani nüfusun niteliksel açıdan farklı oluşu, olumsuz bir durum

olarak görülmekte, nüfus miktarı bu farklılıkların etkisini arttırdığı için bir sorun teşkil etmektedir. AB, bu kadar büyük bir Müslüman nüfusun uyum göstermede sorunlar yaşayacağını da vurgulamaktadır. Bunun yanında Türkiye sahip olduğu nüfus sayesinde AB Parlamentosunda en fazla sandalyeye sahip ülkeler arasına gireceği ve bunun parlamento dengesini bozacağı fikri de söylemlerin arasında yer almaktadır.

Feministler nüfusun artmasından/azalmasından ziyade, kadının doğurganlığı üzerinden erkeklerin buyurgan tavırlarını ve bu yönündeki söylemlerini eleştirmektedirler. Bu bağlamda en az üç çocuk söylemi Feministler tarafından kabul görmemekte, ciddi eleştiriler yöneltilmektedir. Çevreciler ise dünya nüfusunun son birkaç yüz yılda yaşadığı aşırı gelişimin sürdürülemez boyutlara ulaştığını ifade etmektedirler. Hem kaynakların yetersizliği üzerine yapılan vurgular hem de artan nüfusun beraberinde getirdiği kentleşme ve bunun sonucu doğanın tahrip edilmesi eleştirilerinin temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Çevrecilerin sadece Türkiye özelinde değil dünya genelinde de nüfus artışlarına karşı oldukları görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin içinde bulunduğu demografik değişimi en iyi şekilde değerlendirebilmesi için, istihdam olanaklarını arttırarak işsizliği azaltmalı, yaşam standartlarını yükseltmeli, gelir adaletini sağlamalı ve hak ve özgürlükleri temin etmelidir. Bu şartların sağlanması durumunda nüfusun genç ve dinamik tutulması adına pro-natalist politikaların yürütülmesi doğru bir politika olacaktır. Aksi takdirde nüfusun artması ülkeye yeni fırsatlar sunmaktan öte yeni sorunların oluşmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Aile Bakanlığı. (2013). *Türkiye’de Doğurganlık Oranlarının Düşmesi, Potansiyel Etkiler ve Proaktif Politika Önerileri*. Ankara.
- AK Parti. (2007). 60. *Hükümet Programı*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/ak-parti-hukumet-programlari>
- AK Parti. (2011). 61. *Hükümet Programı*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/ak-parti-hukumet-programlari>
- AK Parti. (2014). 62. *Hükümet Programı*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/ak-parti-hukumet-programlari>
- AK Parti. (2015). 64. *Hükümet Programı*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/ak-parti-hukumet-programlari>
- AK Parti. (2016). 65. *Hükümet Programı*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/ak-parti-hukumet-programlari>
- Bağımsız Türkiye Komisyonu. (2004). *Avrupa ’da Türkiye: Bir sözden fazlası mı?* British Council and the Open Society Institute. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, [http://www.ikv.org.tr/images/files/B71-tr\(1\).pdf](http://www.ikv.org.tr/images/files/B71-tr(1).pdf)
- Başbakanlık. (2015). *Çalışan Annelerimiz İçin*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://reformlar.gov.tr/vaatler/calisan-annelerimiz-icin>
- Baytal, Y. (2009). Atatürk Döneminde Nüfusu Artırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 117–137.
- Bektaş, H., Kayacan, E., & Uras, Ö. (2015). Türkiye’de Planlı Kalkınma Döneminde İktisadi Büyüme ile Nüfus Artışı İlişkisinin Ekonometrik Analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 69–77.
- Çamurcu, H. (2005). Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 87–105.
- Cengiz, Z., Görgülü, A., Ünlü, M., & Samuel Doveri, V. (2015). *Diyaloğu ve Çözümü Teşvik Etmek : Avrupalı Parlamenterler Türkiye Hakkında Ne Düşünüyor?* TESEV.
- Çetik, A., Gültekin, T., & Kuşdemir, Y. (2008). *Erdoğan: En az üç çocuk doğurun*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/erdogan-en-az-uc-cocuk-dogurun-8401981>
- Çevik, H. H. (1998). Kamu Politikaları Çalışmaları Üzerine Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(2), 103–112.

- Christakis, A. N. (1974). A new policy science paradigm for emerging population trends and issues. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, (19), 13–28.
- CNN Türk. (2014). *Demirtaş'tan "3 çocuk" yorumu*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/demirtastan-3-cocuk-doguruna-iliskin-mesaj>
- Demir, F. (2011). Kamu Politikası ve Politika Analizi Çalışmalarının Teorik Çerçevesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 107–120.
- Demir, O. (2016). Nüfus Politikaları ve Çin, Fransa ve Türkiye Örneklerinin Değerlendirilmesi. *Social Sciences*, 11(1), 41–61. <http://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>
- DHA. (2015). *Yüksekdağ: HDP'nin baraj altında bırakılması imkansızdır*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/380737/Yuksekdag__HDP_nin_baraj_altinda_birakilmasi_imkansizdir.html#
- Dışişleri Bakanlığı. (2004). *Türkiye'nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, http://www.mfa.gov.tr/data/AB/etki_degerlendirme.pdf
- Doğan, M. (2011). Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (23), 293–307.
- Dünya Bankası Grubu. (2015). *Türkiye İşbirliği: Ülke Programının Görünümü*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/egitim/011.pdf>
- Eryurt, M. A., Canpolat, Ş. B., & Koç, I. (2013). Türkiye'de nüfus ve nüfus politikaları: Öngörüler ve öneriler. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 129–156.
- Güneş, Ş. (2005). Türkiye 'de Nüfus Artışının Ekonomik Büyümeyle İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 123–136.
- Kaya, V., & Yalçınkaya, Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir Mi?: “ En Az Üç Çocuk ” Politikasına Tarihsel Bir Bakış Bir Giriş. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 165–198.
- Keskin, İ. (2015). Kürtaj tartışmaları ve feminizm. *Fe Dergi* 7, (1), 86–95. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, http://cins.ankara.edu.tr/13_
- Kılıçdaroğlu, K. (2016). *Chp Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü Mesajı*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <https://www.chp.org.tr/Haberler/11/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglunun-8-mart-dunya-emekci-kadinlar-gunu-mesaji-16131.aspx>
- MHP. (2011). *2023'e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi*. Ankara: MHP.

- Mumcu, O., & Çağlar, E. (2006). *Türkiye 'nin Nüfusu Zenginlik Kaynağı Olabilir mi?* (Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü Politika Notu No. 24).
- Mutfak Cadıları. (2010). En az 3 çocuk. *Bülten: Mutfak Cadıları*, (1). Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/kadin-emegi/50-kadin-emegi/630-en-az-3-cocuk.html>
- Okday, E. Y. (2013). Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından günümüze uygulanan nüfus politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 31–53.
- Özer, S. (2013). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi'ne İlişkin Tartışmalar. *Gazi Akademik Bakış*, 6(12), 173–191.
- Sak, G. (2005). *AB-Türkiye: Dönüşüm Süreci ve Odalar*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1281363117-1.AB_Turkiye_Donusum_Sureci_ve_Odalar.pdf
- Semiz, Y. (2010). 1923–1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 423–469.
- Sevinç, D. (2006). *Türkiye'nin Avrupa Birliği Yolculuğu*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255439632r5079.Turkiye___nin_Avrupa_Birliigi_Yolculugu.pdf
- Simmons, O. G. (1984). Population Policy Analysis and Development Planning. *The Journal of Developing Areas*, 18(4), 433–448.
- TBB. (2010). *Başbakan yanılıyor! Nüfusumuz azalmıyor!* Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.ttb.org.tr/index.php/Haberler/3cocuk-1985.html>
- TBB. (2016). *Suç İşliyorsunuz!* Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://www.ttb.org.tr/index.php/Haberler/kadinhekim-6173.html>
- TEPAV. (2010). *TEPAV Vakıf Senedi*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, http://www.tepav.org.tr/upload/mce/tepav_vakif_senedi.pdf
- Thomas, J. W., & Grindle, M. S. (2016). Political Leadership and Policy Characteristics in Population Policy Reform. *Population and Development Review*, 20(1994), 51–70.
- TMMOB 3. Kadın Kurultayı Delegeleri. (2013). Tmmob 3. Kadın Kurultayı. içinde *Kurultay Sonuç Bildirgesi* (ss. 64–67). Ankara: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği.
- TÜSİAD. (2010). *2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018, <http://tusiad.org/tr/tum/item/6240-tusiad-ve-birlesmis-milletler-nufus-fonu-unfpa-->

2050ye-dogru-nufusbilim-ve-yonetim-projesi-kapsaminda-hazirlanan-raporlarini-
ankarada-kamuoyuna-sundu

UNFPA. (2007). *Nüfus ve Kalkınma Politikaları*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018,
<http://www.unfpa.org.tr/v2/pages/nuefus-ve-kalkinma-politikalari.php>

UNFPA. (2013). *UNFPA Türkiye: Ülke Profili*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018,
<http://www.unfpa.org.tr/v2/pages/uelke-profilii.php>

Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78–
102.

World Bank. (2016). *Türkiye Genel Bakış*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018,
<http://www.worldbank.org/tr/country/turkey/overview#1>

www.cevreonline.com. (2015). *Çevre Sorunları*. Erişim Tarihi: 9 Temmuz 2018,
<http://cevreonline.com/cevre-sorunlari/>

Yıldız, M., & Sobacı, M. A. (2013). Kamu Politikası ve Kamu Politikası Analizi: Genel Bir
Çerçeve. In M. Yıldız & M. A. Sobacı (Eds.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* (ss.
16–42). Adres Yayınları.

Ticari Bankalarda Kârlılığın Belirleyicileri: Türkiye Örneği (2003-2016)

Adnan GÜZEL*

Yüksel İLTAŞ**

Geliş Tarihi (Received): 05.04.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 10.09.2018

Öz

Her işletmede olduğu gibi ticari banka işletmelerinin de temel amacı kârlılıklarını artırarak sürdürülebilir büyüme amacını gerçekleştirmek ve nihayetinde piyasa değerini artırmaktır. Bankacılık sektörünün kârlılık performansının sürekli artması ve sağlıklı bir yapıya sahip olması ekonominin sağlıklı bir şekilde gelişmesi açısından da önemlidir. Bu çalışmada 2003-2016 dönemi sektördeki payı en yüksek olan 13 banka esas alınarak ticari bankalarda kârlılığın belirleyicileri araştırılmıştır. Bu bağlamda, özellikle özkaynak ve aktif kârlılığı bağımlı değişken olarak alınmış, likidite, takipteki krediler, sermaye yapısı ve diğer faaliyet giderleri ile faaliyet dışı gelirlerin ticari banka kârlılığı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, yatay kesit bağımlılığı altında ikinci nesil panel birim kök, panel eşbütünleşme, uzun ve kısa dönemli katsayı tahmini gibi ekonometrik teknikler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, likidite ve faaliyet dışı gelirler oranının aktif ve özkaynak kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan takipteki krediler ve diğer faaliyet giderleri oranlarının ise aktif ve özkaynak kârlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticari Bankacılık, Aktif Kârlılığı, Özkaynak Kârlılığı, Panel Veri Analizi, Panel Eşbütünleşme.

* Dr. Öğr. Üyesi. Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, aguzel@thk.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yiltas@ahievran.edu.tr

Determinants of Profitability in Commercial Banks: The Case of Turkey (2003-2016)

Abstract

Similar to other enterprises', the primary financial goal of commercial banks is to maximize their market values by achieving sustainable growth and profit maximization. A sound banking system with steady profitability is also a necessity for economic growth. This study investigates the possible determinants of (commercial bank) profitability on a sample of 13 commercial banks operating in Turkey for the period of 2002-2016, including return on assets and return on equity as dependent; and liquidity, non-performing loans, capital structure, other operating costs and non-operating income as independent variables. The research model of the study is analyzed under cross sectional dependency by using econometric methods such as second-generation panel unit root tests, panel co-integration, and short-run and long-run coefficient estimation methodologies. Empirical findings indicate that liquidity and non-operating income affect both return on assets and equity positively; while non-performing loans and other operating costs affect both return on assets and equity negatively.

Keywords: Commercial Banking, Return on Assets, Return on Equity, Panel Data Analysis, Panel Cointegration.

Giriş

Bankacılık sektörü gerek dünyada ve gerekse Türkiye’de finansal sistemin en önemli finansal aracı kurumlarıdır. Ülke ekonomisinde en büyük pay finansal sisteme ait olduğundan ve finansal sistemin de en önemli aktörü bankalar olduğundan, genelde finansal sistem ve özel olarak da bankalar ekonomilerde son derece önemli bir paya sahiptir. Ulusal finansal sistem içinde bankacılık sektörü, mevduat kabul yetkisi olan ticari bankalar, kalkınma ve yatırım bankaları ile katılım bankalarından oluşmaktadır. Ancak, günümüzde bankacılık sisteminin aktif büyüklüğü bazında en büyük kısmını mevduat bankaları veya ticari bankalar oluşturmaktadır.

Banka yönetimi, kârları maksimize etmek ve riskleri en aza indirmek için bankalarla ilgili faaliyetlerin yönetilmesi olup, genel olarak likidite yönetimi, varlık yönetimi, borç yönetimi ve sermaye yönetimi konularını içermektedir. Tüm bunların etkin ve doğru bir şekilde yönetimi bankalarda performans yönetimi olarak tanımlanabilir. Bankalarda performans yönetimi ise risk-getiri ilişkisi içinde değerlendirilmekte ve bu durum sonuçta kârlılığın yönetimi olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

Bankalar da diğer tüm işletmeler gibi giderlerinden daha fazla para kazanmaları halinde kâr sağlayabilirler. Bir bankanın kârının büyük bir kısmı, kullandıkları kredilerden elde ettikleri faiz gelirleri ile hizmetlerinden dolayı sağladıkları ücret ve komisyon gelirlerinden kaynaklanmaktadır. Bankaların en büyük gider kalemi ise mevduat ve diğer yükümlülükleri için ödedikleri faizdir.

Bir bankanın başlıca varlıkları, bireyler, işletmeler ve diğer kuruluşlara kullandıkları krediler, portföylerinde bulundurdukları menkul kıymetler iken en önemli kaynakları mevduatları, diğer bankalardan ya da ulusal veya uluslararası para piyasalarından borçlanmaları ile ihraç ettikleri menkul kıymetlerden oluşmaktadır.

Bankalarda bilançonun yönetimi veya aktif-pasif yönetimi aslında kârlılığın yönetimidir. Kârlılık ise, bankaların aktif ve pasifinin bileşimi, varlıklarını ne derece verimli kullandıkları, faaliyetlerinden sağlanan gelirlerin analizi ile daha net olarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, kârlılığın en temel göstergesi aktiflerden sağlanan getiri (return on assets – ROA) ve özkaynaklardan sağlanan getiridir (return on equity – ROE).

Aktifler üzerinden sağlanan getiri, bankaların sahip oldukları varlıklarından elde ettikleri kârı ölçmekte olup, net kâr tutarının ortalama toplam aktiflere bölünmesi ile

hesaplanmaktadır. Bu oranın büyüklüğü bankaların ölçeklerine göre değişebilmektedir. Banka özkaynaklarından sağlanan getiri olan özkaynak kârlılığı ise; net kârın toplam özkaynaklara bölünmesi ile hesaplanmaktadır.

Bankalar, kaldıraç kullanarak kazançlarını artırabilmektedirler. Kaldıraç sayesinde, bankalar varlıklarından çok daha büyük bir özkaynak getirisi elde edebilirler. Bankaların kârlılık performansı varlıklarından ve özkaynaklarından elde ettikleri getiri ile ölçülebilmektedir.

Çalışmamızda sektörde en fazla paya sahip 13 mevduat bankasının verileri esas alınarak analiz yapılmıştır. Nitekim aşağıda Tablo: 1’de de görüleceği üzere; çalışmaya katılan 13 bankanın toplam aktif büyüklüğü sektörün % 89’unu, kredi portföyünün % 88’ini, mevduat toplamının % 94’ünü ve toplam sektör kârının ise % 91’ini kapsamaktadır.

Bu nedenle çalışmada analize dahil edilen bankaların sektörün genelini yansıttığı görüşüne varılmıştır. Diğer yandan banka kârlılıklarını büyüme, enflasyon, döviz kurlarındaki ve faiz oranlarındaki değişimler gibi dışsal makro ekonomik değişkenlerin de etkiledikleri bilinmektedir. Ancak, dışsal faktörlerin tüm bankalar için aynı etkide olabileceği kabul edilerek bu çalışmada yalnızca içsel değişkenlerin kârlılık performansı üzerine etkisi incelenmiştir.

Tablo 1: Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma (2016)

Banka	Kuruluş Yılı	Toplam Aktifler	Toplam Aktifler (%)	Toplam Aktifler Kümülatif (%)	Toplam Krediler ve Alacaklar*	Toplam Mevduat	Toplam Özkaynaklar	Net Dönem Kar/Zararı	Şube Sayısı (Adet)	Çalışan Sayısı (Adet)
1 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.	1863	357.761	13,78	13,78	232.644	223.019	38.382	6.576	1.814	25.015
2 Türkiye İş Bankası A.Ş.	1924	311.626	12,01	25,79	204.257	177.360	35.961	4.701	1.374	24.756
3 Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	1946	284.155	10,95	36,74	186.048	161.232	35.539	5.071	968	19.689
4 Akbank T.A.Ş.	1948	271.016	10,44	47,18	161.828	158.878	30.655	4.529	841	13.843
5 Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1944	252.820	9,74	56,92	172.624	154.275	26.119	2.933	936	18.366
6 Türkiye Halk Bankası A.Ş.	1938	231.441	8,92	65,84	158.354	150.263	21.317	2.558	964	16.956
7 Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	1954	212.540	8,19	74,03	147.712	123.838	19.239	2.703	924	15.615
8 Denizbank A.Ş.	1997	103.159	3,97	78,01	61.820	63.191	10.562	1.409	694	12.938
9 Finans Bank A.Ş.	1987	101.503	3,91	81,92	62.900	53.939	10.126	1.203	630	12.451
10 Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	1927	79.727	3,07	84,99	56.364	49.833	7.799	942	515	9.640
11 ING Bank A.Ş.	1984	49.688	1,91	86,90	34.817	25.217	5.056	571	268	5.284
12 HSBC Bank A.Ş.	1990	24.369	0,94	87,84	14.155	15.150	2.277	-357	90	3.188
13 Şekerbank T.A.Ş.	1953	23.819	0,92	88,76	17.606	16.136	2.533	125	273	3.611
Diğer		291.723	11,24	100,00	205.493	90.513	43.225	3.459	490	15.347
Toplam		2.595.348	100,00	100,00	1.716.623	1.462.844	288.789	36.424	10.781	196.699

* Toplam Krediler ve Alacaklar = Krediler ve Alacaklar + Takipteki Krediler - Özel Karşılıklar (Milyon TL)

Kaynak: TBB, 2017

1. Türk Bankacılık Sektörünün Görünümü

Türk Bankacılık sektörü 1980 yılından itibaren dünyada hızla gelişmekte olan finansal küreselleşmeye uyum sağlamış, uluslararası piyasalarla hızlı bir bütünleşme sürecine girmiştir. Bununla birlikte gerek iç gelişmeler ve gerekse uluslararası dalgalanmalardan etkilenecek

zaman zaman krizlerle karşılaşmış, ancak yeniden yapılandırma ve sermaye yapısındaki güçlendirme politikaları sonucunda finansal şoklara dayanıklılığını oldukça artırmıştır.

Bankacılık sisteminde 2016 yıl sonu itibariyle faaliyet gösteren banka sayısı 52 adet olup, bunun 34'ünü mevduat bankaları, 13'ünü kalkınma ve yatırım bankaları ve 5'ini ise katılım bankaları oluşturmaktadır. Mevduat bankalarının 3 tanesi kamu sermayeli, 9 tanesi özel sermayeli, 21 adedi yabancı sermayeli olup, 1 adedi ise Tasarruf mevduatı Sigorta Fonu kontrolündedir.

Türk Bankacılık sisteminin son 50 yılı aşan gelişimi, varlık ve kaynak yapısı aşağıda Tablo:2'de yer almaktadır.

Bankacılık sektörünün (TBB, 2017) 2016 yıl sonu itibariyle; toplam aktifleri GSYİH'yı aşarak 2.595 Milyar TL'ye ulaşmıştır. Sektörün toplam aktiflerinin %66'sını krediler, % 15'ini likit varlıklar, yaklaşık % 14'ünü menkul kıymetler, % 23'ünü ise diğer varlıklar oluşturmaktadır. Toplam varlıklarının %56'sının mevduat, %25'inin mevduat dışı ve %11'inin ise özkaynaklarla finanse edilmekte olduğu görülmektedir.

Özellikle bankaların merkez bankası nezdinde tuttıkları rezerv miktarının artmasına paralel likit aktiflerinin son yıllarda hızlı bir artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 2: Türk Bankacılık Sisteminin Gelişimi – Varlık ve Kaynak Yapısı (1960-2016) (Milyon TL)

Yıllar	Likit Aktifler	Finansal Varlıklar	Krediler ve Alacaklar	İştirakler, Bağlı Ort, Maddi Dur. Varlıklar	Diğer Aktifler	Toplam Aktifler/ Pasifler	Mevduat	Mevduat Dışı Kaynaklar	Diğer Pasifler	Dönem Net Kar / Zararı	Özkaynaklar
1960	3	1	10	2	3	19	8	0	8	0	3
1965	5	3	21	5	9	42	15	3	18	0	5
1970	14	5	49	9	14	90	38	10	34	0	7
1975	57	10	176	21	30	294	150	24	101	3	17
1980	412	107	893	80	171	1.663	815	103	653	24	68
1985	4.401	1.463	6.511	909	2.240	15.523	9.968	1.433	2.735	269	1.119
1990	38.338	17.554	80.034	12.550	20.809	170.274	95.318	34.424	23.252	4.004	13.275
1995	1.079.162	435.247	1.743.685	289.984	533.428	4.102.383	2.664.934	587.852	483.335	115.103	251.159
2000	21.479.506	11.991.268	34.205.860	13.937.350	21.014.490	104.088.037	68.442.406	19.773.249	8.671.638	2.152.773	5.047.971
2005	63.204.710	143.016.089	153.059.052	20.129.288	17.560.920	396.970.059	253.578.919	66.919.772	22.735.324	5.714.742	53.736.044
2010	104.691.182	308.992.394	508.862.117	24.973.401	14.356.678	961.875.772	614.680.785	161.782.562	56.325.500	21.360.250	129.086.925
2015	326.584.772	357.191.360	1.458.516.466	56.850.545	36.851.571	2.235.994.714	1.250.697.536	568.777.528	164.906.004	25.644.295	251.613.646
2016	375.873.066	393.247.644	1.716.622.954	64.912.480	44.691.840	2.595.347.984	1.462.843.620	647.126.786	196.588.580	36.423.822	288.788.998

Kaynak: TBB, 2017

Türk ekonomisinin olumlu büyüme performansı ve kamu borçlanma gereğinin azalması ile birlikte Hazine'nin daha az borçlanması, on yılı aşan bir süreden beri devam eden küresel krizin etkilerinin hafiflemeye başlaması, bankalar arasında kredi ağırlıklı rekabeti

hızlandırmıştır. Bu durum sektörün aktif yapısında kredilerin payını artırmış, bankaların finansal varlıklara olan yatırımını azaltmıştır. Bu dönemde artan kredilerin önemli bir bölümünün yurt dışı kaynaklarından finanse edilmesi bankaların sermaye artışlarının kredi artışının altında kalmasında etkili olmuş, buna bağlı olarak bankaların aktifleri içinde finansal varlıklarının payı azalırken kredilerin payı hızla artmıştır.

Bankaların yurt dışından aldıkları yabancı para kredilerin artması ve diğer mevduat dışı kaynaklara yönelmeleri mevduatın toplam pasifler içindeki payını azaltmıştır. Bu nedenle de kredinin mevduata oranı son yılların en yüksek seviyesine ulaşarak 2016 yılında %117 olarak gerçekleşmiştir.

Bankacılık Sektörünün 1980 yılından 2016 yılına kadar olan dönemde gelir gider yapısındaki gelişmeler Tablo 3’de yer almaktadır. Buna göre bankaların en önemli gelir ve giderleri, kredilerden elde edilen faiz gelirleri/giderlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3: Türk Bankacılık Sisteminin Gelişimi- Gelir gider yapısı (1960-2016)

Yıllar	Faiz Gelirleri		Faiz Giderleri					Net Ücret ve Komisyon Gelirleri	Diğer Faaliyet Gelirleri	Diğer Faaliyet Giderleri	Vergi Öncesi Kar Zarar	Net Dönem Kar Zarar
	Kredilerden Alınan Faizler	Menkul Değerlerden Alınan Faizler	Toplam Faiz Gelirleri	Mevduata Verilen Faizler	Kullanılan Kredilere Verilen Faizler	Toplam Faiz Giderleri	Net Faiz Geliri					
1980	154	8	161	0	14	89	73	20	35	114	22	22
1985	2.662	0	2.662	0	92	2.429	234	216	175	622	263	263
1990	23.459	6.917	33.903	19.534	3.732	25.028	8.875	946	3.745	10.675	4.357	3.881
1995	565.413	215.001	900.355	550.231	53.264	641.791	258.564	34.201	35.612	205.564	138.990	104.794
2000	7.878.525	4.019.088	20.725.643	14.105.722	1.766.742	16.225.070	4.500.573	881.690	2.190.350	8.278.001	-2.424.791	-3.148.857
2005	20.764.153	18.836.209	42.287.797	20.339.658	1.718.387	23.993.079	18.294.718	4.963.096	3.151.192	19.807.039	9.048.456	5.714.742
2010	47.662.187	26.063.104	75.920.935	30.690.394	3.009.953	37.176.325	38.744.610	9.923.838	8.705.103	31.324.529	26.218.050	21.360.250
2015	129.545.013	25.739.091	159.266.552	60.402.106	6.649.364	83.227.489	76.039.063	18.950.167	10.461.045	68.425.619	32.068.025	25.644.295
2016	157.036.757	27.630.791	189.309.104	73.215.112	7.918.522	99.244.953	90.064.151	20.599.142	12.398.492	76.741.913	45.945.072	36.423.822

Kaynak: TBB, 2017

2016 yılı itibarıyla 189 milyar TL’ye ulaşan faiz gelirlerin %83’ünü kredilerden alınan faizler oluşturmakta iken, mevduata verilen faizler 99 milyar TL olup, özellikle 2013 yılından itibaren bankaların yurt dışı kaynaklı fonlama araçlarına yönelmeye başlamasının etkisiyle mevduata ödenen faizlerin toplam faiz giderleri içindeki payı %74’e gerilemiştir.

2010 yılından itibaren kredi kullandırımını teşvik eden düzenlemelerin de etkisiyle faiz gelirleri hızla artmış, diğer yandan faiz oranlarındaki gerilemeye paralel menkul değerler portföylerinin kârlı satışları ile birlikte net faiz geliri hızlı bir şekilde yükselmiştir. Bununla birlikte zamanla net faiz marjının daralması sektörü ücret ve komisyon gelirlerini arttırmaya yöneltmiştir.

Aşağıda Tablo 4’te sektöre ilişkin son yıllarda kaydedilen rasyolar yer almaktadır:

Azalan sermaye yeterlilik oranı eğilimine rağmen yasal sınır olan %8 ve hedef sınır olan %12'nin üzerinde olması bankacılık sektörünün güçlü bir yapıda olduğunu gösterirken, 2016 yılında görülen azalış bankaların öz sermayelerini artırması gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 4: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Temel Rasyolar (2012-2016)

Rasyolar (%)	2016	2015	2014	2013	2012
Sermaye Yeterliliği					
Sermaye Yeterliliği Oranı	15,5	15,6	16,4	15,4	18,1
Özkaynaklar / Toplam Aktifler	11,1	11,3	11,8	11,3	13,4
Bilanço Yapısı					
Toplam Mevduat / Toplam Aktifler	56,4	55,9	56,0	57,7	59,3
Alınan Krediler / Toplam Aktifler	13,6	13,3	12,3	12,1	10,0
Aktif Kalitesi					
Finansal Varlıklar (net) / Toplam Aktifler	15,2	16,0	17,3	18,8	22,7
Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Aktifler	66,1	65,2	64,1	62,1	59,2
Toplam Krediler ve Alacaklar / Toplam Mevduat	117,3	116,6	114,4	107,7	99,9
Takipteki Krediler (brüt) / Toplam Krediler ve Alacaklar	3,2	3,0	2,7	2,7	2,8
Likidite					
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	25,1	26,3	27,6	28,5	31,3
Likit Aktifler / Kısa Vadeli Yükümlülükler	47,4	50,6	52,9	54,1	56,6
TP Likit Aktifler / Toplam Aktifler	10,9	11,1	13,6	13,8	17,9
Karlılık					
Net Dönem Karı (Zararı) / Toplam Aktifler*	1,5	1,2	1,4	1,6	1,8
Net Dönem Karı (Zararı) / Özkaynaklar**	13,5	10,8	12,0	13,1	14,4
Gelir-Gider Yapısı					
Özel Karşılıklar Sonrası Net Faiz Geliri / Toplam Aktifler	2,7	2,8	2,8	2,9	3,5
Faiz Dışı Gelirler (net) / Toplam Aktifler	1,2	1,0	1,3	1,5	1,6
Diğer Faaliyet Giderleri / Toplam Aktifler	2,0	2,2	2,2	2,2	2,4
Faiz Dışı Gelirler (net) / Diğer Faaliyet Giderleri	61,0	47,4	57,7	64,6	66,5
* Ortalama Aktif Karlılığı = Aralık sonu Net Kar(Zarar) rakamı / Son 2 yıla ait "Toplam Aktifler" kalemlerinin aritmetik ortalaması					
**Ortalama Özkaynak Karlılığı = Aralık sonu Net Kar(Zarar) rakamı / Son 2 yıla ait "Özkaynaklar" kalemlerinin aritmetik ortalaması					

Sektör net faiz marjı ile faiz dışı gelirden yaşanan daralmaları telafi etmek amacıyla faiz dışı giderlerinin yönetimine daha fazla önem vermiş, bu nedenle işletme giderlerinin/ortalama aktif toplamına oranı sektörde düşüş eğilimini korumuştur.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde bankacılık sisteminin kârlılık performansı üzerine yapılan çalışmaların farklı sonuçlarını daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için yapılan çalışmaların özet bilgileri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Literatür Taraması Özet Sonuçlar

Yazar(lar)	Veri Seti	Metodoloji	Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler	Bulgular
Ho ve Saunders (1981)	100 Büyük Amerikan Bankası, (1976Q4-1979Q4)	Regresyon	Net Faiz Marjı, Faiz Oranı Riski, Faiz Gideri, Zorunlu Karşılıkların Fırsat Maliyeti, Kredilerin Risk Primi.	Net faiz marjı; yönetsel riskten kaçınma derecesine, banka tarafından üstlenilen işlemlerin boyutuna, bankanın piyasa yapısına ve faiz oranlarının değişkenliğine bağlıdır.
McShane ve Sharpe (1985)	Avustralya Ticaret Bankaları, 1962-1981	Zaman Serisi Analizi,	Net Faiz Marjı, Kredi ve Mevduat Faiz Oranı, Faiz Oranı Riski.	Avustralya ticaret bankalarının net kredi/ mevduat faiz marjları ile riskten kaçınma derecesi, piyasa gücü göstergesi ve faiz oranı belirsizliği arasında istikrarlı doğrusal olmayan ilişki tespit edilmiştir.
Angbazo (1997)	Amerikan Ticari Bankalar, 1989-1993.	Regresyon	Net Faiz Marjı, Ödenmeme Riski, Sermaye Yeterliliği, Likidite, Faiz Oranı Riski, Kaldıraç Oranı, Faiz Ödemeleri,	Bankanın faiz marjı hem ödenmeme hem de faiz oranı risk primini yansıtmaktadır. Net faiz marjı ile özsermaye, faizsiz kaynaklar, yönetimin kalitesi arasında pozitif; likidite arasında negatif bir ilişki ortaya konmuştur.
Yılmaz (2013)	9 Gelişmekte Olan Ülkeden (Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan ve Türkiye) 195 Ticari Banka, 2005-2010.	Regresyon (Panel Veri Analizi)	Aktif Kârlılığı, Net Faiz Marjı, Likidite Riski, Faaliyet Giderleri, Sermaye Ölçüsü, Kredi Riski, Banka Büyüklüğü, Bankanın Sahiplik Yapısı, Enflasyon.	ROA ile likidite, faaliyet giderleri, özkaynak oranı, büyüklük ve enflasyon arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Net faiz marjını faaliyet giderleri, özkaynak oranı, kredi riski, büyüklük ve enflasyon anlamlı etkileyen değişkenler olarak belirtilmiştir.
Albulescu (2015)	Orta ve Güney Amerika Ülkesi (Şili, Kolombiya, El Salvador, Honduras, Meksika ve Paraguay), 2005-2013.	Panel Veri Analizi, Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modeli.	Aktif Kârlılığı, Özsermaye Kârlılığı, Takipteki Krediler / Toplam Krediler Oranı, Kapitalizasyon, Likit Varlıklar / Toplam Varlıklar Oranı, Faiz Dışı Giderler / Brüt Gelirler Oranı, Faiz Marjı / Brüt Gelirler Oranı.	Takipteki kredilerin ve faiz dışı giderlerin bankaların kârlılıkları üzerinde negatif etkisi varken; kapitalizasyon ve faiz oranı marjlarının pozitif etkisi vardır.

<p>Ćurak, Poposki ve Pepur (2012)</p>	<p>16 Makedonya Bankası, 2005-2010.</p>	<p>Dinamik Panel Veri Analizi.</p>	<p>Aktif Kârlılığı, Banka Büyükülüğü, Özkaynak/Toplam Varlıklar, Likidite Riski, Kredi Riski, Ücret ve Komisyon Gelirleri, Faaliyet Giderleri, Bankacılık Sektör Reform İndeksi, Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranı.</p>	<p>Özkaynaklar/Toplam Varlıklar (Borç ödeme gücü) oranı, likidite riski, faaliyet giderleri, bankacılık sektör reform indeksi ve ekonomik büyü- menin aktif kârlılığı üzerinde anamlı bir etkisinin olduğu; banka büyüklüğü, kredi riski ve ücret ve komisyon gelirlerinin kârlılık üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.</p>
<p>Demirguc- Kunt ve Huizinga (2000)</p>	<p>Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler (44 Ülke), 1990-1997</p>	<p>Regresyon</p>	<p>- Banka Değişkenleri (Net Faiz Marjını, Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler Oranı, Özkaynak/Toplam Varlıklar, Toplam Krediler/Toplam Varlıklar, Faiz Dışı Kazanç Varlıklar/Toplam Varlıklar, Mevduatlar/Toplam Varlıklar, Personel ve diğer Faiz Dışı Harcamalar/Toplam Varlıklar).</p> <p>- Makroekonomik Değişkenler (Kişi başına düşen milli gelir, GSYH'nin yıllık büyüme oranı, Enflasyon).</p> <p>- Finansal Yapı Değişkenleri (Mevduat Bankaları Toplam Varlıkları/GSYH, Merkez Bankası Toplam Varlıkları/ GSYH, Mevduat Bankalarınca Özel Sektöre Sağlanan Krediler/ GSYH, Borsada İşlem Gören Hisse Senetlerinin Toplam Değeri/GSYH, Piyasa Değeri/Mevduat Bankaları Toplam Varlıkları, Borsada İşlem Gören Hisse Senetlerinin Toplam Değeri/Özel Sektöre Sağlanan Krediler).</p>	<p>Az gelişmiş finansal sistemlerde daha yüksek kârlar kazanıldığı ve net faiz marjının da yüksek olduğu ortaya konmuştur. Bankacılık sektörü geliştikçe kârların ve faiz marjlarının düştüğü tespit edilmiştir.</p>

Doliente (2005)	Güneydoğu Asya Ülkeleri (Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland), 1994-2001.	2 Aşamalı Regresyon	Net Faiz Marjı, Toplam Özkaynak/Toplam Varlıklar Oranı, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar Oranı, Kredi Rezervleri / Brüt Krediler, Personel, Yönetim ve Diğer Faaliyet Giderleri/Toplam Varlıklar.	Teminatların, likit varlıkların, kredi kalitesinin, faaliyet giderlerinin ve özsermaye oranının Güneydoğu Asya ülkelerinde banka kârlılığını etkileyen değişkenler olduğu ortaya konmuştur. Faiz oranı volatilitésinin ve rekabetçi olmayan piyasa yapısının da bankaların net faiz marjını etkilediğini tespit etmişlerdir.
Lopez-Espinasa, Moreno ve Perez de Gracia (2011)	15 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke (Arjantin, Belçika, Brezilya, Fransa, Almanya, Endonezya, Japonya, Meksika, Hollanda, Polonya, Kore, Rusya, İspanya, İngiltere ve ABD) Bankacılık Sektörü, 1999-2008.	Regresyon (Panel Veri Analizi)	Net Faiz Marjı, Kredi Riski, Özkaynak/Toplam Varlıklar Oranı, Banka Büyüklüğü, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar Oranı, Krediler/Toplam Varlıklar Oranı, Bankanın Piyasa Gücü, Uygulanan IFRS (Uluslararası Finansal Raporlama Standartları).	Bankaların uyguladıkları muhasebe standartlarının net faiz marjı üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Faiz oranı volatilitésindeki azalmanın ve enflasyon riskinin ülkeler arasında net faiz marjları arasındaki farkları açıklamada anlamlı olduğu saptanmıştır. Krediler/toplam varlıklar oranı yanı sıra kredi kayıp karşılıklarının net faiz marjının güçlü pozitif tahminçisi olduğu saptanmıştır. Bundan dolayı bankalar yüksek varlık risklerine karşı uluslararası düzeyde net faiz marjını artırmaktadırlar.
Maudos ve Fernandez de Guevara (2004)	Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya Bankacılık Sektörü, 1993-2000.	Panel Veri Analizi	Net Faiz Marjı, Piyasanın Rekabetçi Yapısı, Faaliyet Giderleri, Riskten Kaçınma Derecesi (Özkaynak/Toplam Varlıklar), Piyasa Faiz Oranlarının Volatilitésini, Kredi Riski, Piyasa Riski ile Kredi Riskinin Etkileşimi, Kredi ve Mevduat İşlemlerinin Ortalama Büyüklüğü/Kredi Hacmi, Faiz Ödemeleri, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar Oranı, Yönetimin Kalitesi.	Net faiz marjı ile piyasa gücü, faiz riski, kredi riski, riskten kaçınma derecesi ve faaliyet giderleri arasında pozitif yönlü; yönetimin kalitesi ve banka büyüklüğü arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Gelos (2006)	85 Gelişmekte Olan Ülke (Banka ve Ülke Düzeyinde), 1999-2002.	Regresyon (Panel Veri Analizi)	Net Faiz Marjı, Banka Büyüklüğü, Özkaynak/Toplam Varlıklar Oranı, Genel Giderler, Mevduat Faiz Oranı, Vergi Oranı, Vadesiz Mevduat Üzerindeki Zorunlu Karşılık Oranı, Yabancı Sahipliği, Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranı, Enflasyon Oranı ve Volatilitesi ve Ülke Riski.	Net faiz marjı ile Özkaynak/Toplam varlıklar oranı, genel giderler, mevduat faiz oranı, vergi oranı ve yasal yedekler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki bulunmuştur. Ayrıca net faiz marjı ile banka büyüklüğü, gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüme oranı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü ilişki ortaya konmuştur.
Entrop vd. (2015)	Alman Ticari Bankalar Sektörü, 2000-2009.	Regresyon (İki aşamalı en küçük kareler yöntemi)	Net Faiz Marjı, Faiz Geliri Marjı, Faiz Gideri Marjı, Piyasa Gücü, Faaliyet Giderleri, Beklenen Uzun Elde Tutma Süresi Getirisi, Risk Bileşeni (Riskten kaçınma, faiz oranı riski, kredi riski ve kredi-faiz riski kovaryansı), Faiz Dışı Gelirler, Faiz Ödemeleri, Rezerv Tutmanın Fırsat Maliyeti, GSYH'nin Yıllık Büyüme Oranı ve Döner Portföyler.	Net faiz marjı ile faaliyet giderleri, fazla sermaye, LIBOR volatilitesi, kredi riski, kredi-faiz kovaryansı, enflasyon oranı ve döner portföyler arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki ortaya konmuştur. Faiz dışı gelirler, faiz ödemeleri, GSYH'nin büyümesi ve net tahvil portföyleri net faiz marjını negatif yönde etkileyen değişkenler olarak tespit edilmiştir.
Gounder ve Sharma (2012)	Fiji Adası'nda 4 Banka, 2000-2010.	Havuzlanmış Regresyon ve En Küçük Kareler Yöntemi, Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modeli.	Net Faiz Marjı, Faaliyet Giderleri/Toplam Varlıklar Oranı, Zorunlu Karşılıkların Fırsat Maliyeti, Kredi Zararları/Brüt Krediler, Özkaynaklar/Toplam Varlıklar Oranı, Faaliyet Giderleri/Brüt Gelirler, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar Oranı ve Lerner Endeksi (fiyat ve ortalama maliyet arasındaki farkın fiyata bölünmüş oranı).	Net faiz marjı ile örtülü faiz ödemeleri, faaliyet giderleri, kredi riski ve Lerner Endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Özkaynaklar/toplam varlıklar oranı ile zorunlu karşılıkların fırsat maliyeti net faiz marjını negatif yönde etkilemekte olup bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Net faiz marjı ile yönetimin kalitesi (faaliyet giderleri/brüt gelirler) ve likidite riski arasında negatif ve anlamlı bir ilişki ortaya konmuştur.
Gunter, Krenn ve Sigmund (2013)	Avusturya Bankacılık Sektörü, 42.000, Gözlem, 1996-2012.	Panel Veri Analizi, Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modeli, Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemi, Uygulanabilir	Net Faiz Marjı, Verilen Krediler/Toplam Aktifler, Döviz Endeksli Krediler/Toplam Aktifler, Yerli ve Yabancı Bankalara Verilen Krediler/Toplam Aktifler, Toplanan Mevduatlar/Toplam Aktifler, Menkul Kıymetleştirilen	Net faiz marjı ile verilen krediler/toplam aktifler oranı, döviz endeksli krediler/toplam aktifler oranı, yerli ve yabancı bankalara verilen krediler/toplam aktifler oranı, personel giderleri, diğer faaliyet giderleri, kredi riski, GSYH büyüme oranı, kısa ve uzun vadeli faiz oranı ve Lerner Endeksi arasında istatistiksel

		Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (FGLS)	Borçlar/Toplam Aktifler, Ücret Gelirleri/Toplam Aktifler, Personel Giderleri/Toplam Aktifler, Diğer Faaliyet Giderleri/Toplam Aktifler, Kaldıraç Oranı, Kredi Riski, Lerner İndeksi, GSYH'nin Yıllık Büyüme Oranı, GSMH Deflatörü, Kısa ve Uzun Vadeli Faiz Oranı.	olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Toplanan mevduatlar, ücret gelirleri, menkul kıymetleştirilen borçlar /toplam aktifler oranı, kaldıraç oranı, GSYH deflatörü, küresel mali kriz ise net faiz marjını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkileyen değişkenler olarak ortaya konmuştur.
Hussain (2014)	26 Pakistan Ticari Bankaları, 2001-2010.	Havuzlanmış En Küçük Kareler (Panel Veri Analizi)	Net Faiz Marjı, ROA, Özkaynak Oranı (Özkaynaklar/Toplam Varlıklar), Likidite, Banka Sahipliği(Yerli-Yabancı ve Kamu-Özel Sektör Bankacılığı), Faaliyet Giderleri, Çeşitlendirme Oranı (Faiz Dışı Gelir/Toplam Gelir), Piyasa Payı, GSYH'nin Yıllık Büyüme Oranı, Piyasa Kapitalizasyonu/ GSYH Oranı, Kredi Piyasası Gelişimi, Reel Efektif Döviz Kuru, Enflasyon Oranı, Sektörel Büyüme.	Geçmiş dönem net faiz marjları, faaliyet giderleri, sektör yoğunlaşma, piyasa payı, enflasyon ve sektörel büyüme net faiz marjı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkiye sahipken; çeşitlendirme, banka büyüğündeki değişim, likidite, sermaye piyasası gelişimi net faiz marjı üzerinde azaltıcı bir etkiye sahiptir. Net faiz marjı ile banka sahiplik yapısı, GSYH ve kredi piyasası gelişimi değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişti tespit edilememiştir.
William (2007)	43 Avustralya Ticari Bankası, 1989-2001.	Panel Veri Analizi	Net Faiz Marjı, Piyasa Gücü, Faaliyet Giderleri, Yönetim Riskinden Kaçınma, Faiz Oranlarının Volatilitesi, Kredi Riski, Faiz Oranı Riski ve Kredi Riski Arasındaki Etkileşim, Banka Faaliyetlerinin Boyutu, Faiz ve Ücret Ödemeleri, Banka Rezervlerinin Maliyeti, Vergi Ödemeleri, Yönetimin Kalitesi, Likidite Riski,	Piyasa gücü, yönetimin kalitesi ve likidite ile net faiz marjı arasında negatif ilişkiler saptamıştır. Faaliyet giderleri, özkaynak oranı, ücret ödemeleri, riskten kaçınma ve faiz oranı volatilitesi ile net faiz marjı arasında pozitif ilişkiler saptamıştır.
Güngör (2007)	Türkiye'de Faaliyet Gösteren Yerli ve Yabancı 29 Banka, 1990-2005	Panel Veri Analizi	Aktif Kârlılık, Likit Varlıklar, Özkaynak Oranı, Faaliyet Giderleri, Takipteki Krediler, Enflasyon Oranı, GSYH'nin Yıllık Büyüme Oranı, Bankacılık Sektörünün Ekonomideki Payı.	Bankalar, özkaynaklarını, aktiflerini, likit varlıklarını ve menkul kıymet yatırımlarını artırarak kârlılıklarını artırmaktadırlar. Aktif kârlılığı ile faaliyet giderleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif; takipteki krediler arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca kârlılık ile enflasyon oranı, ekonomik büyüme ve bankacılık

				sektörünün ekonomideki payı arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Ata (2009)	Türk Bankacılık Sektöründe Faaliyet Gösteren 25 Mevduat Bankası, 2002-2007	Dengeli Panel Veri Analizi	Aktif Kârlılığı (Net Kâr/Toplam Aktifler), Gider Yönetimi (Maliyet/Gelir), Sermaye Yeterliliği (Öz kaynak/Toplam Aktif), Likidite (Toplam Kredi/Toplam Mevduat), Aktif Kalitesi (Takipteki Krediler/Toplam Krediler), Toplam Aktifler, GSYH'nin Yıllık Büyüme Oranı, TÜFE, Para Arzı.	Aktiflerin GSYH'ya oranı, kredilerin mevduata oranı ve bankaların aktif büyüklüğü ile kârlılık oranı arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma oranı, maliyet oranı, özsermayenin aktiflere oranı, takipteki kredilerin toplam krediler içindeki payı ve para arzındaki artış banka kârlılıklarını olumsuz yönde etkilemektedir.
Kaya (2002)	Türkiye'de 44 Özel ve Kamu Bankası, 1997-2000	Panel Veri Analizi	Net Faiz Marjı, Aktif Kârlılığı (ROA), Özkaynak Kârlılığı (ROE), Toplam Özkaynak/Toplam Varlıklar, Likit Varlıklar/Toplam Varlıklar, Menkul Kıymetler/Toplam Varlıklar, Tahsili Gecikmiş Alacaklar/Toplam Varlıklar, Personel Harcamaları/Toplam Varlıklar, Toplam Faiz Dışı Giderler/Toplam Varlıklar, Toplam Krediler/Toplam Varlıklar, Toplam Mevduatlar/Toplam Varlıklar, Toplam Varlıklar/Sektör Toplam Varlıklar, Ortalama Yıllık Enflasyon Oranı, Ortalama Yıllık Büyüme, Dönemsel Konsolide Bütçe Açığı/GSYH, Reel Faiz Oranı.	Net faiz marjının temel mikro belirleyicileri olarak özkaynaklar, likidite, personel harcamaları, mevduatlar ve piyasa payı; makro belirleyicileri olarak enflasyon ve konsolide bütçe açığı anlamlı bulunmuştur. Aktif kârlılığının mikro belirleyicileri olarak özkaynaklar, likidite, personel harcamaları, krediler, kötü aktifler ve mevduatlar; makro belirleyicileri olarak enflasyon ve konsolide bütçe açığı anlamlı bulunmuştur. Özkaynak kârlılığının bankacılık sektörüne özgü belirleyicileri olarak özkaynaklar, menkul kıymetler, likidite, personel harcamaları, krediler, mevduatlar, yabancı para pozisyonu ve piyasa payı anlamlı bulunmuştur. Enflasyon, konsolide bütçe açığı ve reel faiz anlamlı makro belirleyiciler olarak tespit edilmiştir.
Taşkın (2011)	Türkiye'de Faaliyet Gösteren Ticari Bankalar, 1995-2009	Panel Veri Analizi	Aktif Kârlılığı (ROA), Özkaynak Kârlılığı (ROE), Net Faiz Marjı, Toplam Krediler/Toplam Aktifler Oranı, Aktif Büyüklüğü, Özkaynaklar/Toplam Aktifler, Özel Karşılıklar/Toplam Krediler, Personel Giderleri/Toplam Gelirler,	Net faiz marjını, yabancı banka değişkeni, bilanço dışı gelirlerin toplam aktiflere oranı ve kriz kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilerken; toplam krediler/aktifler oranı negatif yönde etkilemektedir. Aktif kârlılığını, takipteki kredilerin toplam kredilere oranı, personel giderleri, 2001 krizinin negatif

			Bilanço Dışı Faaliyetler/Toplam Aktifler, Yerli ya da yabancı banka durumu, GSMH, Sanayi Üretim Endeksi, Faiz Oranı, Enflasyon Oranı, 2001 Krizi.	yönlü etkilediği; bilanço dışı faaliyetler/toplam aktifler oranının ve sanayi üretim endeksinin ise pozitif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. özkaynak kârlılığını ise sermaye yeterlilik oranı ve takipteki krediler/toplam krediler oranı negatif; bilanço dışı faaliyetler/toplam aktifler oranı pozitif yönlü etkilemektedir.
Samırkaş, Evcı ve Ergün (2014)	Türkiye’de Faaliyet Gösteren Mevduat Bankaları, 2003-2012	Çoklu Doğrusal Regresyon.	Aktif Kârlılığı (ROA), Özkaynak Kârlılığı (ROE), Toplam Özkaynak/Toplam Aktif Oranı, Menkul Değerler/Toplam Aktif Oranı, Takipteki Alacaklar/Toplam Aktif, Faiz Dışı Gelir/Toplam Aktif, GSYH’nin Yıllık Büyüme Oranı, Enflasyon Oranı, 1 Ay Vadeli Ağırlıklandırılmış Mevduat Faiz Oranındaki Değişim.	Bankaların aktif ve özkaynak kârlılığı ile faiz dışı gelir/toplam aktif ve toplam özkaynak/toplam aktif oranı arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Menkul değerler/toplam aktif ve takipteki alacaklar/toplam aktif oranları ile aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca gerek aktif kârlılığı gerekse özkaynak kârlılığı ile GSYH ve enflasyon oranı arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Güneş (2015)	Türkiye’de Faaliyet Gösteren 22 Mevduat Bankası, 2002-2012	Panel Veri Analizi	Aktif Kârlılığı (ROA), Özkaynak Kârlılığı (ROE), Büyüklük, Özkaynak/Toplam Aktif Oranı, Toplam Krediler ve Alacakların Toplam Aktiflere Oranı, Personel Giderlerinin Aktiflere Oranı, Takipteki Kredilerin Aktiflere Oranı, Likit Aktiflerin Toplam Aktiflere Oranı, GSYH’nin Yıllık Büyüme Oranı, Enflasyon Oranı, Yoğunlaşma (Aktif büyüklüğü en büyük ilk beş bankanın toplam aktiflerinin, sektördeki tüm bankaların toplam aktiflere oranı).	Çalışmanın bulguları büyüklük, sermaye ve enflasyon değişkenlerinin aktif kârlılığı ile pozitif ve istatistiki olarak anlamlı; takipteki krediler değişkeni ile ise negatif ve anlamlı ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Risk yönetimi, gider yönetimi, likidite, GSYİH ve yoğunlaşma değişkenleri ile aktif kârlılığı arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmemiştir. Ayrıca sermaye ve enflasyon değişkenlerinin özkaynak kârlılığı ile pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişki içinde olduğu belirlenmiştir. Büyüklük, risk yönetimi, gider yönetimi, takipteki krediler, likidite, GSYİH ve yoğunlaşma değişkenleri ile özkaynak kârlılığı arasında ise, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Reis, Kılıç ve Buğan (2016)	BİST'e Kote 14 Banka, 2009-2013	Panel Veri Analizi, Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Modeli.	Aktif Kârlılığı, Net Faiz Marjı, Kaldıraç Oranı, Likidite Oranı, Faaliyet Giderleri Oranı, Kredi/Mevduat Oranı, TÜFE, GSYH % Değişim, Piyasa Kapitalizasyonu [(Dolaşımdaki pay senedi sayısı x kapanış fiyatı)/GSYH]	Kaldıraç oranı ile aktif kârlılığı ve net faiz marjı arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Kredi/Mevduat Oranı ile hem aktif kârlılığı hem de net faiz marjı arasında negatif yönlü ilişki saptanmıştır. Piyasa Kapitalizasyonu'nun aktif kârlılığı üzerindeki etkisi pozitif, net faiz marjı üzerindeki etkisi negatif çıkmıştır. GSYH ile aktif kârlılığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken net faiz marjı ile arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
-----------------------------	---------------------------------	---	--	---

3. Veri Seti ve Ekonometrik Model

Araştırmanın veri seti, 2003Q1-2016Q4 dönemi Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren 13 bankayı (Akbank, Denizbank, Finans Bank, HSBC, ING, Şekerbank, Türkiye Ekonomi Bankası, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Halk Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası ve Yapı ve Kredi Bankası) kapsamaktadır. Bankalara ilişkin veriler üçer aylık dönemler halinde Türkiye Bankalar Birliği ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu resmi internet sitesinden sınıarak elde edilmiştir. Analizlerde kullanılacak değişkenlere ait kısaltmalar, tanımlamalar ve veri dönemleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Çalışmada Kullanılan Değişkenlerin Tanımı ve Dönemi

Değişken	Tanım	Açıklama	Dönemi
ROE	Özkaynak Kârlılığı	Net Kâr/Özkaynak Toplamı	2003-2016
ROA	Aktif Kârlılığı	Net Kâr/Aktif Toplamı	2003-2016
LKO	Likidite Oranı	Kredi ve Alacaklar/Aktif Toplamı	2003-2016
TKA	Takipteki Krediler	Takipteki Krediler Toplamı/Aktif Toplamı	2003-2016
SER	Sermaye Oranı	Toplam Özkaynaklar/Aktif Toplamı	2003-2016
FGO	Faaliyet Giderleri Oranı	Diğer Faaliyet Giderleri Toplamı/Aktif Toplamı	2003-2016
FDGO	Faaliyet Dışı Gelirler Oranı	Faaliyet Dışı Gelirler Toplamı/Aktif Toplamı	2003-2016

Bu çalışmada tahmin edilen ekonometrik model (1) ve (2) nolu eşitlikte gösterilmektedir.

$$ROE_{it} = \beta_0 + \beta_1 LKO_{it} + \beta_2 TKA_{it} + \beta_3 SER_{it} + \beta_4 FGO_{it} + \beta_5 FDGO_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$ROA_{it} = \beta_0 + \beta_1 LKO_{it} + \beta_2 TKA_{it} + \beta_3 SER_{it} + \beta_4 FGO_{it} + \beta_5 FDGO_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

4. Ekonometrik Metodoloji

Sektördeki payı en yüksek olan 13 ticari bankanın kârlılığının belirleyicilerinin araştırıldığı bu çalışmada ekonometrik analize geçmeden önce panel veri setini oluşturan bankalar için bazı ön testlerin uygulanması gerekmektedir. Bu testlerden bincisi panelde yer alan bankalar arasındaki yatay kesit bağımlılığıdır. Çünkü panel veri analizinde kullanılacak birim kök ve eşbütünleşme yöntemleri panel veri setindeki birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığına duyarlıdır. Ön testlerden ikincisi ise eşbütünleşme (uzun dönem denklemi) katsayılarının homojenliğidir. Çalışmamızda panel veri setindeki birimler arasında korelasyon olup olmadığını araştırmak için Breusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) CD_{LM} testi ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen sapması düzeltilen LM_{adj} testi kullanılmıştır. Eğim katsayısının homojenliği Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta $\tilde{\Delta}$ testi ile incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilen serilerin birim kök testleri ikinci kuşak birim kök testlerinden olan ve Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Yatay Kesitsel Genişletilmiş Dickey Fuller-CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey Fuller) testi ile yapılmıştır. Çalışmamızda seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Westerlund (2008) tarafından geliştirilen, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve seriler farklı durağanlık düzeylerine sahip olmaları durumunda bile eşbütünleşme analizi yapmaya imkân sağlayan Durbin-H (Durbin-Hausman) testi ile sınanmıştır. Panelin geneline ait uzun dönem eşbütünleşme katsayıların tahmini Pesaran'ın (2006) tarafından geliştirilen ve yatay kesit bağımlılığı varsayımı altında CCEMG-Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (Common Correlated Effects Mean Group) yöntemiyle yapılmıştır.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testleri

Hata teriminde birimler arası korelasyon varsa, birinci kuşak eşbütünleşme testleri ve tahmin yöntemleri bu korelasyonu dikkate almadıkları için zayıf kalmakta, bu nedenle analize başlamadan önce yapılacak eşbütünleşme analizinde hangi tür testlerin ve tahmin yöntemlerinin tercih edileceğinin belirlenmesi aşamasında öncelikle serilerde ve eşbütünleşme denkleminde yatay kesit bağımlılığının varlığının sınanması gerekmektedir. Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının varlığı; T'nin büyük ve N'nin küçük olduğu durum için uygun olan Breusch-Pagan (1980) LM testi; N'nin büyük olduğu durumda uygun olan Pesaran'ın (2004) CD testi ile sınanabilmektedir (Tatoğlu, 2017, s.237).

Breusch ve Pagan (1980) LM testi, OLS yoluyla elde edilen kesitsel artıklar (μ_{it}) arasındaki korelasyon katsayılarının karelerinin toplamına dayanır (Güloğlu ve İvrendi, 2008, s. 383-384). CD_{lm1} şeklinde ifade edilen bu test aşağıdaki gibi hesaplanabilir:

$$CD_{lm1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3)$$

Burada, $\hat{\rho}_{ij}^2$: i, j, kalıntının (i. ve j. birimlerinin kalıntıları arasındaki) korelasyon katsayısıdır. Yatay kesitler arasında ilişki olmadığı sıfır hipotezi, yatay kesit bağımlılığının olduğunu ifade eden alternatif hipotez karşısında test edilmekte ve N sabit ve $T \rightarrow \infty$ 'a gitmektedir. LM testinde panelin zaman boyutu T'nin yatay kesit boyutu N'den büyükse Breusch ve Pagan testinin kullanılacağı varsayılmaktadır (Pesaran, 2004, s. 4; Güloğlu ve İvrendi, 2010, s.384).

Pesaran (2004), birimler arası korelasyonu sınamak için önerdiği testte ADF regresyonun tahmininden elde edilen kalıntıları kullanmaktadır. Her bir birimin kendisi dışında kalan tüm birimlerle korelasyonu hesaplandığı için N birim boyutu iken NxN-1 adet korelasyon hesaplanmaktadır. (Tatoğlu, 2017, s.105).

Eşitlik (4)'te formüle edilen Pesaran (2004) CD_{lm2} testi hem N ve hem de T'nin büyük olduğu durumlar için uygulanabilmektedir. Eşitlik (4) verilen test Breusch-Pagan (1980) LM testinin geliştirilmiş halidir.

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (4)$$

Burada CD_{LM2} testi yatay kesitler arasında ilişki yoktur sıfır hipotezi altında $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ büyük olması durumunda kullanılır. Ancak $N > T$ olduğu durumlarda ise CD_{LM2} testi önemli düzeyde bozulmalar göstermekte ve N büyüdükçe sapmalar daha da artmaktadır. Pesaran (2004), $N > T$ olduğu durumlarda birimler arası korelasyonu test etmek üzere dengeli panelleri için (5) numaralı eşitliği önermektedir (Koçbulut ve Altıntaş, 2016, s.152-153):

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (5)$$

Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch-Pagan (1980) LM ve Pesaran (2004) CD testleri araştırılabilmektedir. Breusch ve Pagan (1980) LM testi, panelin zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğunda; her ikisi büyük olduğunda Pesaran (2004) CD testi tercih edilmektedir. Ancak bu testler, grup ortalaması sıfır ve bireysel ortalama sıfırdan farklı olduğunda sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Pesaran vd. (2008) bu sapmayı, test

istatistiğine varyansı ve ortalamayı da ekleyerek düzeltmiştir. Yapılan düzeltme ile istatistik (6) numaralı eşitlikteki gibi formüle edilmiştir (Göçer, Mercan ve Hotunluoğlu, 2012, s. 456).

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \frac{\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}}}{\quad} \quad (6)$$

Burada k açıklayıcı değişken sayısını gösterirken, μ_{Tij} , $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin ortalamasını, u_{Tij}^2 ise $(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2$ 'nin varyansını göstermektedir (Pesaran vd. 2008, s.108).

Çalışmada, değişkenlerde ve eşbütünlüşme denkleminde yatay kesit bağımlılığının varlığı üç test ile sınanmış ve Tablo 7'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 7: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Uygulanan Testler		
	CD _{LM1} (Breusch ve Pagan, 1980)	CD _{LM2} (Pesaran 2004)	LM _{adj} (Pesaran vd. 2008)
Özkaynak Kârlılığı	1679 [0.000]	35.21 [0.000]	538.5 [0.000]
Aktif Kârlılığı	1937 [0.000]	38.73 [0.000]	625.3 [0.000]
Likidite Oranı	1408 [0.000]	27.53 [0.000]	447.3 [0.000]
Takipteki Krediler	964.7 [0.000]	22.62 [0.000]	297.8 [0.000]
Özkaynak/Aktif	887.8 [0.000]	16.31 [0.000]	271.9 [0.000]
Diğ. Faal. Gid./Aktif Toplamı	3388 [0.000]	57.4 [0.000]	1114 [0.000]
Faaliyet Dışı Gelir/Aktif Toplamı	702 [0.000]	16.57 [0.000]	209.57 [0.000]
Eşbütünlüşme Denklemi	265.8 [0.000]	8.896 [0.000]	52.77 [0.000]

Not: CD test istatistik değerlerine ilişkin olasılık değerleri köşeli parantez içerisinde.

Yatay kesit bağımlılığına ilişkin Tablo 7'deki LM, CD_{LM} ve LM_{adj} test sonuçları H₀ hipotezini reddetmektedir. Bu sonuçlara göre paneli oluşturan bankalar arasında ve modelde yatay kesit bağımlılığı vardır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildikten sonra çalışmanın bundan sonraki kısımlarında birimler arası korelasyonu dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testleri ve panel eşbütünlüşme yöntemlerinin uygulanması modellerin anlamlılığı açısından büyük önem taşımaktadır.

4.2. Panel Birim Kök Testi

Panel birim kök sınamaları, paneli oluşturan yatay kesitlerin birbirinden bağımsız olup olmamalarına göre birinci kuşak ve ikinci kuşak panel birim kök testleri olmak üzere ikiye ayrılır. Birinci kuşak panel birim kök testleri, kesit birimleri arasında korelasyon olmaması (yatay kesitlerin bağımsız olması) durumunda uygulanabilen testlerdir. İkinci kuşak testlerin

temel özelliği birimlere ait seriler arasında korelasyon olduğunu varsaymasıdır (Tatoğlu, 2013, s.199). Panel veri setinde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilirse ikinci kuşak birim kök testlerinin kullanılması daha isabetli olacaktır.

Bu çalışmada, değişkenler için paneli oluşturan bankalar arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildiği için serilerin durağanlığı Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF) testi ile sınanmıştır. Bu yöntemde, ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş hali kullanılmakta ve bu regresyonun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir (Tatoğlu, 2013, s.223). Pesaran (2007) CADF birim kök testinde her bir banka için serilerin durağanlığı ayrı ayrı test edilirken aynı zamanda her bir yatay kesite (bankaya) ait birim kök test istatistiklerinin ortalamaları ile genişletilen CIPS (Cross sectionally IPS) testi ile panelin geneline ilişkin birim kök test sonuçları elde edilmektedir (Pesaran, 2007, s.266-267).

CADF testi aşağıdaki gibidir (Pesaran, 2007: 268).

$$\Delta y_{it} = a_i + \beta_i y_{i,t-1} + \gamma_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Burada, $a_i = (1 - \phi_i)\mu_i$, $\beta_i = -(1 - \phi_i)$ ve $\Delta y_{it} = y_{it} - y_{i,t-1}$

$\phi_i = 1$ olmak üzere CADF testinde “serinin durağan olmadığı” hipotezi “serinin durağan olduğu” hipotezine karşı sınanmaktadır. Pesaran, CADF testinde her bir yatay kesite ait birim kök test istatistiklerinin ortalaması alınarak panelin geneli için durağanlık özelliklerini incelemede CIPS istatistiğinin kullanılabileceğini ifade etmektedir. CIPS istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanır (Pesaran, 2007, s.276).

$$CIPS(N, T) = t - bar = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (8)$$

CADF testinde hesaplanan değer, Pesaran’ın kritik değerlerinden büyükse sıfır hipotez (H_0) reddedilir ve o banka serisinin durağan olduğu söylenebilir. Tablo 8A ve 8B’de her bir banka için birim kök istatistikleri olan CADF ve panelin genelini için CIPS test istatistikleri verilmiştir.

Tablo 8A: CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Seviyede)

Bankalar	ROE		ROA		LKO		TKA		SER		FGO		FDGO	
	CADF	ρ	CADF	ρ	CADF	ρ	CADF	ρ	CADF	ρ	CADF	ρ	CADF	ρ
Akbank	-2.610	1	-1.700	1	-2.270	1	-3.306	1	-2.927	2	-2.982	1	-2.779	1
Denizbank	-2.556	1	-3.016	2	-0.893	1	-2.514	1	-2.612	1	-2.633	1	-2.350	1

Finansbank	-2.678	1	-2.358	1	-3.365	1	-1.486	1	-3.089	1	-2.689	1	-1.568	2
HSBC	-2.551	1	-2.547	1	-2.150	1	-2.923	1	-0.814	1	-2.191	1	-2.572	1
ING	-2.933	1	-2.829	1	-3.134	1	-1.663	1	-2.709	1	-2.539	1	-2.740	1
Şekerbank	-2.207	1	-2.258	1	-3.392	1	-2.458	1	-3.021	1	-2,248	1	-2.667	2
TEB	-3.140	1	-2.454	1	-3.156	1	-3.022	1	-1.834	1	-1.795	1	-2.831	1
Ziraat	-2.158	1	-2.893	2	-0.868	1	-3.238	1	-2.216	1	-2.502	1	-2.426	1
Garanti	-2.713	1	-2.443	1	-1.743	1	-2.187	1	-1.076	1	-2.108	1	-2.285	1
Halkbank	-2.494	1	-2.397	1	-2.146	1	-2.397	1	-1.783	1	-1.695	1	-2.656	2
İşbankası	-3.081	1	-3.170	1	-2.518	1	-2.439	1	-2.224	1	-1.639	1	2.609	2
Vakıfbank	-2.710	1	-2.680	1	-2.857	1	-2.464	1	-2.174	1	-1.685	1	-2.792	1
Yapı Kredi	-2.431	1	-3.186	1	-3.375	1	-1.370	1	-2981	1	-2.867	1	-2.814	1
PANEL CIPS	-2.635		-2.610		-2.503		-2.421		-2.294		-2.274		-2.543	

Tabloda her banka için bireysel kritik değerler ile panelin geneli (CIPS) için kritik değerler Pesaran (2007: 276-281)'da yer almaktadır. Bankalar için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla **-4.41, -3.75, -3.43** iken panelin geneli için (CIPS) kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla; **-2.93, -2.76, -2.66**'tür. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Tabloda p ile gösterilen sütunlar gecikme uzunluklarını göstermektedir. Tüm değişkenler için sabitli ve trendli model seçilmiştir.

Tablo 9B: CADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Farkta)

Bankalar	ROE		ROA		LKO		TKA		SER		FGO		FDGO	
	Δ CADF	ρ	Δ CADF	ρ	Δ CADF	ρ	Δ CADF	ρ	Δ CADF	ρ	Δ CADF	ρ	Δ CADF	ρ
Akbank	-6.424*	1	-7.764*	1	-5.100*	1	-4.210**	1	-4.203**	2	-6.132*	1	-8.600*	1
Denizbank	-6.171*	2	-4.855*	2	-5.388*	1	-4.592*	2	-4.503*	2	-6.592*	1	-5.414*	1
Finansbank	-8.896*	1	-3.782**	3	-5.627*	1	-5.004*	1	-5.524*	1	-8.152*	1	-4.523*	3
HSBC	-7.789*	1	-5.142*	3	-5.390*	1	-4.551*	1	-4.246**	1	-6.411*	1	-7.802*	1
ING	-5.440*	1	-5.158*	1	-4.865*	1	-4.436*	1	-5.292*	1	-7.604*	1	-6.909*	1
Şekerbank	-7.074*	1	-6.757*	1	-3.635*	1	-5.073*	1	-5.173*	1	-5.494*	1	-6.565*	2
TEB	-6.003*	1	-5.362*	1	-6.365*	1	-4.725*	1	-3.713**	3	-7.874*	1	-7.997*	1
Ziraat	-7.430*	1	-7.718*	1	-4.443*	1	-4.163**	2	-5.412*	2	-7.070*	1	-8.442*	1
Garanti	-6.253*	1	-6.239*	1	-4.251**	2	-4.940*	1	-6.220*	1	-5.427*	1	-6.826*	1
Halkbank	-7.439*	1	-7.237*	1	-3.545***	1	-4.129**	1	-5.692*	2	-5.414*	1	-4.909*	3
İşbankası	-6.788*	1	-6.962*	1	-3.797**	2	-3.956**	1	-5.097*	1	-7.333*	1	-6.553*	2
Vakıfbank	-5.321*	1	-8.976*	1	-4.724*	1	-5.6004***	1	-5.289*	2	-8.371*	1	-8.686*	1
Yapı Kredi	-6.080*	1	-8.063*	1	-4.713*	2	-4.070**	1	-5.505*	1	-7.501*	1	-8.717*	1
PANEL CIPS	-7.368*		-6.505*		-4.695*		-4.517*		-4.823*		-7.260*		-6.918*	

Tabloda her banka için bireysel kritik değerler ile panelin geneli (CIPS) için kritik değerler Pesaran (2007: 276-281)'da yer almaktadır. Bankalar için kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla **-4.41, -3.75, -3.43** iken panelin geneli için (CIPS) kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla; **-2.93, -2.76, -2.66**'tür. *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Tabloda p ile gösterilen sütunlar gecikme uzunluklarını göstermektedir. Tüm değişkenler için sabitli ve trendli model seçilmiştir. Fark operatörü (Δ) değişkenin farkını göstermektedir.

Tablo 8A ve 8B’deki CADF test istatistiklerine göre, serilerden birim kökün varlığına ilişkin kurulan sıfır hipotezi (H_0) reddedilmemekte ve serilerin aynı düzeyde bütünleşik [$I(1)$] olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4.3. Panel Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme analizleri durağan olmayan seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını sınımayı mümkün kılmaktadır. Panel veride eşbütünleşme olup olmadığı test edilirken hem yatay kesit bağımlılığının hem de yatay kesit eğim parametrelerinin heterojenliğinin dikkate alınması gerekmektedir (Gazel, 2016, s.47). Çalışmada serilerin $I(1)$ oldukları tespit edildiği için aralarında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı test edilmelidir. Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin Hausman eşbütünleşme testi, durağan olmayan ve yatay kesit bağımlılığı olan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığını sınımaya yönelik olarak kullanılabilir. Bu amaçla çalışmamızda hem yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran hem de eğim katsayılarının heterojen olmasına izin veren “Durbin Hausman Eşbütünleşme Testi” kullanılacaktır. Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi, eşbütünleşme ilişkisini hem panel hem de grup boyutunda ayrı ayrı test edebilmektedir. Durbin-Hausman panel testinde otoregresif parametlerin homojen olduğu varsayılırken grup test istatistiğinde otoregresif parametrelerin heterojen olduğu varsayılır. Panel testinde “bütün panelde eşbütünleşme yoktur” sıfır hipotezi, “panel için eşbütünleşme vardır” şeklinde kurulan alternatif hipoteze karşı test edilmektedir. Grup testinin sıfır hipotezi “bütün birimler için eşbütünleşme yoktur” ve alternatif hipotez “en az bir kesitte eşbütünleşme vardır” şeklinde ifade edilmektedir. Her iki test istatistiğinde de sıfır hipotezinin reddedilmesi, panelin tümü için eşbütünleşme ilişkisinin varlığını işaret etmektedir (Westerlund, 2008, s.196-203).

Durbin-Hausman Eşbütünleşme Testi sonuçları Tablo 9’da rapor edilmiştir.

Tablo 9: Durbin Hausman Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	ROE		ROA	
	İstatistik	Olasılık Değeri	İstatistik	Olasılık Değeri
Durbin-H Grup İstatistiği	44.704*	0.000	28.759*	0.000
Durbin-H Panel İstatistiği	63.426*	0.000	44.569*	0.000

Test istatistikleri sonuçlarına göre *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Bant genişliği “bandwith” Newey-West yöntemine göre seçilmiştir.

Tablo 9 incelendiğinde Durbin Hausman testi sonuçları hem grup hem de panel test istatistiğinin olasılık değerlerinin 0.05’ten küçük olduğunu göstermektedir. Bu durumda H_0

hipotezi reddedilmiş ve kurulan iki model için hem heterojenlik hem de homojenlik varsayımı altında değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu anlamına gelmektedir.

4.4. Eşbütünleşme Katsayılarının Homojenliğinin Test Edilmesi

Panel veri analizinde tahmin edilecek eşbütünleşme modelinde eğim katsayılarının kestirilmesi için homojen olup olmadığına ilişkin ilk çalışma Swamy (1970)'e aittir (Topal ve Ünver, 2016, s.65). Eğim katsayılarının homojen ya da heterojen olması yapılacak birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin uygulanabilirliği açısından önem taşımaktadır. Katsayıların homojen olduklarının varsayılması, bankalara özgü farklılıkların gözden kaçırılmasına neden olmaktadır (Nazlıoğlu, Lebe ve Kayhan, 2011, s.6618). Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy (1970) testini geliştirerek eşbütünleşme denkleminde eğim katsayısının homojen olup olmadığına Delta $\tilde{\Delta}$ testi ile sınımlanabileceğini önermişlerdir. Delta $\tilde{\Delta}$ testinin sıfır hipotezi (H_0) eğim katsayılarının homojenliği üzerine kurulurken alternatif hipotez (H_1) eğim katsayılarının heterojenliği üzerine kurulmuştur. (Üçler, 2017, s.80). Eşitlik (9) ve (10) sırasıyla büyük ve küçük örneklem için geliştirilmiş test istatistiklerini göstermektedir.

$$\text{Büyük örneklem için: } \hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (9)$$

$$\text{Küçük örneklem için: } \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (10)$$

Burada N; yatay kesit sayısını, S; Swamy test istatistiğini, k; açıklayıcı değişken sayısını göstermektedir (Pesaran and Yamagata, 2008, s.52-57). Delta $\tilde{\Delta}$ testinin hipotezleri:

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

Çalışmamızda eğim katsayılarının yatay kesit birimleri arasında farklı olup olmadığı Delta ($\tilde{\Delta}$) testi ile sınımlanmış ve sonuçlar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Eğim Homojenliği Test Sonuçları

	İstatistik	Olasılık Değeri
Δ	55.1042*	0.000
Δ_{adj}	69.7020*	0.000

Not: Test istatistikleri sonuçlarına göre *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 10'daki sonuçlara göre, eğim katsayılarının homojen olduğu şeklindeki sıfır hipotezi (H_0) güçlü bir şekilde reddedilmiş ve eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, değişkenlere ait hesaplanan regresyon katsayılarının her bir yatay kesit birimine göre değişebilir ve paneldeki tüm bankalar için yapılacak eşbütünleşme yorumlarının geçerli ve güvenilir olacağına işaret etmektedir.

4.5. Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayılarının Tahmini

Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı altında uzun dönem eşbütünleşme katsayılarını tahmin etmek için Pesaran (2006)'nın CCEE (Ortak İlişkili Etkiler Tahmincisi) yönteminden yararlanılmıştır. Bu tahminci hem yatay kesit bağımlılığını dikkate almakta hem de $N > T$ durumunda güvenilir sonuçlar elde etmektedir. Pesaran (2006) CCEE yönteminde, CCEMG (Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup) ve CCEP (Havuzlanmış Ortak İlişkili Etkiler) şeklinde iki tahminci geliştirmiştir. Pesaran (2006) uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmini için eğim katsayısının heterojen olduğu durumlarda CCEMG tahmincisini, homojen olduğu durumlarda ise CCEP tahmincisini önermiştir. Bireysel uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahmin edilmesinde kullanılan CCEE tahmincisi, asimptotik olarak standart dağılım göstermekte ve $N, T \rightarrow \infty$ olduğunda tutarlıdır (Pesaran, 2006, s.969).

CCEE yöntemi aşağıdaki heterojen panel veri regresyon modeline dayanmaktadır (Pesaran, 2006: 971):

$$y_{it} = \alpha_i' d_t + \beta_i' x_{it} + e_{it} \quad i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (11)$$

$$e_{it} = \gamma_i' f_t + \varepsilon_{it}$$

CCEMG tahmincisi katsayıların bankalar arasında değişmesine olanak tanımakta ve her bir yatay kesit için uzun dönem eşbütünleşme katsayılarını (12) nolu eşitlik ile hesaplar.

$$\hat{b}_{MG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (12)$$

Burada \hat{b}_i her bir yatay kesitin bireysel eğim katsayısı için CCE tahminini verir. CCEMG yönteminde öncelikle her bir kesitin eşbütünleşme katsayısı tahmini yapılmakta sonrasında panele ait eşbütünleşme katsayısı her bir yatay kesite ait katsayıların aritmetik ortalaması alınarak hesaplanmaktadır (Pesaran, 2006, s.982-986).

Çalışmanın önceki bölümlerinde, eğim katsayısının heterojen olduğu tespiti edildiğinden hem panelin bütününe ilişkin hem de her bir bankaya ait uzun dönemli katsayılar CCEMG yöntemi ile tahmin edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı ve eşbütünleşme katsayılarının

homojen olduğu varsayımı altında panelin bütünü için elde edilen eşbütünleşme katsayıları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 10: Panel İçin CCEMG Tahmin Sonuçları

ROE (Özsermaye Kârlılığı)			
Açıklayıcı Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	p Değeri
Likidite Oranı	.1933*	.0671	0.004
Takipteki Kredi/Aktif	-1.9318**	.8222	0.019
Özkaynak/Aktif Topl	-.5665*	.1689	0.001
Diğ.Faal.Gid./Aktif	-.0221*	.0084	0.009
Faal.Dışı Gelir/Aktif	5.0947*	.4302	0.000
ROA (Aktif Kârlılığı)			
Likidite Oranı	.0224*	.0086	0.009
Takipteki Kredi/Aktif	-.2079*	.0762	0.006
Özkaynak/Aktif Topl	.1127*	.0332	0.001
Faal.Dışı Gelir/Aktif	-.0036*	.0005	0.000
Faal.Dışı Gelir/Aktif	.5821*	.0467	0.000

Not: t istatistiğinin hesaplanmasında; CCEMG tahmininde Newey-West değişen varyans standart hatası kullanılmıştır. *, ** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 11’de yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde, paneli oluşturan bankalarda, Likidite Oranı ve Faaliyet Dışı Gelirler Oranı uzun dönemde Özsermaye Kârlılığını pozitif etkilemektedir. Her iki katsayı da istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, bankaların kredi portföylerini genişlettikçe daha fazla gelir elde ettiklerini, faiz marjlarını yükseltebildiklerini, riskli kredilere daha az yer verdiklerini, diğer yandan bankanın faiz gelirlerinin yanı sıra faiz dışı gelirlerinin de kârlılıkta önemli bir katkısının olduğunu, ücret ve komisyon gelirlerinin toplam banka gelirleri içerisinde beklenen büyüklüğe ulaşabildiğini göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre; Takipteki Krediler, Sermaye Oranı ve Faaliyet Giderleri Oranı uzun dönemde Özsermaye Kârlılığını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. Bankaların riskli kredilere yönelmesi sonucu, tahsili gecikmiş alacakları yani kötü aktifleri arttıkça kârlılıkları, özellikle özkaynak kârlılığı düşmektedir. Ancak, elde edilen sonuçlar, bankaların kredi politikasında daha dikkatli davrandığını, teminatlı kredilere ağırlık verdiğini, kredilerinin geri dönüşünde bir problem olmadığını, diğer yandan işletme maliyetlerini düşürebildiklerini, daha düşük maliyetle faaliyette bulduklarını veya faaliyet giderlerini müşterilerine yansıtılabildiklerini göstermektedir. Sermaye oranının düşük olması, bankanın yüksek kaldıraç kullandığını, toplam yabancı kaynaklarının öz kaynaklarına oranla fazla olduğunu

göstermektedir ki bu durum bankanın özkaynak kârlılığının yüksek çıkmasına neden olmaktadır.

Yine Tablo 11'deki sonuçlara göre, Aktif Kârlılığı ile Likidite Oranı, Takipteki Krediler, Sermaye Oranı, Faaliyet Giderleri Oranı ve Faaliyet Dışı Gelirler Oranı değişkenleri arasındaki uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir. Likidite Oranı, Sermaye Oranı ve Faaliyet Dışı Gelirler Oranı uzun dönemde Aktif Kârlılığını pozitif yönde etkilemekle birlikte, Takipteki Krediler ve Faaliyet Giderleri Oranı negatif yönde etkilemektedir.

Analize dahil ettiğimiz bağımsız değişkenlerin uzun dönemde ortaya çıkan sonuçları değerlendirildiğinde; bankanın toplam varlıkları içerisinde kredilerinin payı arttıkça, tahsili gecikmiş, takibe intikal etmiş alacaklarının payı azaldıkça ve bankanın faaliyet dışı gelirlerinin toplam varlıklarına oranı arttıkça aktif kârlılığının da buna paralel olarak artmakta olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan özkaynakların toplam varlıklara oranı olarak hesaplanan sermaye oranı yükseldikçe bankanın yabancı kaynaklara olan bağımlılığı azalacağından bu durumun banka kârlılığının olumlu yönde etkilemesi beklenen bir sonuçtur. Ayrıca, yapılan analizde faaliyet giderlerinin düşük çıkması da bankanın çalışma verimliliğinin yüksek olduğunu, bu nedenle de bu oranın negatif yönlü olması banka kârlılığını olumlu etkilemektedir.

Çalışmada, her bir bankaya ait özsermaye kârlılığı ile değişkenler arasında uzun dönemli katsayılar elde edilmiş ve elde edilen katsayılar tablo 12'de rapor edilmiştir.

Tablo 11: Uzun Dönem Bireysel Eşbütünleşme Katsayıları

Bankalar	LKO	Prob.	TKA	Prob.	SER	Prob.	FGO	Prob.	FDGO	Prob.
Akbank	.047	0.369	-3.284***	0.000	-1.124***	0.000	-.021	0.259	7.392***	0.000
Denizbank	.020*	0.075	-1.595*	0.076	-.727***	0.000	.020*	0.061	4.188***	0.000
Finansbank	.178*	0.089	-2.988*	0.066	-.997***	0.000	.015	0.111	4.770***	0.000
HSBC	.088	0.339	-1.299*	0.093	-1.049***	0.000	.063***	0.000	5.756***	0.000
ING	.637**	0.076	2.164	0.179	.312	0.462	-.017	0.350	5.900***	0.000
Şekerbank	.194*	0.006	-1.979**	0.046	-1.843***	0.000	.051**	0.018	2.787***	0.000
TEB	.101**	0.019	-1.680**	0.020	-.273	0.249	.088***	0.000	7.725***	0.000
Ziraat	-.202**	0.025	-2.055**	0.019	-.281***	0.000	.017***	0.000	5.094***	0.000
Garanti	.459**	0.017	-.383	0.399	0.028	0.936	.009	0.359	2.811***	0.000
Halkbank	.142*	0.079	-2.921**	0.025	-.986***	0.000	.020***	0.009	4.436***	0.000
İşbankası	.545**	0.045	.830	0.308	-.081	0.727	.019**	0.011	5.879***	0.000
Vakıfbank	-.030	0.555	1.246***	0.003	-.322	0.127	.021**	0.034	5.933***	0.000
Yapı Kredi	.058	0.532	.437	0.332	-.016	0.934	-.000	0.951	3.555***	0.000

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir. Analizde elde edilen Wald Ki-kare testi sonucu 196.43 olup, modelin istatistiksel olarak %1'de anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 12’de görüleceği üzere, CCE tahmincisinden elde edilen LKO, TKA, SER, FGO ve FDGO değişkenlerine ait uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının beklentilere uygun işaret aldıkları ve panelin geneli ile birçok banka için istatistiki olarak anlamlı oldukları tespit edilmiştir.

Çalışmada ayrıca aktif kârlılığı (ROA) ile değişkenler arasındaki uzun dönemli katsayılar her bir banka bazında elde edilmiş ve tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 12: Uzun Dönem Bireysel Eşbütünleşme Katsayıları

Bankalar	LKO	Prob.	TKA	Prob.	SER	Prob.	FGO	Prob.	FDGO	Prob.
Akbank	.018**	0.027	-.050***	0.008	.032**	0.011	.003***	0.000	.607***	0.000
Denizbank	.003	0.418	-.152*	0.094	.010*	0.064	.004***	0.000	.519***	0.000
Finansbank	-.016*	0.098	.147*	0.071	-.012	0.692	.002**	0.022	.533***	0.003
HSBC	.016	0.475	-.616***	0.001	.044	0.405	.009***	0.000	.736***	0.000
ING	.099	0.588	.220***	0.000	.039***	0.003	.001*	0.003	.654***	0.000
Şekerbank	.028***	0.003	-.198*	0.074	.130***	0.008	.004**	0.021	.360***	0.000
TEB	-.009*	0.075	.082*	0.069	.038**	0.013	.004***	0.000	.717***	0.000
Ziraat	-.024***	0.006	-.157**	0.048	.038**	0.032	.002*	0.002	.584***	0.000
Garanti	.038**	0.047	-.022	0.836	.217***	0.001	.009	0.392	.412***	0.000
Halkbank	.012**	0.049	-.364***	0.002	-.001	0.934	.002***	0.000	.483***	0.000
İşbankası	.059*	0.062	-.158	0.683	.337***	0.001	.003***	0.000	.725***	0.000
Vakıfbank	.007	0.110	.088**	0.024	-.046**	0.014	.006***	0.000	.912***	0.000
Yapı Kredi	-.001	0.860	-.088**	0.037	.052**	0.014	.001*	0.073	.319***	0.000

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir. Analizde elde edilen Wald Ki-kare testi sonucu 199.83 olup, modelin istatistiki olarak %1’de anlamlı olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Türk Bankacılık sektörünün finans sistemi içindeki payı % 90’ın üzerinde olup, hızla büyümektedir. Ekonomik büyümenin finansmanı ve kaynakların rasyonel dağılımı açısından bankacılık sektörü oldukça önemli bir yere sahiptir. Bankacılık sektörünün kârlılık performansının sürekli artması ve sağlıklı bir yapıya sahip olması ekonominin sağlıklı bir şekilde gelişmesi açısından da önemlidir.

Türkiye’de bankacılık sistemin aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı yüksek olmakla birlikte bu kârlılık yapısının sürdürülebilirliği açısından kârlılığın belirleyicilerinin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Bankaların kârlılığını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında; artan kredi ve mevduat hacmi, tahsili gecikmiş alacaklar, teknolojik yenilikler, bankaların ücret ve komisyon gelirleri ile alternatif dağıtım kanallarından elde edilen gelirler, bankacılık hizmetlerinden sağlanan gelirler vb gibi içsel faktörler ile enflasyon, faiz oranları, büyüme gibi

makroekonomik değişkenler yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı; Türk Bankacılık Sektöründe kârlılık performansını etkileyen içsel faktörlerin ortaya konulması olarak belirlenmiştir. Bu nedenle çalışmada kârlılığa etki eden dışsal faktörler tüm bankalar için aynı kabul edildiğinden yalnızca bankacılığa özgü içsel faktörlerin etkisi araştırılmıştır.

Bu çalışmada Türk Bankacılık Sisteminde faaliyet gösteren 13 bankanın (Akbank, Denizbank, Finans Bank, HSBC, ING, Şekerbank, Türkiye Ekonomi Bankası, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Halk Bankası, Türkiye İş Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası ve Yapı ve Kredi Bankası) 2003Q1-2016Q4 dönemi arası üçer aylık verileri kullanılarak Özkaynak ve Aktif Karlılığı üzerinde Likidite Oranı, Takipteki Krediler Oranı, Sermaye Oranı, Faaliyet Giderleri Oranı ve Faaliyet Dışı Gelirler Oranı arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı; yatay kesit bağımlılığı altında ikinci nesil panel birim kök, panel eşbütünleşme, uzun ve kısa dönemli katsayı tahmini gibi ekonometrik teknikler kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan analize göre; kredi ve alacakların banka karlılığında önemli bir yeri vardır. Sonuçlar bankaların kredi portföylerini genişlettikçe daha fazla gelir elde ettiklerini, faiz marjlarını yükseltebildiklerini, tahsili gecikmiş, takibe intikal etmiş alacaklarının payı azaldıkça da kârlılığın artmakta olduğu görülmektedir.

Bankalar özkaynaklarından daha çok yabancı kaynak kullandıklarından bankaların toplam varlıkları içerisinde özkaynaklarının fazla olması, bankaların mali bünyelerini sağladığı gibi bankacılık performansını da olumlu etkilemektedir.

Diğer yandan bankaların faaliyet dışı gelirlerinin yüksek olması her durumda bankanın özellikle işgücü açısından verimli çalıştığını gösterdiğinden bu oran ile banka kârlılığı arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Diğer yandan, özkaynakların toplam varlıklara oranı olarak hesaplanan sermaye oranı yükseldikçe bankanın yabancı kaynaklara olan bağımlılığı azalacağından bu durumun banka kârlılığının olumlu yönde etkilemesi beklenen bir sonuçtur. Ayrıca, yapılan analizde faaliyet giderlerinin düşük çıkması da bankanın çalışma verimliliğinin yüksek olduğunu gösterdiğinden, bu oranın negatif yönlü olması banka kârlılığını olumlu etkilemektedir.

Kaynakça

- Albulescu, C. T. (2015). Banks' Profitability and Financial Soundness Indicators: A Macro-Level Investigation in Emerging Countries, *Procedia Economics and Finance*, 23, 203-209.
- Allen, L. (1988). The Determinants of Bank Interest Margins: A Note, *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 23(2), 231-235.
- Angbazo, L. (1997). Commercial Bank Net Interest Margins, Default Risk, Interest Rate Risk, and Off Balance Sheet Banking, *Journal of Banking & Finance*, 55-87.
- Ata, H. A. (2009). Kriz Sonrası Türkiye'de Mevduat Bankaları Karlılığına Etki Eden Faktörler, *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(2), 137-151.
- Demirguc-Kunt, A. and Huizinga, H. (2000). *Financial Structure and Bank Profitability*, World Bank Working Paper.
- Doliente, J. S. (2005). Determinants of Bank Net Interest Margins in Southeast Asia, *Applied Financial Economics Letters*, 53-57.
- Entrop, O., Memmel, C., Ruprecht, B. and Wilkens, M. (2015). Determinants of Bank Interest Margins: Impact of Maturity Transformation, *Journal of Banking & Finance*, 1-19.
- Gazel, S. (2016). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1990-2014 Yılları Zordaki Onlu Ülkeler Uygulaması, *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 39-52.
- Gelos, R. G. (2006). Banking Spreads in Latin America, International Monetary Fund, *Washington DC: IMF Working Paper*, No. 06/44.
- Gounder, N. and Sharma, P. (2012). Determinants of Bank Net Interest Margins in Fiji, a Small Island Developing State, *Applied Financial Economics*, 1647-1654.
- Göçer, İ., Mercan, M. ve Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi, *Maliye Dergisi*, 163, 449-467.
- Gunter, U., Krenn, G. and Sigmund, M. (2013). Macroeconomic, Market and Bank-Specific Determinants of the Net Interest Margin in Austria, *Financial Stability*, 87-101.
- Güneş, N. (2015). Banka Kârlılığının Belirleyicileri: 2002-2012 Dönemi Türk Mevduat Bankaları Üzerine Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 265-282.

- Guloğlu, B. and İvrendi, M. (2008). Output Fluctuations: Transitory or Permanent? The Case Of Latin America, *Applied Economics Letters*, 17(4), 381-386.
- Güngör, B. (2007). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Yerel ve Yabancı Bankaların Karlılık Seviyelerini Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi, *İktisat İşletme ve Finans*, 40-63.
- Ho, T. ve Saunders. A. (1981). The Determinants of Bank Interest Margins: Theory and Empirical Evidence, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 16(4), 581-600.
- Hussain, I. (2014). Banking Industry Concentration and Net Interest Margins in Pakistan, *Journal of Business Economics and Management*, 384-402.
- Kaya, Y. T. (2002). Türk Bankacılık Sektöründe Karlılığın Belirleyicileri 1997-2000, *Ankara: Mali Sektör Politikaları Dairesi Çalışma Raporları: 2002/1*.
- Koçbulut, Ö. ve Altıntaş, H. (2016). İkiz Açıklar ve Feldstein-Horika Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 145-174.
- Lopez, E., German, M., Antonio, G., Fernando P. (2011). Banks' Net Interest Margin in the 2000s: A Macro-Accounting International Perspective, *Journal of International Money and Finance*, 1214-1233.
- McShane, R. W. ve Sharpe, I.G. (1985). A Time Series/Cross Section Analysis of The Determinants of Australian Trading Bank Loan/Deposit Interest Margins: 1962-1981, *Journal of Banking & Finance*, 9(1), 115-136.
- Maudos, J., Fernandez, G. J. (2004). Factors explaining the interest margin in the banking sectors of the European Union", *Journal of Banking & Finance*, 2259-2281.
- Nazlıoğlu, Ş., Lebe, F. ve Kayhan, S. (2011). Nuclear Energy Consumption and Economic Growth in OECD Countries: Cross-Sectionally Dependent Heterogeneous Panel Causality Analysis, *Energy Policy*, 39(10), 6615-6621.
- Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *University of Cambridge Working Paper*, 0435, Internet Address: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=572504, Erişim Tarihi: 10.04.2017.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels With a Multifactor Error Structure, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.

- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A Bias- Adjusted LM Test of Error Cross- Section Independence, *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Reis, Ş. G., Kılıç, Y. ve Buğan, M. F. (2016). Banka Kârlılığını Etkileyen Faktörler: Türkiye Örneği, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 72, 21-36.
- Samırkaş, C. M., Evcı, S. ve Ergün, B. (2014). Türk Bankacılık Sektöründe Kârlılığın Belirleyicileri, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 117-134.
- Taşkın, D. F. (2011). Türkiye’de Ticari Bankaların Performansını Etkileyen Faktörler, *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Tatoğlu, F.Y. (2013). *İleri Panel Veri Analizi-Stata Uygulamalı (2.Baskı)*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Tatoğlu, F.Y. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi-Stata Uygulamalı*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- TBB, (2017): Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız 2016, Yayın no: 321, Mayıs 2017.
- Topal, H. M. ve Ünver, M. (2016). Yolsuzluğun Belirleyicileri: Kırılgan Ekonomiler İçin Panel Eş-Bütünleşme Analizi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 58-68.
- Üçler, G. (2017). Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Kurumların Önemi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(627), 73-85.
- Westerlund, J. (2007). Testing For Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748.
- Williams, B. (2007). Factors Determining Net Interest Margins in Australia: Domestic and Foreign Banks, *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 16(3), 145-165.
- Yılmaz, A. A. (2013). Profitability of Banking System: Evidence From Emerging Markets, *WEI International Academic Conference Proceedings*. Antalya.

BRICS ve G7 Ülkeleri ile Türkiye’de Hisse Senetleri Piyasaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik ve Eşbütünleşme İlişkilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Bilgehan TEKİN*

Erol YENER**

Geliş Tarihi (Received): 16.04.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 05.11.2018

Öz

Bir ülkedeki ekonomik büyüme genel olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)’daki değişim ile ölçülür. GSYİH'nın artması, aynı zamanda kişi başına düşen milli gelir ve kişisel tasarrufları da artıracaktır. Milli gelirdeki artış, bireylerin kullanılabilir gelirlerinin, tasarruflarının ve tasarruflarından yatırımlara ayırdıkları payın da artmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, GSYİH, yatırımcılar tarafından dikkate alınan en önemli göstergelerden biridir. Bu araştırmada, bahsi geçen iki değişken arasındaki ilişki ve önceki çalışmaların bulguları test edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, 1998 yılı 1. çeyreğinden 2016 yılının 4. çeyreğine kadar kısa ve uzun vadede Türkiye, BRICS ve G7 ülkelerindeki borsa endeksleri ile ülkelerin GSYİH değerleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Uzun vadeli ilişkinin varlığını saptamak için Johansen eş-bütünleşme testi ve kısa dönemli ilişkilerin tespiti için Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda genel olarak hisse senedi endekslerinden GSYİH’ya doğru tek yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Aynı zamanda seriler uzun vadede de birlikte hareket etmektedirler. Dolayısıyla hisse senedi fiyatlarının artması ekonomik büyümeyi de beraberinde getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, GSYİH, Hisse Senedi Piyasaları, Granger Nedensellik Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi*

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, bilgehantn@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, erolyener@hotmail.com

Comparative Analysis of Causality and Cointegration Relations Between Stock Market and Economic Growth in G7 and BRICS Countries and Turkey

Abstract

The economic growth in a country is generally measured by a change in the Gross Domestic Product (GDP). The increase in GDP will also increase per capita national income and personal savings. The increase in the national income will also increase individuals' available income, their savings and the share of their savings on investments. Hence, GDP is one of the most important indicators considered by investors. In this study, it was attempted to test the relationship between these two variables and the findings of previous studies. For this purpose, the relationships between GDPs and stock markets of the BRICS and G7 countries from the 1st quarter of 1998 to 4th quarter of 2016 were examined. The Johansen cointegration test and the Granger Causality test were used to determine the existence of a relationship. As a result of the analyzes made, one-way relations from stock indices to GDP were found. At the same time, the series are moving together in the long run. Therefore, the increase in stock prices is accompanied by economic growth.

Keywords: *Economic Growth, GDP, Stock Market, Granger Causality Test, Johansen Cointegration Test*

Giriş

Singh (1996) gelişmekte olan ÷lkelerin finansal sistemlerinin gelişmesinde hisse senedi piyasalarının önemli bir unsur olduğuna dikkati çekmektedir. Hisse senedi piyasaları, hisse senetleri borsalarda işlem gören firmaların uzun vadeli sermaye artışı sağlamaları, yatırımcıların ellerindeki fazla fonların değerlendirilmesine imkan tanınması ve bu şekilde yatırımlara kaynak aktarılması gibi işlevleri nedeniyle ekonomi sistemlerinin hayati bileşenlerinden biridir.

Özellikle finansal serbestleşme sonrası dönemde gelişmekte olan ÷lkelerdeki finansal reformlar, hisse senedi piyasalarında önemli düzeyde bir büyümeyi de beraberinde getirmiştir. Yine aynı dönemlerde GSYİH' ya göre piyasa kapitilizasyonunda önemli artışlar gör÷lmüştür. Finansal serbestleşme ve sermaye piyasasının büyümesi ile birlikte yatırımcılar portföylerinde banka mevduatından ziyade daha çok menkul kıymetlere yer vermeye başlamıştır (Singh, 1996).

Ekonomik büyüme ve sürdürülebilir ekonomik büyüme dünyadaki tüm ÷lkeler açısından başlıca devlet politikasıdır. Ekonomik büyümeyi etkileyebilecek faktörlerin belirlenmesi ve dikkate alınması da ayrıca önem arz etmektedir. Bu noktada ilk dönem iktisatçılarının düşüncesinin aksine hisse senedi piyasası ile ekonomik büyüme arasındaki bağlantı son yıllarda daha da önemli hale gelmiştir. Ekonomik büyümeyi bir ÷lkedeki üretim kapasitesinin, üretimin ve dolayısıyla milli gelirin artması şeklinde tanımlayabiliriz. ÷lkedeki kişi başına gelir, yıldan yıla artıyorsa, o ekonominin büyüdüğü söylenir (Kandır, İskenderoğlu ve Önal, 2007). Dolayısıyla ÷lkelerin ekonomik anlamda büyümeleri GSYİH' daki sürekli artış ile ölç÷lür (Apak ve Uçak, 2007). Kişilerin reel ve kullanılabilir gelirlerindeki artış mal ve hizmet talebi artışını beraberinde getirir ve toplam talepte yükselme gerçekteşir. Mal ve hizmet talebindeki artış ise şirketlerin kazançları üzerinde pozitif etki oluşturacaktır (Kanalıcı, 1996). Özellikle gelişmiş piyasa ekonomilerinde hisse senedi fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişkinin incelenmesi, bu değerkenlerin zaman içerisinde birlikte hareket ettiğini ortaya koymuştur. Fakat asıl önemli olan bu türden bir ilişkinin nedeninin ne olduğudur. Bunun için de nedenselliğin temeline inilmesi gerekir (Duca, 2007).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ÷lkelerde finansal gelişme ile ekonomik performans arasındaki nedenselliğin yönünü sınavan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte, hisse senedi

piyasaları ile ekonomik performans arasındaki dinamik nedensel ilişkiyi ele alan çalışma sayısı nispeten daha azdır (Paramati ve Gupta, 2011).

İktisat teorisi, ekonomik aktivite ile menkul kıymet fiyatları arasında güçlü bir ilişki olması gerektiğini ileri sürmektedir. Bunun nedeni ise hisse senedi fiyatlarının şirketlerin gelecekteki nakit akışlarının iskonto edilmiş bugünkü değerini yansıtıyor olmasıdır. Standart iskonto edilmiş nakit akışı modeli, yatırımcıların firmaların gelecekteki ödemeleri hakkındaki beklentilerinin doğru olması durumunda hisse senedi fiyatlarının reel ekonomik faaliyete neden olduğuna işaret eder. Bu, hisse senetleri ile ekonomik faaliyetlerin çıktıları arasında nasıl bir ilişkili olması gerektiğini açıklayan teorik yaklaşımlardan biridir (Duca, 2007).

Hisse senedi fiyatlarının ekonomik faaliyeti nasıl öngörebileceğinin teorik nedenleri arasında servet etkisi de sayılmaktadır (Goldsmith, 1969; Starr-McCluer, 2002; Poterba, 2000; Case, Quigley ve Shiller, 2005). Servet etkisi, hisse senedi fiyatlarının ekonomideki gelişmelerin nedeni olduğunu öne sürer (Friedman, 1988; Comincioli, 1996). Bir diğer neden ise hisse senedi fiyatlarının geleneksel değerlendirme modelidir. Bu model, hisse senedi fiyatlarının ekonominin geleceği hakkındaki beklentileri yansıttığını ve dolayısıyla ekonomiyi öngörebileceğini ifade eder (Comincioli, 1996).

Bu çalışmanın amacı GSYİH ile hisse senedi piyasaları arasında lietartürde öne sürüldüğü gibi bir ilişkinin olup olmadığının incelenmesidir. Çeşitli çalışmalarda ekonomik büyüme ile hisse senedi piyasalarının yönü arasındaki ilişkinin incelendiği görülmekle birlikte farklı ülkelerin karşılaştırılmasına yönelik az sayıda çalışma mevcuttur. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırıldığı çalışma sayısı da oldukça azdır. Bu noktadan hareketle farklı ülkelere ait GSYİH değerleri ile hisse senedi endeks değerleri arasındaki ilişki analiz edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Çalışmada uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesi amacıyla Johansen Eşbütünleşme Analizi ve kısa dönemli ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla Granger Nedensellik analizi uygulanmıştır.

1.Literatür Taraması

Finansal serbestleşmenin bir sonucu olarak dışa açılan ekonomilere yabancı sermaye yoğun bir şekilde nüfus etmiştir. Bu anlamda özellikle hisse senedi piyasalarında gerçekleşen işlemlerle ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin var olup olmadığı, varsa boyutu ve yönü merak konusu olmuştur. Literatüre bakıldığında, çeşitli mikro ve makroekonomik değişkenlerin hem birbirleriyle ilişkisini hem de hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda

çalışmanın mevcut olduğunu görülmektedir. Literatürde hisse senedi piyasalarını etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik olarak çok sayıda teorik ve ampirik çalışma mevcuttur (Levine ve Zervos, 1996; Demirgüç-Kunt ve Levine, 1996; Caporale, Howells, Soliman, 2004; Pradhan, Arvin, Hall ve Bahmani, 2014). Bunun yanında hisse senedi piyasasının makroekonomik faktörler ve özellikle ekonomik büyüme ile ilişkisi de dikkate alınmaktadır (Levine ve Zervos, 1998; 1996; Singh, 1997; Enisan ve Olufisayo, 2009).

Uzunöz ve Akçay (2012), Karagöl, Erbaykal ve Ertuğrul (2011), Mucuk ve Uysal (2009), Korkmaz ve Develi (2012), Özata (2010), Aydın (2010), Şengül ve Tuncer (2006) Türkiye’de enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Kandır (2006), Görmüş ve Güneş (2010), Topuz (2011), Köse ve Akkaya (2016), Usul, Küçükşille ve Karaoğlan (2017) gibi araştırmacılar tüketici ve reel güven endeksleri ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Zengin ve Çaycuma (2001), Gül ve Ekinci (2006), Yapraklı (2010), Saatçioğlu ve Karaca (2011), Barışık ve Demircioğlu (2012), Aktaş (2012) gibi araştırmacılar döviz kurları ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi, İşcan (2010), Güler, Tunç ve Orçun (2010), Kapusuzoğlu (2011), Gönüllü, Otluoğlu, Şengöz (2015), Çağlı, Taşkın, Mandacı (2014), Özmerdivanlı (2014) ise petrol fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir.

GSYİH ile hisse senedi piyasası arasındaki etkileşimin incelendiği çalışmalara bakıldığında ise diğer makroekonomik faktörlerin etkisinin incelendiği çalışmalara oranla daha az olduğu dikkati çekmektedir. Hisse senedi fiyatları ile GSYİH arasındaki ilişkiye yönelik ilk çalışmaları Tobin (1969), Modigliani (1971), Fama (1981), Bernanke ve Gertler (1989), Kiyotaki ve Moore (1997) şeklinde sıralayabiliriz (Duca, 2007). Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan bazıları ve bulguları özetle şu şekildedir: Fama (1981), reel ekonomik aktivite ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında hisse senedi fiyatları ile GSYİH arasında güçlü bir ilişki olduğunu bulmuştur. Comincioli (1996) geçmiş hisse senedi fiyatları ile GSYİH arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Geçmiş hisse senedi fiyatlarının ekonomik davranışa yol açtığını tespit etmiştir. Buna göre, hisse senedi fiyatları ekonomik faaliyetin bir Granger nedenidir. Yani, hisse senedi piyasası ekonomiyi öngörmektedir. Levine ve Zervos (1998) hisse senedi piyasalarının likiditesinin, GSYİH’deki artışın güçlü bir belirleyicisi olduğunu bulmuşlardır. Campbell (1998) yaptığı çalışmasında söz konusu iki değişken arasında bir ilişki tespit edememiştir. Binswanger (2004) ise büyüme oranları ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Ray (2012) yaptığı çalışmada GSYİH büyümesinin hisse senedi fiyatlarında olumlu bir etki bıraktığını bulmuştur.

GSYİH büyümesi ile ortaya çıkan ekonomik büyüme ekonomide likidite akışını artırır ve böylece hisse senedi talebi ve tabii ki hisse senedi fiyatları artar.

2.Yöntem

2.1.Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada, BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerinden ve G8 (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Birleşik Krallık (BK) ve ABD) ülkelerinden seçilmiş ülkeler ile Türkiye' nin genel olarak 1998' in 1. çeyreğinden 2016 yılının 4. çeyreğine kadarki dönemi kapsayan 3'er aylık GSYİH değerleri ile önemli hisse senedi endeks değerleri dikkate alınmıştır. Bazı ülkelerdeki hisse senedi endeks değerleri söz konusu tarihler arasındaki verilerine ulaşamadığından 2001 yılı 1. çeyreğinden itibaren alınmıştır (BK, Japonya). Ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değerleri IMF Uluslararası Finansal İstatistikler (International Financial Statistics) veri seti ile OECD' den, ülkelerin tarihsel hisse senedi endeks değerleri ise veri yayınlayan çeşitli internet sitelerinden (Yahoo Finance, Bloomberg, Investing) karşılaştırmalı olarak temin edilmiştir.

2.2.Analiz Yöntemi

Çalışmada zaman serisi analizlerinde nedenselliklerin ve uzun vadeli ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla sıklıkla kullanılan iki yöntem olan Granger Nedensellik ve Johansen Eşbütünlük analizleri kullanılmıştır. Analizler Eviews 9.5 ve Stata 12 istatistik paket programlarında gerçekleştirilmiştir. Analizlere geçmeden önce serilerin standartlaştırılması amacıyla MS Office Excel 2016 programında doğal logaritmaları alınmıştır.

2.2.1.Durağanlık (Birim Kök) Analizleri

Granger Nedensellik ve eşbütünlük analizlerinin yapılabilmesi için serilerin durağan olmaları gerekmektedir. Veriler, zaman serileri analizlerindeki serilerin durağan olma koşulunu sağlayıp sağlamadıklarının tespit edilebilmesi amacıyla Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1981) birim kök testi ile analiz edilmiştir. Durağan bir serinin ortalaması, varyansı ve otokovaryansı farklı zaman dilimleri içerisinde değişmez. Durağan olmayan zaman serileri kullanılarak yapılan analizlerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkması nedeniyle sonuçlar gerçek durumu ortaya koyamayabilir (Bulut ve Özdemir, 2012). Bu nedenle durağanlık analizinin yapılması gerekir.

Tek değişkenli zaman serilerinde birim köklerin veya durağan olmayan durumların varlığının test edilmesi için yaygın olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi kullanılmaktadır. ADF testinde kullanılan regresyon en genel haliyle şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Delta Y_t = \mu + \gamma Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \alpha_j \Delta Y_{t-j} + \beta t + \omega_t$$

Denklemden μ sürüklenme terimi olduğunda, t zaman trendini gösterir ve p ise kullanılan en büyük gecikme uzunluğudur. Genişletilmiş Dickey-Fuller testi, sabit terimsiz ve trendsiz, sabit terimli ve sabit terimli ve trendli olmak üzere üç temel denkleme dayalı olarak yapılmaktadır. Bu 3 temel regresyon denklemi tahmin edilerek elde edilen DF istatistikleri, MacKinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılır ve $H_0: \alpha = 0$ sıfır (boş) hipotezi, $H_1: \alpha \neq 0$ alternatif (araştırma) hipotezine karşı test edilir. Burada H_0 hipotezi serinin durağan olmadığını veya birim kök içerdiğini, H_1 ise serinin durağan olduğunu yani birim kök içermediğini iddia etmektedir.

2.2.2. Gecikme Uzunluğu (lag)

Granger Nedensellik ve eşbütünleşme analizlerinin yapılabilmesi için serilerin durağanlığının sağlanmasının yanı sıra farklı bilgi kriterleri çerçevesinde optimal gecikme uzunluğu da belirlenmelidir. Gecikme uzunluğu, vektör hata düzeltmedeki kalıntılarında, otokorelasyon, değişen varyans problemine yol açmayan ve hata terimlerinin normal dağılması varsayımını mümkün kılan gecikme uzunluğudur (Aktaran: Işık, Yılmaz ve Kılınç, 2017). Çalışmada gecikme uzunluğunun tespit edilebilmesi amacıyla Vector Auto-Regressive (VAR) analizi (Hall, 1991) kullanılmıştır. Çalışmada çeyrek dönemler itibarıyla uzun bir zaman dilimini kapsayan veriler kullanıldığından maksimum gecikme uzunluğu 8 alınmıştır. Daha sonra Likelihood Ratio (LR), Final Prediction Error (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan Quinn (HQ) kriterleri ile gecikme uzunluğu tespit edilmeye çalışılmıştır (Mucuk ve Alptekin, 2008). VAR analizi sonucunda ABD, Kanada, Almanya, Fransa ve Hindistan serilerinde gecikme uzunluğu (lag) 2, Japonya ve Güney Afrika 1, Rusya için 6, Birleşik Krallık, Çin, Brezilya ve Türkiye için 5 olarak bulunmuştur.

2.2.3. Granger Nedensellik Analizi

Ülkelerin ekonomik büyümeleri ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki Granger Nedensellik analizi ile incelenmiştir. Granger Nedensellik bir zaman serisinin diğerinin tahmininde anlamlı olup olmadığını belirlemek için kullanılan bir tekniktir (Granger, 1969).

Granger nedenselliği, iki zaman serisi arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına odaklanan ekonometrik bir modeldir. Granger (1969), nedenselliği etkinin sebepten önce gelememesi gerçeğine dayanarak öngörülebilirlik açısından tanımlamıştır (Sato vd., 2006).

Bir k boyutlu çok değişkenli zaman serisi y_t ,

$$y_t = [y_{1t} \quad y_{2t} \quad \dots \quad y_{kt}]' \quad (1)$$

şeklinde ifade edilebilir ve t zamanında ölçülen k zaman serileri ile oluşur. Granger nedensellik tanımlaması, serideki p geçmiş değerlerinin ($y_{t-1}, y_{t-2}, \dots, y_{t-p}$) bilgisinin toplanması ile y_t serisinin gelecekteki değerlerinin tahminlerinin geliştirilmesine dayanmaktadır. Bu nedenle, p ' nin bir k -boyutlu vektör otoregresif modelini (VAR) (Sato vd., 2006);

$$\mathbf{y}_t = \mathbf{v} + \mathbf{A}_1 \mathbf{y}_{t-1} + \mathbf{A}_2 \mathbf{y}_{t-2} + \dots + \mathbf{A}_p \mathbf{y}_{t-p} + \mathbf{u}_t \quad (2)$$

şeklinde gösterebiliriz. Burada u_t , ortalaması sıfır olan ve kovaryans matrisi Σ (3)' de verilen rastgele değişkenlerin bir hata vektörüdür;

$$\Sigma = \begin{bmatrix} \sigma_{11}^2 & \sigma_{21} & \cdots & \sigma_{k1} \\ \sigma_{12} & \sigma_{22}^2 & \cdots & \sigma_{k2} \\ \sigma_{13} & \sigma_{23} & \cdots & \sigma_{k3} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \sigma_{1k} & \sigma_{2k} & \cdots & \sigma_{kk}^2 \end{bmatrix} \quad (3)$$

\mathbf{v} ile \mathbf{A}_i ($i = 1, 2, \dots, p$) katsayı matrisleri ise (4)' te verilmiştir;

$$\mathbf{v} = \begin{bmatrix} v_1 \\ v_2 \\ \vdots \\ v_k \end{bmatrix} \quad \mathbf{A}_i = \begin{bmatrix} a_{11i} & a_{21i} & \cdots & a_{k1i} \\ a_{12i} & a_{22i} & \cdots & a_{k2i} \\ a_{13i} & a_{23i} & \cdots & a_{k3i} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{1ki} & a_{2ki} & \cdots & a_{kki} \end{bmatrix} \quad (4)$$

(2) numaralı denklemde yer alan değişkenlerin herbiri, modeldeki diğer değişkenler ile beraber kendisinin de gecikmeli (lag) değerlerinin doğrusal bir bileşimi şeklinde ifade edilmektedir. Denklemde yer alan bağımlı değişkenler ise, \mathbf{A}_i matrisinin özelliklerine bağlı olarak hareket etmektedir. Granger nedensellik, y_t vektöründeki bağımlı değişkenler üzerinde kendisi dışındaki değişkenlerin gecikmeli değerlerinin açıklama gücünün olmadığı sıfır hipotezini test eder (Aslan ve Küçükaksoy, 2006).

VAR modelinin önemli bir sonucu, y_{jt} dizisinin, ancak ve ancak herhangi bir i için $a_{ji} = 0$ olması durumunda, y_{jt} serisinin nedeni olmayacağıdır. Başka bir deyişle, y_{jt}' nin geçmiş değerleri, y_{it}' in gelecekteki değerlerinin tahminine yardımcı olur. Bu nedenle, Granger nedenselliği basitçe VAR modeli temsilinin aranması şeklinde tanımlanabilir ve nedensellik yönü bilgi akışının yönü olarak yorumlanabilir. Ayrıca, Granger nedensellik ilişkisinin karşılıklı olması zorunlu

değildir (Sato vd., 2006). Granger Nedensellik modelleri özetle (5) ve (6)' daki gibi formalize edilebilir:

$$y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j x_{t-j} + u_{1t} \quad (5)$$

$$x_t = \sum_{i=1}^m \theta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + u_{2t} \quad (6)$$

Denklemlerde yer alan simgelerin temsil ettikleri anlamlar ise şöyledir;

m: Gecikme uzunluğu

u_{1t} ve u_{2t} : Birbirinden bağımsız hata terimleri (beyaz gürültü)

α , β , θ , γ : Gecikme katsayıları

Bu çalışmada test edilecek modeller ise (7) ve (8)' de görüldüğü gibidir:

$$END_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i END_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j GDP_{t-j} + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$GDP_t = \sum_{i=1}^m \theta_i GDP_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j END_{t-j} + \varepsilon_t \quad (8)$$

Granger nedensellik testi “GSYİH(GDP) değeri, Endeks (END) değeri'nin Granger nedeni değildir” şeklinde oluşturulan sıfır hipotezinin sınanması ile başlar. Olasılık değeri (probability) %5 anlamlılık düzeyinden küçük ise sıfır hipotezi reddedilir ve “GSYİH, Endeks değerinin nedenidir” şeklindeki alternatif hipotez kabul edilir.

2.2.4. Johansen Eşbütünleşme Testi

Ekonometrik zaman serileri analizlerinde durağan olmayan zaman serilerinin eşbütünleşik olup olmadıklarını, bir başka ifade ile uzun vadede birlikte hareket edip etmediklerini tespit etmek amacıyla kullanılan üç temel yaklaşım söz konusudur. Bunlardan birincisi Engle ve Granger (1987) tarafından ortaya konan tek denklemlilik statik regresyon; Johansen (1988, 1998) tarafından formüle edilen vektör otoregresyonlar ve Phillips (1954) ve Sargan (1964) tarafından geliştirilen tek denklemlilik koşullu hata düzeltme modelleridir. Her üç yaklaşımda avantajları ve dezavantajları söz konusu olmakla birlikte bu yaklaşımların hepsi genellikle Monte Carlo simülasyonu ile hesaplanan standart olmayan kritik değerler gerektirir (Ericsson ve MacKinnon, 2002).

Johansen (1988) yöntemi ekonometrik analiz literatüründe değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkilerinin varlığının test edilmesi aşamasında kullanılan standart bir modeldir. Johansen testi, Genişletilmiş Dickey-Fuller testinin çok değişkenli bir genelleştirilmesi olarak görülebilir (Dwyer, 2015). Söz konusu genelleme ise birim kökler için değişkenlerin doğrusal kombinasyonlarının incelenmesidir. Johansen testi ve kestirim stratejisi - maksimum olasılık – genellikle ikiden fazla değişken olduğunda, tüm eşbütünleştirme vektörlerini tahmin etmeyi mümkün kılar. Yapılan analizde birim kökü olan üç değişken söz konusu ise en fazla iki eşbütünleşik vektör vardır. Bir başka ifade ile yapılacak analizde eğer tümü birim kök içeren n

değişken varsa en çok $n-1$ eşbütünleşik vektör ortaya çıkacak demektir. Kısacası Johansen testi, tüm eşbütünleşik vektörlerin tahmin edilmesini sağlar. Dickey-Fuller testinde olduğu gibi, birim köklerin varlığı, standart asimptotik dağılımların geçerli olmadığını ima eder (Dwyer, 2015).

Johansen yöntemi, başlangıç noktasını vektör otoregresif modelden (VAR) alır. Bu model (9)'daki gibi ifade edilebilir (Johansen, 2000):

$$\Delta y_t = \mu + \Pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} r_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Burada y_t birinci dereceden birleştirilmiş bir $nx1$ boyutlu vektördür. ε_t , $nx1$ boyutlu ortalaması sıfır, kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır, varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimi vektörüdür. Burada "r", eşbütünleşme ilişkilerinin sayısını ve $(p-1)$ ise gecikme uzunlukları ifade etmektedir.

Model kurulduktan sonra değişkenler arası eşbütünleşme vektörlerini tespit etmek amacıyla Johansen eşbütünleşme analizi yapılır. Johansen eşbütünleşme analizi maksimum olabilirlik (Maximum Likelihood) stratejisi temelli bir testtir. Değişken serileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ileri süren alternatif hipoteze karşılık seriler arasında eşbütünleşme olmadığını ileri süren sıfır hipotezi test edilir.

Johansen yönteminde iki istatistik üretilmektedir. Bunlar; stokastik matriksin maksimum özdeğerliğine dayanan olasılık oranı test istatistiği ve stokastik matriksin izini temel alan test istatistiğidir. Bu istatistikler daha sonra eşbütünleşme vektörlerinin sayısını belirlemek için kullanılır. Test, Π matrisin incelenmesi üzerine kurulmuştur ve burada Π uzun dönemli bir katsayı matrisi olarak tanımlanabilir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme testi, özdeğerler aracılığıyla Π matrisinin sırasına bakılarak hesaplanır. Π iki matrisin çıktısı olarak tanımlanabilir (Hjalmarsson ve Österholm, 2010):

$$\Pi = \alpha\beta' \quad (10)$$

Matris β , kointegrasyon vektörlerini ifade ederken, α , her bir eşleştirme vektörünün VECM (Hata Düzeltme Vektörü)'nin her bir denklemine girme miktarını verir. İki test istatistiği arasındaki temel fark, Trace testinin, eşbütünleşik vektörlerin sayısının r 'den daha az veya eşit olduğu sıfır hipotezine karşı, eşbütünleşik vektörlerin sayısının r 'den daha fazla olduğu alternatif hipotezinin test edildiği bir ortak test olmasıdır. Maksimum Özdeğer testi ise tekil özdeğerler üzerinde ayrı testler gerçekleştirir. Burada $(r+1)$ alternatif hipotezine karşı eşbütünleştirme vektörlerinin sayısının r olduğu sıfır hipotezi test edilir. Sonuç olarak Johansen iki farklı maksimum olabilirlik oranı önermektedir. Bu istatistiksel değere ilişkin denklemler (11)'deki gibi ifade edilebilir:

$$\lambda_{Trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^g \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (11)$$

$$\lambda_{Max}(r, r+1) = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1})$$

Burada $\hat{\lambda}_i$, Π matrisinde i sıralı bir özdeğerin tahmini değeridir. Johansen yönteminde, önce İz ve Maksimum Özdeğer istatistikleri hesaplanır ve daha sonra bunlar uygun kritik değerlerle karşılaştırılır. Bu çalışmada uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisini araştırmak amacıyla Engle-Granger (198), Johansen (1988, 1991) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından yapılan çalışmalarla son haline kavuşmuş olan Johansen Eşbütünleşme analizinden faydalanılmıştır. Johansen eşbütünleşme analizinin yapılabilmesi için ön koşullardan biri serilerin aynı düzeyde durağan I(1) seriler olmasıdır (Bulut ve Özdemir, 2012).

3.Sonuçlar

3.1.Durağanlık Analizi

ADF durağanlık analizi sonucunda verilerin düzey değerlerinin (I (0)) durağan olmadıkları görülmüş bu nedenle birinci farkları alınmış ve birinci farkları alınan serilerin (I (1)) durağan hale geldikleri saptanmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Düzye Değerleri)

SERİLER	Test İstatistiği									
	(1)ENDEKS	Sabit Terimsiz			Sabit Terimli			Sabit Terim ve Trend Faktörlü		
S&P 500		0.829			-0.794			-1.814		
Kritik Değerler	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	
	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.545	-2.910	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166	
TSX300		0.669			-1.058			-3.299		
Kritik Değerler	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	
	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	
	-2.597	-1.946	-1.614	-3.521	-2.901	-2.587	-4.087	-3.472	-3.163	
DAX		-0.589			-1.027			-2.289		
Kritik Değerler	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	
	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166	
FTSE100		0.258			-1.378			-2.947		
Kritik Değerler	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	
	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	
	-2.615	-1.950	-1.610	-3.563	-2.920	-2.595	-4.124	-3.488	-3.173	
CAC40		-0.095			-2.339			-2.306		
Kritik Değerler	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	
	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166	
NIKKEİ225		0.189			-1.290			-1.847		
Kritik Değerler	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10	
	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	Kritik Değeri	
	-2.611	-1.950	-1.610	-3.563	-2.920	-2.595	-4.124	-3.488	-3.173	
BOVESPA		1.135			-1.585			-2.011		

Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
MOEX		1.488			-2.944			-3.018	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
SHANGAI		0,399			-2.256			-2..968	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
INVSFA40		2.075			-1.198			-2.582	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
BIST100		1.408			-1.839			-2.581	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
(2)GSYİH	Sabit Terimsiz			Sabit Terimli			Sabit Terim ve Trend Faktörlü		
USA GDP		4.048			-1.815			-2.021	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
CAD GDP		3.359			-2.090			-1.929	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.094	-3.476	-3.166
GER GDP		3.926			-0.146			-2.466	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
UK GDP		3.213			-0.452			-2.591	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.616	-1.950	-1.610	-3.566	-2.922	-2.596	-4.128	-3.490	-3.174
FRN GDP		2.583			-1.924			-2.335	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.611	-1.950	-1.610	-3.548	-2.912	-2.591	-4.099	-3.477	-3.166
JAP GDP		0,259			-1.365			-1.012	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
BRA GDP		1.337			0.604			-2.096	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.551	-2.913	-2.592	-4.104	-3.479	-3.167
RUS GDP		0.765			-0.201			-2.700	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.553	-2.915	-2.592	-4.108	-3.481	-3.169
SAF GDP		3.335			2.981			-1.902	
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.552	-2.914	-2.592	-4.106	-3.480	-3.168

TUR GDP	-8.522			-8.755			-8.802		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.552	-2.914	-2.592	-4.106	-3.480	-3.168
CHN GDP	-7.231			-7.212			-7.161		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.551	-2.913	-2.592	-4.104	-3.479	-3.167

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Birinci Farklar)

SERİLER	Test İstatistiği								
	Sabit Terimsiz			Sabit Terimli			Sabit Terim ve Trend Faktörlü		
S&P 500	-7.928			-7.960			-7.986		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2,610	-1,950	-1,610	-3,546	-2,911	-2,590	-4,097	-3,476	-3,166
TSX300	-7.458			-7.466			-7.409		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.597	-1,945	-1,614	-3,521	-2,901	-2,590	-4,087	-3,471	-3,163
DAX	-9.185			-9.168			-1.712		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1,950	-1,610	-3,546	-2,911	-2,590	-4,097	-3,476	-3,166
FTSE100	0.258			-1.378			-2.947		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.615	-1,950	-1,610	-3,563	-2,920	-2,595	-4,124	-3,488	-3,173
CAC40	-8.651			-8.594			-8.538		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1,950	-1,610	-3,546	-2,911	-2,590	-4,097	-3,476	-3,166
NIKKEI225	0.189			-1.290			-1.847		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.611	-1,950	-1,610	-3,563	-2,920	-2,595	-4,124	-3,488	-3,173
BOVESPA	-7.650			-7.777			-7.772		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1,950	-1,610	-3,546	-2,911	-2,590	-4,097	-3,476	-3,166
MOEX	-7.938			-8.324			-8.548		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1,950	-1,610	-3,546	-2,911	-2,590	-4,097	-3,476	-3,166
SSE	-7.231			-7.212			-7.161		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1,950	-1,610	-3,546	-2,911	-2,590	-4,097	-3,476	-3,166
INVSAF40	-7.146			-7.657			-7.633		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1,950	-1,610	-3,546	-2,911	-2,590	-4,097	-3,476	-3,166
BIST100	-8.522			-8.755			-8.802		

Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
		-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476
(2)GSYİH	Sabit Terimsiz			Sabit Terimli			Sabit Terim ve Trend Faktörlü		
USA GDP	-2.650			-5.062			-5.321		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.611	-1.950	-1.610	-3.548	-2.912	-2.591	-4.099	-3.477	-3.166
CAD GDP	-2.563			-4.396			-4.803		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.599	-1.945	-1.613	-3.527	-2.903	-2.589	-4.094	-3.477	-3.166
GER GDP	-4.729			-6.460			-6.423		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.611	-1.950	-1.610	-3.548	-2.912	-2.591	-4.099	-3.477	-3.166
UK GDP	-2.247			-5.649			-5.815		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.603	-1.946	-1.613	-3.540	-2.909	-2.592	-4.128	-3.490	-3.174
FRN GDP	-3.211			-4.941			-5.641		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.611	-1.950	-1.610	-3.548	-2.912	-2.591	-4.097	-3.476	-3.166
JAP GDP	0,259			-1.365			-1.012		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.610	-1.950	-1.610	-3.546	-2.911	-2.590	-4.097	-3.476	-3.166
BRA GDP	-2.244			-5.941			-5.541		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.551	-2.913	-2.592	-4.104	-3.479	-3.167
RUS GDP	-6.232			-7.595			-7.974		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.553	-2.915	-2.592	-4.108	-3.481	-3.169
SAF GDP	-3.335			-5.981			-7.902		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.552	-2.914	-2.592	-4.106	-3.480	-3.168
TUR GDP	-7.332			-8.595			-8.974		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.552	-2.914	-2.592	-4.106	-3.480	-3.168
CHN GDP	-12.642			-14.228			-14.127		
Kritik Değerler	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri	%1 Kritik Değeri	%5 Kritik Değeri	%10 Kritik Değeri
	-2.612	-1.950	-1.610	-3.551	-2.913	-2.592	-4.104	-3.479	-3.167

3.2.Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Değişkenler arasındaki kısa vadeli nedensel ilişkinin ve yönünün tespit edilmesi amacıyla Granger Nedensellik analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları özet olarak Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

ÜLKE	H ₀ Hipotezleri	Nedenselliğin Yönü	F İstatistiği	P Değeri	Karar
ABD	S&P 500 endeksi ABD GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	YOK	2,00342	0,1428	KABUL
	ABD GSYİH' sı S&P 500 endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0,43796	0,6472	KABUL
ALMANYA	DAX endeksi Almanya GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	DAX⇒GSYİH	3,36678	0.0403	RED**
	Almanya GSYİH' sı DAX endeksinin Granger nedeni değildir.	GSYİH⇒DAX	3,78159	0.0277	RED**
KANADA	TSE300 endeksi Kanada GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	TSE300⇒GSYİH	7.43840	0.0000	RED**
	Kanada GSYİH' sı TSE300 endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0.61014	0.6569	KABUL
FRANSA	CAC40 endeksi Fransa GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	CAC40⇒GSYİH	6.99234	0.0017	RED**
	Fransa GSYİH' sı CAC40 endeksinin Granger nedeni değildir.	GSYİH⇒CAC40	2.80384	0.0676	RED*
İNGİLTERE	FTSE 100 endeksi İngiltere GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	FTSE100⇒GSYİH	2.59050	0.0377	RED**
	İngiltere GSYİH' sı FTSE 100 endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0.56935	0.7230	KABUL
JAPONYA	NIKKEI225 endeksi Japonya GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	NIKKEI225⇒GSYİH	10.1610	0.0023	RED**
	Japonya GSYİH' sı NIKKEI225 endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0,42161	0.5186	KABUL
HİNDİSTAN	BSE Sensex endeksi Hindistan GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	BSE SENSEX⇒GSYİH	9.81675	0.0002	RED**
	Hindistan GSYİH' sı BSE Sensex endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0,14637	0.8641	KABUL
G. AFRİKA	INVSFAF40 endeksi G. Afrika GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	INVSFAF40⇒GSYİH	7,87868	0.0065	RED**

	G. Afrika GSYİH' sı INVSFAF40 endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	1,43854	0.2344	KABUL
BREZİLYA	BOVESPA endeksi Brezilya GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	BOVESPA⇒GSYİH	2,38106	0,0611	RED**
	Brezilya GSYİH' sı BOVESPA endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0,82835	0.5122	KABUL
RUSYA	MOEX endeksi Rusya GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	MOEX⇒GSYİH	7,56378	0.0000	RED**
	Rusya GSYİH' sı MOEX endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0,51040	0.7673	KABUL
ÇİN	SSE endeksi Çin GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	SSE⇒GSYİH	4,56531	0,0014	RED**
	Çin GSYİH' sı SSE endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	0,63977	0.6702	KABUL
TÜRKİYE	BIST100 endeksi Türkiye GSYİH' sının Granger nedeni değildir.	BIST100⇒GSYİH	4,69034	0,0011	RED**
	Türkiye GSYİH' sı BIST100 endeksinin Granger nedeni değildir.	YOK	1,72019	0.1441	KABUL

*%10 anlamlılık düzeyi; ** %5 anlamlılık düzeyi

Tablo 3' te özetlenen analiz sonuçlarına göre S&P 500 endeksi ve Amerika GSYİH değişkenlerinin birbirlerinin Granger Nedeni olmadıkları görülmüştür. Dolayısıyla bu iki değişken kısa vadede birbirinden bağımsız hareket etmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında hisse senedi endeksi göstergesi olarak S&P 500 endeksinin Dow Jones endeksine tercih edilmiş olması etkili olabilir. Nitekim Sirucek (2012) yaptığı çalışmada sanayi üretimi ile Dow Jones Sanayi Ortalaması Endeksi arasındaki ilişkiyi S&P 500 endeksine göre daha kuvvetli bulmuştur. TSE300 ve Kanada GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü tek taraflı ve hisse senedi piyasasından GSYİH'ya doğrudur. DAX ve Almanya GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü çift taraflıdır. Hem DAX endeksinden GSYİH'ya doğru hem de GSYİH' dan DAX' a doğru bir ilişki tespit edilmiştir. CAC40 ve Fransa GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü tek taraflı ve CAC40 endeksinden GSYİH'ya doğrudur. FTSE 100 ve BK GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü tek taraflı ve FTSE 100 endeksinden GSYİH'ya

doğrudur. Yani FTSE100 endeksindeki değişim BK GSYİH daki değişimin bir Granger nedenidir. NIKKEI 225 ve Japonya GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü tek taraflı ve NIKKEI 225 endeksinden GSYİH'ya doğrudur. Yani NIKKEI 225 endeksindeki değişim Japonya GSYİH daki değişimin bir Granger nedenidir. BSE SENSEX ve Hindistan GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü BSE SENSEX endeksinden GSYİH' ya doğru tek taraflıdır. INVSFA40 ve Güney Afrika GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü INVSFA40 endeksinden GSYİH' ya doğru ve tek taraflıdır. BOVESPA ve Brezilya GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedeni ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu ilişki 0,10 anlamlılık seviyesindedir. İlişkinin yönü BOVESPA endeksinden GSYİH' ya doğru ve tek taraflıdır. MOEX ve Rusya Federasyonu'nun GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü tek taraflıdır ve MOEX endeksinden GSYİH'ya doğrudur. SSE(Composite) ve Çin' in GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü SSE endeksinden GSYİH' ye doğrudur. BIST100 ve Türkiye' nin GSYİH değişkenleri arasında bir Granger Nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. İlişkinin yönü BIST100 endeksinden GSYİH' ye doğrudur.

3.3. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Granger nedensellik testinden sonra seriler arasında uzun vadeli ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. İz ve Maksimum Özdeğer istatistiklerine ve %5 kritik değere göre %5 anlamlılık düzeyinde sonuçlar şöyledir:

- S&P 500 endeksi ve USA GSYİH serilerine Johansen eşbütünleşme testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli iki adet eşbütünleşme tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- TSE300 endeksi ve Kanada GSYİH serilerine Johansen eşbütünleşme testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli iki adet eşbütünleşme tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- DAX endeksi ve Almanya GSYİH serilerine Johansen eşbütünleşme testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli iki adet eşbütünleşme tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.

- CAC 40 endeksi ve Fransa GSYİH serilerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli iki adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- FTSE 100 endeksi ve BK GSYİH serilerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli bir adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- NIKKEI 225 endeksi ve Japonya GSYİH serilerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli iki adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- BSE SENSEX ve Hindistan GSYİH serilerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli iki adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- INVSAF40 ve Güney Afrika GSYİH serilerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli bir adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- BOVESPA endeksi ve Brezilya GSYİH değişkenlerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli bir adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- MOEX endeksi ve Rusya GSYİH değişkenlerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli iki adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.
- SSE(Composite) ve Çin'in GSYİH değişkenlerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli bir adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.

- BIST 100 endeksi ve Türkiye GSYİH değişkenlerine Johansen eşbütünlük testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre iki seri arasında uzun dönemli bir adet eşbütünlük tespit edilmiştir. Bu sonuç bu iki değişkenin uzun vadede birlikte hareket ettiklerini göstermektedir.

3.4. Analizlerin ve Sonuçların Özetlenmesi

Analizlerin özeti Tablo 4'te görüldüğü gibidir. Tabloya göre ABD hariç tüm ülkelerde hisse senedi piyasaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İlişkinin yönü genellikle hisse senedi piyasalarından ekonomik büyümeye doğrudur. Bu bulgu literatürdeki bir çok çalışmanın bulguları ile de uyumludur. Eşbütünlük ilişkilerine bakıldığında ise tüm ülkeler için hisse senedi ve ekonomik büyüme ilişkisinin uzun vadede anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ülkelerde hisse senedi piyasaları ile ekonomik büyüme arasında hem kısa vadede hem de uzun vadede istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi açısından bu ilişkinin ortaya çıkması noktasında bir farklılık söz konusu değildir.

Tablo 4: Ülke Bazında Analiz Sonuçları

Ülke	Granger Nedensellik	Test Hipotezleri (Null)	Durum	Eşbütünlük	Test Hipotezi (Null)	Durum
ABD	Hayır	H_0 : S&P, GDP' nin Granger nedeni değildir.	KABUL	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, S&P' nin Granger nedeni değildir.	KABUL			
Kanada	Evet	H_0 : TSX300, GDP' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, TSX300' nin Granger nedeni değildir.	KABUL			
Almanya	Evet	H_0 : DAX, GDP' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, DAX' nin Granger nedeni değildir.	RED			
Fransa	Evet	H_0 : CAC40, GDP' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, CAC40' in Granger nedeni değildir.	KABUL			
İngiltere	Evet	H_0 : FTSE100, GDP' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, FTSE100' ün Granger nedeni değildir.	KABUL			
Japonya	Evet	H_0 : NIKKEI 225, GDP' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, NIKKEI 225' in Granger nedeni değildir.	KABUL			
Hindistan	Evet	H_0 : BSE SENSEX, GDP' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, BSE SENSEX' in Granger nedeni değildir.	KABUL			
Güney Afrika	Evet	H_0 : INVSAF40, GDP' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : GDP, INVSAF40' in Granger nedeni değildir.	KABUL			
Brezilya	Evet	H_0 : GDP, BOVESPA' nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet		RED

		H_0 : BOVESPA, GDP'nin Granger nedeni değildir.	KABUL		H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	
Rusya	Evet	H_0 :GDP, MOEX'nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : MOEX', GDP'nin Granger nedeni değildir.	KABUL			
Çin	Evet	H_0 :GDP, SSE(Composite)'nin Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 : SSE(Composite), GDP'nin Granger nedeni değildir.	KABUL			
Türkiye	Evet	H_0 :GDP, BIST100'in Granger nedeni değildir.	RED	Evet	H_0 : $r=0$ (Seriler arasında eşbütünlük yoktur)	RED
		H_0 :BIST100, GDP'nin Granger nedeni değildir.	KABUL			

4. Tartışma

Hisse senedi piyasalarının gelişimi ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantı ve bu iki ekonomik göstergenin birlikte hareketi konuları günümüzde de güncelliğini koruyan bir konudur. Genellikle gelişmiş piyasa ekonomilerinde hisse senedi fiyatları ile GSYİH' daki değişimlerin birlikte incelenmesi bu değişkenlerin zaman içinde birlikte hareket etme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu hareketlerin büyüklüğü ve yönü konusunda tartışmalar devam etmektedir. Bu çalışmada örneklem ve veri seti mümkün olduğunca geniş tutularak bu konudaki tartışmalara daha etkin katkı verilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan belli başlı ülke ekonomilerinin önemli göstergelerinden biri olan hisse senedi endeks değerleri ile ekonomik büyümenin bir göstergesi olan GSYİH arasındaki zamansal ilişki incelenmiştir. Bu incelemede öncelikli olarak ilişkilerin yönü, bulguların farklı çalışmalarla karşılaştırılması ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Ayrıca literatürde öne sürüldüğü türden ilişkilerin olup olmadığı detaylı ve farklı gelişmişlik seviyelerine sahip ülkeler arasında karşılaştırma yapılmasına imkan verecek şekilde incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda genel olarak hisse senedi piyasalarının, GSYİH yani ekonomik aktivitenin bir Granger Nedeni olduğu sonucuna varılmıştır. Bu türden bir ilişkinin nedeninin, yatırımcıların geleceği öngörerek hareket etmelerinin hisse senedi piyasalarının geleceğe yönelik beklentileri fiyatlamasını bereberinde getirmesi ve dolayısıyla hisse senedi fiyatlarının ekonominin geleceğine yönelik beklentileri yansıtması olduğu düşünülmektedir. Örneğin, ekonomide bir durgunluk bekleniyorsa hisse senedi fiyatlarının değeri düşerek bu beklentiyi yansıtacaktır.

Çalışmanın sonuçları hisse senedi piyasasının yansıttığı sinyallerin ekonomik faaliyete ilişkin tahmini iyileştirdiğini göstermesi ve hisse senedi piyasalarının geleceğe yönelik beklentileri yansıtması gibi nedenlerle yatırımcıların ekonominin geleceğine yönelik beklentilerinin genel

olarak doğru olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yapılan analizler sonucunda seriler arasında uzun vadede birlikte hareket etme davranışı da yoğun bir şekilde tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Aktaş, C. (2012). Türkiye’de reel döviz kuru ile ihracat ve ithalat arasındaki ilişkinin VAR tekniğiyle analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 123-140.
- Albeni, M. ve Demir, Y. (2005). Makro Ekonomik Göstergelerin Mali Sektör Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi (İMKB Uygulamalı). *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(14).
- Antonios, A. (2010). Stock Market and Economic Growth: An Empirical Analysis for Germany, *Business and Economics Journal*, Volume 2010
- Apak, S. ve Uçak, A. (2007). Ekonomik Büyümenin Anlamlılığı ve Gelismislik: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (34).
- Aslan, A. G. Ö. ve Küçükaksoy, İ. (2006). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine ekonometrik bir uygulama. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (4), 25-38.
- Aydin, F. F. (2010). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 317-340.
- Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2012). Türkiye’de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilete, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001) 17. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 71-84.
- Beraanke, B., and M. Gertler. 1989. Agency Costs, Net Worth, and Business Fluctuations. *American Economic Review* 79(1): 1 4- 3 1
- Bulut, Ş. ve Özdemir, A. (2012). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve “Dow Jones Industrial” Arasındaki İlişki: Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 211-224.
- Caporale, G. M., Howells, P. G. ve Soliman, A. M. (2004). Stock market development and economic growth: the causal linkage. *Journal of economic development*, 29(1), 33-50.
- Case, K. E., Quigley, J. M., & Shiller, R. J. (2005). Comparing wealth effects: the stock market versus the housing market. *Advances in macroeconomics*, 5(1).
- Comincioli, B. (1996). The stock market as a leading indicator: An application of granger causality. *University Avenue Undergraduate Journal of Economics*, 1(1), 1.

- Çağlı, E. Ç., Taşkın, F. D. ve Mandacı, P. E. (2014). The interactions between oil prices and Borsa Istanbul sector indices. *International Journal of Economic Policy in Emerging Economies*, 7(1), 55-65.
- Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (1996). Stock market development and financial intermediaries: stylized facts. *The World Bank Economic Review*, 10(2), 291-321.
- Duca, G. (2007). The relationship between The stock market and the economy: Experience from international financial markets. *Bank of Valletta Review*, 36, 1–12.
- Dwyer, Gerald P. "The Johansen Tests for Cointegration." White Paper (2015).
- Engle, Robert F. ve GRANGER, Clive W. J. (1987) , “ Cointegration and Error Correction Representation, Estimation, and Testing ” , *Econometrica* , (55), 251 - 276
- Enisan, A. A. ve Olufisayo, A. O. (2009). Stock market development and economic growth: Evidence from seven sub-Saharan African countries. *Journal of Economics and Business*, 61(2), 162-171.
- Ericsson, N. R. ve MacKinnon, J. G. (2002). Distributions of error correction tests for cointegration. *The Econometrics Journal*, 5(2), 285-318
- Fama, E. F. (1981). Stock returns, real activity, inflation, and money. *The American economic review*, 71(4), 545-565.
- Friedman, M. (1988). Money and the stock market. *Journal of Political Economy*, 96(2), 221-245.
- Goldsmith, R.W. (1969), *Financial Structure and Development*. New York: Yale University Press.
- Gönüllü, Ç. O., Otluoğlu, E. ve Şengöz, M. H. (2015). Ham Petrol Fiyatı Değişimlerinin Petrokimya Sektörü Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (14).
- Görmüş, Ş. ve Güneş, S. (2010). Consumer Confidence, Stock Prices and Exchange Rates: The Case of Turkey. *Applied Econometrics and International Development*, 10(2).
- Granger, Clive W. J. (1969), “Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross - Spectral Methods”, *Econometrica* , (37) , 424 - 438.
- Gül, E. ve Ekinci, A. (2015). Türkiye'de Reel Döviz Kuru İle İhracat Ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1990-2006. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(16).
- Güler, S., Ramazan, Tunç ve Orçun, Ç. (2010). Petrol Fiyat Riski Ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Türkiye’de Enerji Sektörü Üzerinde Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4).

- Güloğlu, B. ve Altunoğlu, E. (2002). Finansal serbestleşme politikaları ve finansal krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (27).
- Hall , S.G. (1991), “The Effect of Varying Length VAR Models on The Maximum Likelihood Estimates of Cointegrating Vectors”, *Scottish Journal of Political Economy* , (38) , 317 - 323.
- Hjalmarsson, E., & Österholm, P. (2010). Testing for cointegration using the Johansen methodology when variables are near-integrated: size distortions and partial remedies. *Empirical Economics*, 39(1), 51-76.
- Işık, N., Yılmaz, S. S. ve Kılınc E. C. (2017), İthal Otomobil Satışlarının Döviz Kuru Esnekliği: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 19 (33): 84 - 92
- İşcan, E. (2010). Petrol fiyatının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisi. *Maliye Dergisi*, 158, 607-617.
- Johansen, S. (1991), “Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models”, *Econometrica* , 59, p. 1551 - 80.
- Johansen, S. ve JUSELIUS K. (1990), “Maximum Likelihood Estimation And Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economic and Statistics* , (52) , 169 - 210.
- Johansen, S. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, *Journal of Economic Dynamic and Control* (12) , 231 - 254.
- Johansen, S. (2000). Modelling of cointegration in the vector autoregressive model. *Economic modelling*, 17(3), 359-373.
- Kanalıcı, H. (1997), Hisse Senedi Fiyatlarının Tespiti ve Tesir Eden Faktörler, *SPK Yayınları*, Yayın No:77.
- Kandır, S. Y., & İskenderoğlu, A. G. Ö. (2007). Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2).
- Kapusuzoğlu, A. (2011). Relationships between oil price and stock market: An empirical analysis from Istanbul Stock Exchange (ISE). *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 99.
- Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H. M. (2011). Türkiye'de ekonomik büyüme ile elektrik tüketimi ilişkisi: sınır testi yaklaşımı. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Kiyotaki, N., & Moore, J. (1997). Credit cycles. *Journal of political economy*, 105(2), 211-248.

- Korkmaz, Ö. ve DEVELİ, A. (2013). Türkiye’de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi Ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (Gsyih) Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2).
- Köse, A. K. ve Akkaya, M. 2016. Beklenti ve Güven Anketlerinin Finansal Piyasalara Etkisi: BİST-100 Üzerine Bir Uygulama, *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi*, Sayı:99, 3-15.
- Levine, R., ve Zervos, S. (1996). Stock market development and long-run growth. *The World Bank Economic Review*, 10(2), 323-339.
- Levine, R., ve Zervos, S. (1998). Stock markets, banks, and economic growth. *American economic review*, 537-558.
- Modigliani, F. (1971). Monetary policy and consumption. *Consumer spending and monetary policy: the linkages*, 9-84.
- Mucuk, M., ve Alptekin, V. (2008). Türkiye’de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: VAR Analizi (1975-2006). *Maliye Dergisi*, 155, 159-174.
- Mucuk, M., ve Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Onur, S. (2012). Finansal Liberalizasyon ve GSMH Büyümesi Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1(1), 127-152.
- Özata, E. (2010). Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik İncelemesi.
- Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol Fiyatları İle Bist 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (43).
- Paramati, S. R. ve Gupta, R. (2011). An Empirical Analysis of Stock Market Performance and Economic Growth: Evidence from India. *International Research Journal of Finance and Economics*, (73).
- Phillips, A. W. (1954). Stabilisation policy in a closed economy. *The Economic Journal*, 64(254), 290-323.
- Poterba, J. M. (2000). Stock market wealth and consumption. *Journal of economic perspectives*, 14(2), 99-118.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Hall, J. H. ve Bahmani, S. (2014). Causal nexus between economic growth, banking sector development, stock market development, and other macroeconomic variables: The case of ASEAN countries. *Review of Financial Economics*, 23(4), 155-173.

- Ray, S. (2012). Testing granger causal relationship between macroeconomic variables and stock price behaviour: evidence from India. *Advances in Applied Economics and Finance*, 3(1), 470-481.
- Saatçioğlu, C. ve Karaca, O. (2011). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 183-195.
- Sargan, J. D. (1964). Wages and prices in the United Kingdom: a study in econometric methodology. *Econometric analysis for national economic planning*, 16, 25-54.
- Sato, J. R., Junior, E. A., Takahashi, D. Y., de Maria Felix, M., Brammer, M. J., & Morettin, P. A. (2006). A method to produce evolving functional connectivity maps during the course of an fMRI experiment using wavelet-based time-varying Granger causality. *Neuroimage*, 31(1), 187-196.
- Singh, A. (1997). Financial liberalisation, stockmarkets and economic development. *The Economic Journal*, 107(442), 771-782.
- Starr-McCluer, M. (2002). Stock market wealth and consumer spending. *Economic Inquiry*, 40(1), 69-79.
- Şengül, S. ve Tuncer, İ. (2006). Türkiye’de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: 1960-2000. *İktisat İşletme ve Finans*, 21(242), 69-80.
- Tobin, J. (1969). A general equilibrium approach to monetary theory. *Journal of money, credit and banking*, 1(1), 15-29.
- Uzunöz, M. ve Akçay, Y. (2012) “Türkiye’de Büyüme ve Enerji Tüketimi arasındaki Nedensellik İlişkisi:1970-2010”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), ss.1-16
- Yapraklı, S. (2010). Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(04), 141-164.

Veri Kaynakları

<http://data.stats.gov.cn/english/easyquery.htm?cn=B01> (Erişim Tarihi: 03.12.2017)

OECD (2017), Gross domestic product (GDP) (indicator). doi: 10.1787/dc2f7aec-en (Erişim Tarihi: 03.01.2018)

<http://data.imf.org/regular.aspx?key=60998112> (Erişim Tarihi: 03.12.2017)

<https://finance.yahoo.com> (Erişim Tarihi: 04.12.2017)

<https://www.bloomberg.com/markets/stocks> (Erişim Tarihi: 04.12.2017)

<https://tr.investing.com/indices/> (Erişim Tarihi: 04.12.2017)

**Ticari Serbestliğin Çevre Kirliliği Üzerine Etkisi:
OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi**

Faruk MIKE*

Geliş Tarihi (Received): 24.01.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 03.05.2018

Öz

Bu çalışma, ticari serbestliğin çevre kirliliği üzerindeki etkisini, altı farklı kirlilik göstergesi için, statik ve dinamik panel veri analizleri ile araştırmaktadır. Statik analizlere yönelik olarak sabit ve rassal etkiler modelleri, dinamik analizlere yönelik olarak ise, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) uygulanmıştır. Çalışmaya dahil edilen kirlilik göstergelerinden dört tanesi için (sülfür oksit-SO_x, nitrojen oksit-NO_x, karbon oksit-CO_x ve metan içermeyen uçucu organik bileşik-VOC) analizler, 31 OECD ülkesi ve 1995-2015 yıllık dönemleri kapsamaktadır. Diğer taraftan, geriye kalan iki kirlilik göstergesi için (partiküller madde-PM10 ve 2.5 mikrondan küçük partiküller madde-PM2.5) analizler ise, 26 OECD ülkesi ve 2000-2015 yıllık dönemleri kapsamaktadır. Üç farklı test yönteminden elde edilen analiz sonuçları, OECD ülkelerinde ticari serbestliğin çevre kirliliği üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, gelir seviyesi nispi olarak yüksek olan OECD ülke vatandaşlarının, çevresel kalite ve düzenlemelere verdikleri önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ticari Serbestlik, Çevre Kirliliği, Sabit ve Rassal Etkiler Model, Genelleştirilmiş Momentler Metodu, OECD Ülkeleri*

* Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İktisat Bölümü, farukmike@hakkari.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9194-1679.

**The Effect of Trade Liberalization on Environmental Pollution:
The Panel Data Analysis for OECD Countries**

Abstract

This study investigates the impact of trade liberalization on environmental pollution through static and dynamic panel data analyses for six pollution indicators. Fixed and random effect models were applied for static analyses, while the Generalized Moments Method (GMM), which was developed by Arellano and Bond (1991), was applied for dynamic analysis. The analyses for four pollution indicators (include sulfur oxides-SO_x, nitrogen oxides-NO_x, carbon oxides-CO_x and non-methane volatile organic compounds-VOCs) cover the years of 1995-2015 for 31 OECD countries. On the other hand, the analyses for the remaining two pollution indicators (particulates-PM₁₀ and particulates-PM_{2.5}) cover the years of 2000-2015 for 26 OECD countries. The results indicate that trade liberalization in OECD countries has negative and statistically significant effects on environmental pollution. This demonstrates the importance of environmental quality and regulations for OECD citizens whose income level is relatively high.

Keywords: *Trade Liberalization, Environmental Pollution, Fixed and Random Effects Model, Generalized Moments Method, OECD Countries*

Giriş

Ticari serbestliğin çevre kirliliği üzerindeki etkilerine yönelik tartışmalar büyük oranda 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Uruguay Turunda yer alan serbest ticaret görüşmeleri ile yoğunluk kazandığı belirtilmektedir (Fredriksson, 1999, s. 1). Genel olarak, ticari serbestliğin, sürdürülebilir kalkınma üzerinde önemli katkılara sahip olduğu kabul edilmektedir. Ülkelerin sahip olduğu üretim faktörlerinde uzmanlaşma imkânı sağlaması, çevreye yönelik zararlı faaliyetlerin sürmesine neden olan fiyat politikaları ve sübvansiyonların kaldırılması ve çevre dostu teknolojilerin yaygınlaşmasını teşvik etmesi gibi etkenler, sözü edilen katkılar arasında sıralanabilir. Buna karşın, son dönemlerde, yüksek çevresel standartların firma maliyetlerini arttırdığı ve böylece kârları düşürdüğü, sermayenin, düşük çevre standartlarına sahip ülkelere doğru yöneldiği gibi olumsuz eleştirilerin de ağırlık kazandığı gözlemlenmektedir (Brack, Grubb ve Windram, 2000, s. 10).

Temel olarak, küreselleşmenin çevre üzerindeki etkileri; doğrudan ve dolaylı etkiler olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. Doğrudan etkiler, ihracatçılar ve ithalatçılar arasında gerçekleşen mal hareketliliği sonucunda ortaya çıkan çevresel zararları ve fosil yakıt kullanımı gibi nedenlerle karşılaşılan kirlilik emisyonlarını kapsamına dâhil eder. Dolaylı etkiler ise; ölçek, yapısal ve teknik etkiler olmak üzere üç kategoride sınıflandırılır (McAusland, 2008, s. 5).

Frankel (2009)'a göre dolaylı etkiler, ticaret vasıtasıyla gelirden yaşanan değişikliklerin, çevresel kalite üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğunu açıklar. Çevresel kalite ve gelir arasındaki bu ilişki, ters-U şekilli hipotez, diğer bir ifade ile Çevresel Kuznet Eğrisi ile ifade edilmektedir. Dolaysız etkiler ise, veri bir gelir seviyesinde (diğer bir ifadeyle gelirdeki değişikliklerden bağımsız olarak), ticaretin çevre kirliliği üzerinde meydana getirdiği etkileri açıklamaktadır. Veri gelir düzeyinde ticaretin çevre kirliliği üzerindeki negatif etkisi, “aşağı çeken rekabet (race to the bottom), pozitif etkisi ise, “dış ticaret kazancı (gains from trade)” hipotezleri ile ifade edilmektedir.

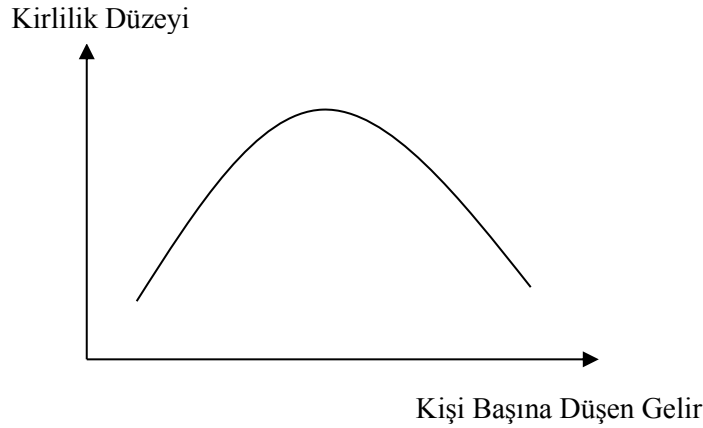
Bu çalışma, ticari serbestliğin çevre kirliliği üzerindeki doğrudan etkileri ile ilgilenmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak konunun anlam bütünlüğünü sağlamak adına dolaylı etkiler ile ilgili Çevresel Kuznet Eğrisine yer verilecek ve bu doğrultuda ölçek, yapısal ve teknik etkilere yönelik teorik açıklamalar yapılacaktır. İkinci olarak doğrudan etkilerden “aşağı çeken rekabet” ve “dış ticaret kazancı” hipotezleri açıklanacaktır. Ayrıca bu bölümde doğrudan etkiler arasında sayabileceğimiz “kirlilik sığınağı hipotezine (pollution heaven hypothesis)” de yer

verilecektir. Çalışmanın üçüncü kısmında, ticari serbestlik ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi açıklayan ampirik literatür tanıtılacaktır. Dördüncü kısım ise, teorik geçerliliği test etmeye yönelik veri seti ve ekonometrik yöntemin belirlenmesine ayrılmıştır. Son olarak, analiz sonuçları tartışmaya açılarak, sonuç ve değerlendirme bölümü ile çalışma tamamlanacaktır.

1. Ekonomik Büyüme ve Çevre Kirliliği İlişkisi: Çevresel Kuznet Eğrisi

Ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişki, ters-U şekilli hipotez olarak da isimlendirilen, Çevresel Kuznet Eğrisi ile açıklanmaktadır. Bu eğriye göre, sanayileşmenin ilk dönemlerinde hükümetler çevresel nitelikten ziyade endüstriyel büyüme ve ulusal gelirdeki artışlara odaklandıkları için, çevre kirliliği ekonomik büyüme ile birlikte artma eğilimi göstermektedir. Ancak ikinci dönemde kişi başına düşen gelirin daha yüksek seviyelere çıkması ile birlikte, toplumun çevresel kaliteye olan talebi artmakta ve bu nedenle çevre kirliliği azalma eğilimine yönelmektedir (Dauvergne, 2011, s. 381). Çevresel Kuznet Eğrisi Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Çevresel Kuznet Eğrisi

Kaynak: (Dauvergne, 2011, s. 381)

Gelir artışlarının çevresel kalite üzerindeki etkileri, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebilmektedir. Genel olarak gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir ile çevresel kalite arasında pozitif, gelişmekte olan ülkelerde ise, negatif ilişkinin var olduğu kabul edilmektedir.

Ticari serbestliğin gelire bağlı olan çevresel etkileri; ölçek, yapısal ve teknik etkiler ayrımıyla incelenmektedir (Grossman ve Krueger, 1991, s. 3-5; Cole ve Elliott, 2003, s. 364; Fredriksson, 1999, s. 1-2).

i) Ölçek etkisi: Ticaret ve yatırım serbestliği, ekonomik faaliyetler üzerinde bir genişleme sağlayarak, ham madde, ulaşım ve enerji gibi girdilerin taleplerinde önemli artışlar meydana getirir. Artan ekonomik faaliyet ölçeğine karşın, üretimin aynı teknoloji düzeyi ile

gerçekleştirilmesi ve dağıtılması durumunda, toplam kirlilik düzeyi ve kaynak israfında artış meydana gelecektir.

ii) Yapısal etki: Bu etki, ticaret politikalarında gerçekleşecek herhangi bir değişikliğe bağlı olarak değişebilmektedir. Serbest ticaret politikası uygulayan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları sektörlerde uzmanlaşma eğilimindedir. Çevresel düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmadığı ülkelerde bu durum, bir yandan çevre kirliliği maliyetlerinin düşük olduğu sektörlerde uzmanlaşma eğiliminin artmasına, diğer taraftan kirlilik maliyetlerinin yüksek olduğu sektörlerde üretimin azalmasına yol açacaktır. Bununla birlikte, uluslararası karşılaştırmalı üstünlüğün kaynakları, daha geleneksel boyutlarda ise (yani faktör bolluğu ve teknolojinin ülke genelinde farklılık göstermesi durumunda), yapısal etkinin, çevre üzerindeki etkileri belirsiz olacaktır. Bu durumda, ticari serbestlik, her ülkenin kaynaklarını, bol faktörlerin yoğun şekilde kullanıldığı sektörlerde kaydırmasını sağlayacaktır. Bunun her bir bölgedeki kirlilik seviyesi üzerine net etkisi, kirlilik-yoğun faaliyetlerin genişliğine veya ülkedeki kirliliğe yönelik uygulanan politikaların sıklığına bağlı olarak değişebilmektedir.

iii) Teknik etki: Bu etki, ticari serbestliğin üretim yöntemlerinde meydana getirdiği değişiklikleri ifade etmektedir. Ticaret ve doğrudan yabancı sermaye serbestliği, ülkelere üretimlerini yeni yöntemlerle gerçekleştirebilme imkânı tanımaktadır. Modern teknolojilerin, gelişmekte olan ülkelere transfer edilmesi ve ticari serbestlik ile birlikte artan gelir sonucunda kişilerin daha fazla çevresel kalite talep etmesi, çevre kirliliği üzerinde olumlu etki yaratabilmektedir.

Çevresel Kuznet Eğrisine göre, gelirin düşük olduğu seviyelerde ölçek etkisi, yapısal ve teknik etkiler üzerinde daha fazla üstünlüğe sahiptir. Buna göre, az gelişmiş bir ülke büyümeye başladığında, çevresel kalitesinde net bir azalma görülmektedir. Gelirin belirli bir kritik değere ulaşmasının ardından yapısal ve teknik etkiler, ölçek etkisi üzerinde üstünlük elde etmektedir. Bu durumda büyüme çevre kirliliği üzerinde net bir azalmaya işaret etmektedir (Dean, 2002, s. 820-821).

2. Ticari Serbestliğin Çevresel Etkileri

Ticaret teorisine göre; serbest ticaret, kaynak dağılımında etkinliği artırarak, üretimin mümkün olan en düşük maliyetle gerçekleşmesine imkân sağlar. Buna göre; doğal ve çevresel kaynakların etkin bir şekilde fiyatlanması ile serbest ticaretten kaynaklanan küresel çıktı, en az çevresel maliyetle üretilebilecek ve böylece sosyal refah artacaktır. Buna karşın ortadan kaldırılamayan piyasa başarısızlıkları ve politika hatalarının bulunması durumunda, serbest ticareti teşvik edecek her politika, beraberinde kaynak dağılımının etkinliğini bozacak ve

dolayısıyla serbest ticaret sosyal refahı arttırmayacaktır. Net etki ise, bu iki karşıt görüşten hangisinin ağır bastığına göre değişkenlik gösterebilmektedir (Panayotou, 2000, s. 2).

Ticaretin veri bir gelir düzeyindeki çevresel etkileri üç hipotez doğrultusunda incelenebilmektedir: (i) Kirlilik sığınağı hipotezi, (ii) Aşağı çeken rekabet hipotezi ve (iii) Dış ticaret kazancı hipotezi¹. İlk iki hipotez dış ticaretin çevresel kalite üzerindeki olumsuz etkilerini, üçüncü hipotez ise olumlu etkilerini açıklamaktadır.

(i) Kirlilik sığınağı hipotezi: Serbest ticaret politikası koşulları altında, sıkı çevresel düzenlemelere sahip gelişmiş ülkelerde yer alan ve kirlilik yaratan sektörlerin, yatırımlarını nispeten daha zayıf çevresel politikalara sahip ülkelere kaydırarak söz konusu ülkelere kirlilik yoğun sektörleri oluşturmalarına “kirlilik sığınağı hipotezi” adı verilmektedir. Bu durum ayrıca uluslararası rekabet baskısından kaçınmak isteyen gelişmekte olan ülke hükümetlerinin çevresel politikalarda esnek davranmalarının bir sonucudur (Birdsall ve Wheeler, 1993, s. 137).

Kirlilik sığınağı hipotezi, çevresel politikaların, kirlilik yaratan sektörlerdeki rekabeti önemli biçimde etkileyip etkilemediği sorusunu araştırmaktır. Buna göre, sıkı çevresel düzenlemelerin uygulandığı bir ülkede, kirlilik yaratan endüstrilerin üretim maliyetleri artma eğilimindedir. Bu durum, yüksek üretim maliyetlerine bağlı olarak, söz konusu sektörlerde üretimin ve dış ticaret kazançlarının azalmasına neden olmaktadır. Bu koşullar altında yurtiçi sektörler, bölgesel ve uluslararası rekabete karşı savunmasız kalabilmektedir (Copeland, 2008, s. 60-61).

Diğer taraftan kirlilik sığınağı hipotezine karşı Porter ve Linde (1995) tarafından alternatif bir yöntem geliştirilmiştir. Porter hipotezi olarak da isimlendirilen söz konusu alternatif yöntem göre, çevresel düzenlemeler, teknolojik gelişme ve yeniliği teşvik ederek, üretim sürecinde toplam verimliliğin artmasına katkı sağlamaktadır.

(ii) Aşağı çeken rekabet hipotezi: Sıkı çevresel politikalara sahip gelişmiş ülkelere, kirlilik yaratan endüstrilerin diğer ülkelere aktarılması, ülkede yatırım ve iş kayıplarına yönelik endişelerin artmasına ve buna bağlı olarak bir politik sorunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ülkedeki çalışan kesim ve sendikaların baskısı ile karşılaşan hükümetler, ortaya çıkan politik sorunu gidermek adına çevresel düzenlemeler üzerinde bir takım esnek uygulamayı tercih edebilmektedir. Bu durum “aşağı çeken rekabetin” oluşmasına neden olmaktadır (Copeland, 2008, s. 60).

(iii) Dış ticaret kazancı hipotezi: Dış ticaretin ülkelerin piyasa ihtiyacına yönelik mal ve hizmetlerin yanı sıra çevresel ürünleri de istenenden daha fazla miktarda elde etme imkânı

¹ “Aşağı çeken rekabet” ve “dış ticaret kazancı” hipotezleri için Frankel (2009) ve Frankel ve Rose (2005)’in çalışmalarına bakınız.

tanınması durumudur. Ticari serbestliğin çevresel kalite üzerinde pozitif etkisi üç şekilde gerçekleşebilmektedir: (i) Ticaret hem ekonomi hem de çevre üzerinde pozitif etkiler yaratabilecek yönetsel ve teknolojik yenilikleri teşvik edebilmektedir. (ii) Çokuluslu işletmeler yüksek standartlı ülkelere gelişmekte olan ülkelere kirlilik yaratmayan en gelişmiş üretim tekniklerini getirebilmektedir. (iii) Artan toplumsal bilinç yoluyla çevresel standartların uluslararası ölçüğe çıkartılmasıdır (Frankel, 2009, s. 20; Frankel ve Rose, 2005, s. 85-86).

3. Literatür Taraması

Küreselleşme sürecinin sağladığı ticaret ve sermaye serbestliği, özellikle ekonomik büyüme ve kalkınma sorunları ile karşılaşan ülkelere, teknoloji, sermaye ve altyapı yatırımları vb. pek çok alanda önemli kazanımlar sağlamaktadır. Ancak son yıllarda, ticaret ve sermaye serbestliğinin, söz konusu ülkelerde, çevre kirliliğini arttırdığına yönelik ortaya atılan eleştiriler, bu alan ile ilgili çalışmaların yoğunlaşmasına katkı sağlamaktadır. Literatürden elde edilen bulgular, ülkelerin gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Grossman ve Krueger (1991) çalışmalarında, gelişmiş ve gelişmekte olan 42 ülkenin önemli ticaret hacimlerine sahip şehirlerinde, gelir artışı ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi araştırmaktadırlar. Sabit etkiler ve rassal etkiler modelinin kullanıldığı ve veri bir yıl için günlük gözlemlerin dâhil edildiği çalışmada, ulusal gelirin düşük olduğu seviyelerde; hava kirliliğinin (SO₂ ve sigara dumanı) yüksek, buna karşın ulusal gelirin yüksek olduğu seviyelerde ise, hava kirliliğinin düşük olduğu bulgularına rastlanılmıştır. Bununla birlikte, ticaret hacimleri yüksek olan bu şehirlerde sülfür dioksit (SO₂) yoğunluğunun önemli ölçüde düşük olduğu tespit edilmiştir.

Antweiler, Copeland ve Taylor (2001) çalışmasında genel olarak serbest ticaretin çevre için iyi olup olmadığını araştırmaktadır. Sabit etkiler ve rassal etkiler modellerini kullanarak 43 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için hava kirliliği göstergesini (SO₂) 1971-1996 yılları arasında incelemiştir. Elde edilen bulgular teknik etkilerin, ölçek ve yapısal etkileri önemli ölçüde baskıladığı ve serbest ticaretin bir bütün olarak çevre kirliliğini azalttığına yöneliktir. Buna göre, ekonomik faaliyet ölçөгündeki yüzde 1'lik artış, çevre kirliliğini 0.25-0,5 arasında artırırken, gelirden yaşanacak yüzde 1'lik artış, teknik etki vasıtasıyla, kirlilik yoğunlaşmasını 1.25 ve 1.5 arasında azaltmaktadır.

Dean (2002), çalışmasında, iki aşamalı panel EKK tahmincisi kullanarak Çin'in 28 bölgesi için ticari serbestlik ve su kirliliği ilişkisini, 1987-1995 dönemi için incelemiştir. Çalışmada ticari serbestliğin, ticaret hadleri üzerindeki etkisi nedeniyle çevresel zararı doğrudan arttırdığı, fakat gelir etkisi nedeniyle bu zararın azaltıldığı sonuçları elde edilmiştir. Ticari serbestliğin, Çin üzerindeki net etkisinin faydalı olduğu sonucu ifade edilmektedir.

Cole ve Elliot (2003), ticari serbestliğin neden olduğu, çevresel kirliliğin yapısal etkilerini, sermaye-işgücü donanımı ve çevresel düzenlemelerdeki farklılıklar açısından incelemiştir. Analizler, beşer yıllık gözlemler doğrultusunda, sabit ve rassal etkiler tahmincileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Sülfür dioksit (SO₂) ve nitrojen dioksit (NO_x) emisyonlarına yönelik analizler, 26 ülkeyi ve 1975-1990 yıllık dönemleri kapsamaktadır. Karbondioksit (CO₂) ve biyokimyasal oksijen talebi (BOD) emisyonlarına yönelik analizler ise, 32 ülkeyi ve 1975-1995 yıllık dönemleri kapsamaktadır. Çalışmadan elde edilen bulgular, genel olarak dört kirlilik göstergesi için, ticari serbestliğin üretimdeki kirlilik yoğunluğunu azalttığı sonucuna işaret etmektedir.

Frankel ve Rose (2005) ise, EKK ve gravity model tahmincilerini kullanarak, ortalama 40 gözlem için yedi kirletici göstergesini (en önemlileri: sülfür dioksit, nitrojen dioksit, partiküller maddedir. Diğerleri ise; karbon dioksit, ormansızlaşma, enerji tüketimi, kırsal temiz su girişidir), 1990 yılı için incelemiştir. Elde edilen bulgular, dış ticaretin, çevresel kalite üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna yöneliktir.

Chintrakarn ve Millimet (2006), çalışmalarında Frankel ve Rose (2005)'in çalışmasını benzer tahminciler (EKK, gravity model ve GMM) yöntemi ile ABD eyaletleri için 1993-1997 yılları arasında yeniden değerlendirmiş ve benzer şekilde, ticaretin kirlilik seviyesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

McCarney ve Adamowicz (2005) çalışmalarında, rassal etkiler modeli kullanarak iki kirlilik göstergesinin (CO₂ ve BOD), çevre kirliliği üzerindeki etkisini araştırmışlardır. CO₂ emisyonu verileri, 143 ülke için, 1970-2000 dönemine ait yıllık verilerle ve BOD emisyonu verileri ise, 119 ülke için, 1980-1995 dönemine ait yıllık verilerle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, ticari serbestliğin her iki kirlilik biçimini önemli ölçüde artırdığı ve böylece çevresel kaliteyi azalttığına yöneliktir.

Shen (2008), sabit ve rassal etkiler modeli kullanarak, Çin'in 31 bölgesi için, iki hava (SO₂ ve dust fall) ve üç su (kimyasal oksijen talebi, arsenik, kadmiyum) kirlilik göstergesini, 1993-2002 dönemi için incelemiştir. Elde edilen bulgular, ticaretteki artışın, hava kirleticileri için daha fazla kirlilik yoğunlaşmasına neden olduğunu, su kirleticileri için ise, kirlilik yoğunlaşmasını azalttığını göstermektedir.

Kellenberg (2009) ise, sabit etkiler modeli ve EKK tahmincisini kullanarak, 128 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için, 4 kirlilik göstergesini 1990-1995 yılları için incelemiştir. Elde edilen bulgular, ticaretin çevre kirliliği üzerindeki etkisinin, düşük gelirli ve yüksek gelirli ülkeler için olumlu, orta gelirli ülkeler için ise olumsuz olduğuna yöneliktir.

Managi, Hibiki ve Tsurumi (2009), çalışmalarında EKK, sabit etkiler modeli ve GMM tahmincileri kullanarak 3 kirlilik göstergesini (SO₂, CO₂ ve BOD) iki farklı ülke grubu (OECD ve OECD-dışı) için incelemişlerdir. SO₂ ve CO₂ emisyonu verileri 88 ülke için 1973-2000 yıllık ve BOD verisi ise 83 ülke için 1980-2000 yıllık verilerini kapsamaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ticari serbestliğin OECD ülkelerinin çevresel kalitesi üzerinde olumlu, OECD-dışı ülkeler üzerinde ise olumsuz olduğuna işaret etmektedir.

McAusland ve Millimet (2013), çalışmalarında gravity ve sabit etkiler modeli tahmincileri kullanarak 48 ABD ve 10 Kanada bölgesi için toksik kimyasal maddesini 1997-2002 yıllık dönemleri için incelemişlerdir. Elde edilen bulgular uluslararası ticaretin kirlilik emisyonu üzerinde faydalı, yurtiçi bölgeler arası ticaretin ise zararlı olduğuna yöneliktir.

Cherniwchan (2017) çalışmasında sabit etkiler modeli tahmincisi kullanarak 1991-1998 yıllık dönemleri arasında NAFTA'nın ABD'deki fabrikalardan elde edilen partikül madde (PM) ve sülfür dioksit (SO₂) emisyonları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Elde edilen bulgular NAFTA anlaşmasının ABD'deki söz konusu iki kirletici üzerinde 2/3 oranında azalmaya katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Lin (2017), çalışmasında panel EKK ve panel 2SLS tahmincileri kullanarak Çin'in 312 bölgesi için 3 kirlilik göstergesini (SO₂, NO₂ ve aerosol) 2004-2011 yıllık dönemleri arasında incelemiştir. Elde edilen bulgular dış ticaretin üç hava kirliliği göstergesinde artışa yol açtığına yöneliktir.

Shahbaz, Nasreen, Ahmed ve Hammoudeh (2017) çalışmalarında Pedroni (1999) ve Westerlund (2007) eşbütünleşme tahmincileri kullanarak 105 yüksek, orta ve düşük gelirli ülke için CO₂ emisyonunu 1980-2014 yıllık dönemleri arasında incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar ticari serbestliğin üç farklı ülke grubu için de çevresel kaliteyi azalttığına işaret etmektedir.

4. Veri Seti

Bu çalışmada ticari serbestliğin çevresel kalite üzerindeki etkisi 35 gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkesi için statik ve dinamik panel veri analizleri ile araştırılmaktadır. Baek, Cho ve Koo (2009) ve Shahbaz vd. (2017)'nin çalışmalarından hareketle uygulanacak modeller 1 ve 2 numaralı eşitlik ile gösterilmektedir.

$$\textbf{Statik Model:} \quad \ln E_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{it} + \beta_2 \ln OPENNES_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\textbf{Dinamik Model:} \quad \ln E_{it} = \beta_0 \ln E_{it-1} + \beta_1 \ln GDP_{it} + \beta_2 \ln OPENNES_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

E_{it} bağımlı değişkeni temsil etmektedir. Çalışmada ticari serbestliğin 6 hava kirliliği göstergesi üzerindeki etkisi, 6 farklı model ile test edilecektir. Söz konusu bağımlı değişkenler sırasıyla sülfür oksit (SO_x), nitrojen oksit (NO_x), karbon oksit (CO_x), metan içermeyen uçucu organik bileşikler (VOC), partiküller madde (PM10) ve 2.5 mikrondan küçük partiküller madde (PM2.5)'den oluşmaktadır.

Bağımsız değişkenlerden $\ln GDP_{it}$ kişi başına düşen reel gayrisafi yurtiçi hasılayı, $\ln OPENNES_{it}$ dışa açıklık oranını ve E_{it-1} bağımlı değişkenlerin bir dönem gecikmesini ifade eden dinamik etkiyi temsil etmektedir. β_0 sabit terimi, β_1 , β_2 ve β_3 katsayı parametrelerini ve ε_{it} hata terimini ifade etmektedir.

Hava kirliliği göstergeleri SO_x , NO_x , CO_x , VOC, PM(10) ve PM(2.5) OECD veri tabanından, toplam emisyon içerisinde kişi başına düşen kilogram miktarı olarak modele dahil edilmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi Dünya Bankası veri tabanından, kişi başına düşen reel gayrisafi yurtiçi hasıla (2010 sabit dolar fiyatı) verisi olarak temin edilmiştir. Ticari serbestlik göstergesi için dışa açıklık ($[\text{İhracat} + \text{İthalat}] / \text{Gayrisafi Yurtiçi Hasıla}$) oranı kullanılmıştır. Dışa açıklık serisi için kullanılan ihracat, ithalat ve gayrisafi yurtiçi hasıla verileri Dünya Bankası veri tabanından (2010 sabit dolar fiyatları) elde edilmiştir. Tüm değişkenler değişen varyans problemini gidermek amacıyla logaritmik olarak modele dahil edilmiştir.

Çalışmaya mümkün olan en geniş OECD ülke grubu ve zaman aralığının dahil edilmesi amaçlanmıştır. Özellikle kirlilik göstergelerine yönelik veri elde etme zorluğu bulunmaktadır. Bu anlamda SO_x , NO_x , CO_x ve VOC kirlilik göstergeleri için analizler 31 gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkesi için 1995-2015 yıllık, PM(10) ve PM(2.5) kirlilik göstergeleri için ise analizler 26 ülke için 2000-2015 yıllık dönemler dahilinde gerçekleştirilecektir.

5. Ekonometrik Yöntem

Çalışmaya dahil edilen zaman aralığının 1995-2015 yıllık dönemleri kapsamı nedeniyle, uygun uygulama yönteminin belirlenmesi için ilk olarak yatay kesit bağımlılığı testlerine yer verilmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığına yönelik analizler zaman ve kesit boyutuna göre farklılık gösterebilmektedir. Çalışmada kesit boyutunun 31 ve zaman boyutunun 21 olması nedeniyle ($T < N$) uygun yatay kesit analizinin CD Test sonuçları olduğu söylenebilir (Pesaran, 2004, 1).

İkinci olarak serilerde birim kökün varlığını araştırmaya yönelik olarak, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan durağanlık testlerine yer verilecektir. Bu doğrultuda Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi ile Hadri ve Kurozumi (2012) tarafından geliştirilen HK birim kök testleri uygulanacaktır.

Statik Analizler: Birim kök testleri serilerin düzey değerlerinde durağanlığını işaret etmesi durumunda statik analizler olan sabit ve rassal etkili tahmincilere yer verilecektir. İki panel veri modeli arasındaki temel fark; sabit etkiler modeli her bir ülkenin sabit teriminin farklı olduğunu varsayarken, rassal etkiler modeli hata terimlerinin farklı olduğunu varsaymaktadır. İki model arasındaki tercih için ise Hausman testine başvurulmaktadır. Hausman testi için hipotezler: H_0 : Rassal etkiler modeli, H_1 : Sabit etkiler modelidir (Asteriou ve Hall, 2011, 420-421).

Dinamik Analiz: Statik analizlerin yanı sıra hava kirliliği göstergelerinin dinamik etkilerini ortaya koymaya yönelik olarak Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-İki Aşamalı (GMM) yöntemine de yer verilecektir.

6. Analiz Sonuçları

6.1. Yatay Kesit Bağımlılığı

Hava kirliliği göstergeleri, ekonomik büyüme ve ticari serbestlik değişkenlikleri arasında yatay kesit bağımlılığını test etmeye yönelik sonuçlar Tablo 1’de yer almaktadır.

Analize dahil edilen kesit sayısı, zaman boyutundan büyük olduğu için ($T < N$) yatay kesit bağımlılığı analizlerinde Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD Test sonuçları dikkate alınabilir. Buna göre CD Test sonuçlarında yer alan olasılık değerleri tüm modeller için %5’ten küçüktür. Dolayısıyla seriler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğuna karar verilmektedir.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test Yöntemleri	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
	Sülfür Oksit	Nitrojen Oksit	Karbon Monoksit	VOC	Partiküller Madde PM(10)	Partiküller Madde PM(2.5)
LM Test	54507.097 [0.000]	60046.310 [0.000]	53569.459 [0.000]	55992.431 [0.000]	19698.828 [0.000]	20289.009 [0.000]
CD _{lm} Test	1772.110 [0.000]	1953.748 [0.000]	1741.364 [0.000]	1820.816 [0.000]	759.904 [0.000]	783.053 [0.000]
CD Test	117.800 [0.000]	172.532 [0.000]	119.820 [0.000]	132.209 [0.000]	62.503 [0.000]	59.734 [0.000]
LM _{adj} Test	2273.829 [0.000]	2999.744 [0.000]	1783.609 [0.000]	1959.516 [0.000]	925.482 [0.000]	865.960 [0.000]

Not: Köşeli parantez içerisinde yer alan değerler olasılık değerlerini yansıtmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı testleri için hipotezler; H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur, H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

6.1. Panel Birim Kök Testleri

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını araştırmaya yönelik temel bir fikir sağlayan CADF ve HK panel birim kök testlerine yönelik bulgular Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Düzye Değerler						
CADF Test			HK Test			
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit		Sabit ve Trend	
			ZA_spac	ZA_la	ZA_spac	ZA_la
Insülfür	-16.811*	-16.797*	-6.1261*	-6.1119*	-8.5314*	-8.4809*
Innitrojen	-14.996*	-14.984*	-6.1083*	-6.0900*	-8.4889*	-8.4258*
Inkarbon	-16.653*	-16.640*	-6.1413*	-6.1017*	-8.5857*	-8.4457*
Invoc	-13.151*	-13.141*	-6.1434*	-6.1119*	-8.5941*	-8.4821*
Inpm(10)	-13.100*	-13.041*	-5.5553*	-5.5256*	-7.6216*	-7.5176*
Inpm(2.5)	-11.438*	-11.424*	-5.5944*	-5.5481*	-7.7641*	-7.6034*
Ingdip	-15.731*	-15.719*	-6.0609*	-6.0336*	-8.3637*	-8.2731*
Inopennes	-15.284*	-15.272*	-6.1472*	-6.1381*	-8.6174*	-8.5876*
Ingdip ^a	-14.966*	-14.948	-5.4489*	-5.4123*	-7.3701*	-7.2531*
Inopennes ^a	-11.925*	-11.910*	-5.5632*	-5.4999*	-7.6658*	-7.4449*

Not: CADF testi sonuçları ülkeler için ortak birim kök katsayısını ifade eden CIPS istatistiklerini yansıtmaktadır. CIPS testi sabitli model için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla -2.14, -2.05 ve 2.00’dir. CIPS testi sabitli ve trendli model için %1, %5 ve %10 kritik değerler sırasıyla -2.63, -2.54 ve 2.50’dir. CADF birim kök testi için hipotezler: H₀: Seri durağan değildir, H₁: Seri durağandır. HK birim kök testi için hipotezler: H₀: Seri durağandır, H₁: Seri durağan değildir. (*) işareti %5’lik kritik değerlere göre durağanlığı işaret etmektedir. Ingdip^a ve Inopennes^a, PM(10) ve PM(2.5) modellerinde kullanılan ve 2000-2015 yıllık dönemlerini kapsayan reel gayri safi yurtiçi hasıla ve dışa açıklık serilerini yansıtmaktadır.

Tablo 2’de yer alan CADF ve HK birim kök test sonuçları tüm serilerin düzye değerlerinde durağan olduklarını ortaya koymaktadır.

6.1. Sabit Etkiler Modeli Sonuçları

Ticari serbestliğin çevresel kirlilik üzerindeki etkisini ortaya koymaya yönelik olarak gerçekleştirilen sabit etkiler modeli analiz sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Sabit Etkiler Modeli Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
	Sülfür Oksit	Nitrojen Oksit	Karbon Monoksit	VOC	Partiküller Madde PM(10)	Partiküller Madde PM(2.5)
Ingdp	0.731* (4.21)	0.691* (13.00)	0.613* (6.65)	0.737* (10.42)	0.387* (4.89)	0.334* (3.79)
Inopennes	-1.762* (-11.31)	-0.264* (-5.53)	-0.219* (-2.644)	0.156** (2.46)	-0.112 (-1.43)	0.119 (1.37)
c	-5.491* (-3.03)	-3.893* (-7.01)	-2.079** (-2.16)	-4.477* (-6.06)	-2.099** (-2.54)	-1.984** (-2.16)
R ²	0.925	0.971	0.928	0.940	0.990	0.982
Hausman Test	39.534	32.432	28.564	21.254	-	-
Hausman olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	-	-
Ülke Sayısı	31	31	31	31	26	26
Gözlem Sayısı	651	651	651	651	416	416
Dönemler	1995-2015	1995-2015	1995-2015	1995-2015	2000-2015	2000-2015

Not: Parantez içinde yer alan değerler t-istatistik değerlerini göstermektedir. * ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan sonuçlar tüm bağımlı değişkenlere yönelik iki yönlü sabit etkiler modeli sonuçlarını yansıtmaktadır. Tablodan görüleceği üzere Hausman test istatistiği SO_x, NO_x, CO_x ve VOC kirlilik göstergeleri için sabit etkili modelin uygunluğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda söz konusu 4 kirlilik göstergesi sabit etkili modele göre yorumlanacaktır.

Buradan hareketle ticari serbestlik parametresinin sülfür oksit (SO_x), nitrojen oksit (NO_x) ve karbon oksit (CO_x) emisyonları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı, buna karşın metan içermeyen uçucu organik bileşikler (VOC) emisyonu üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun anlamı ticari serbestliğin OECD ülkelerindeki sülfür oksit, nitrojen oksit ve karbon oksit emisyonlarını azalttığı ve metan içermeyen uçucu organik bileşikler emisyonunu arttırdığına yöneliktir. Buna göre ticari serbestlikteki %1'lik artış sülfür oksit emisyonunu %1.7, nitrojen oksit ve karbon monoksit emisyonunu %0.2 oranında azaltmaktayken, metan içermeyen uçucu organik bileşiklerden elde edilen emisyonu %0.1 oranında arttırmaktadır.

6.1. Rassal Etkiler Modeli Sonuçları

Ticari serbestliğin çevresel kirlilik üzerindeki etkisini ortaya koymaya yönelik olarak gerçekleştirilen rassal etkiler modeli analiz sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Rassal Etkiler Modeli Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
	Sülfür Oksit	Nitrojen Oksit	Karbon Monoksit	VOC	Partiküller Madde PM(10)	Partiküller Madde PM(2.5)
Ingdp	0.019 (0.13)	0.497* (9.01)	0.057 (0.64)	0.204* (2.70)	0.258* (3.21)	0.156*** (1.73)
Inopenness	-2.010* (-15.61)	-0.468* (-9.58)	-0.860* (-11.52)	-0.501* (-7.71)	-0.447* (-6.31)	-0.307* (-3.84)
c	1.809 (1.17)	-1.944* (-3.31)	3.499* (3.76)	0.855 (1.07)	-0.801 (-0.93)	-0.184 (-0.19)
R ²	0.330	0.160	0.224	0.088	0.088	0.035
Hausman	-	-	-	-	1.135	2.351
Hausman olasılık	-	-	-	-	0.567	0.309
Ülke Sayısı	31	31	31	31	26	26
Gözlem Sayısı	651	651	651	651	416	416
Dönemler	1995-2015	1995-2015	1995-2015	1995-2015	2000-2015	2000-2015

Not: Parantez içinde yer alan değerler t-istatistik değerlerini göstermektedir. *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4 tüm bağımlı değişkenlere yönelik iki yönlü rassal etkiler modeli sonuçlarını yansıtmaktadır. Tablodan görüleceği üzere Hausman test istatistiği PM(10) ve PM(2.5) kirlilik göstergeleri için rassal etkili modelin uygunluğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda söz konusu 2 kirlilik göstergesi rassal etkili modele göre yorumlanacaktır.

Buradan hareketle ticari serbestlik parametresinin partiküller madde (PM10) ve 2.5 mikrondan küçük partiküller madde (PM2.5) emisyonları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğu görülmektedir. Bunun anlamı ticari serbestliğin OECD ülkelerindeki partiküller madde ve 2.5 mikrondan küçük partiküller madde emisyonlarını azalttığına yöneliktir. Buna göre ticari serbestlikteki %1'lik bir artış PM10 ve PM2.5 emisyonlarını sırasıyla %0.4 ve %0.3 oranında azaltmaktadır.

6.2. Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) Sonuçları

Ticari serbestliğin çevresel kirlilik üzerindeki etkisini ortaya koymaya yönelik olarak gerçekleştirilen dinamik panel veri analiz sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
	Sülfür Oksit	Nitrojen Oksit	Karbon Monoksit	VOC	Partiküller Madde PM(10)	Partiküller Madde PM(2.5)
lnE _{it-1}	0.925* (71.42)	0.984* (51.50)	0.798* (92.48)	0.873* (105.32)	0.353* (12.04)	0.560* (25.73)
lngdp	-0.222* (-5.53)	-0.044** (-2.52)	0.067** (2.21)	-0.162* (-7.76)	-0.203* (-3.39)	-0.270* (-11.29)
Inopennes	-0.064** (-2.01)	-0.047** (-2.18)	-0.354* (-19.80)	-0.028* (-3.01)	-0.353* (-11.61)	-0.182* (-14.81)
Wald Test	37394.33 [0.000]	9992.88 [0.000]	3741.02 [0.000]	80228.63 [0.000]	1528.31 [0.000]	17234.31 [0.000]
Sargan Test	29.667 [0.379]	30.013 [0.363]	30.235 [0.352]	30.732 [0.378]	24.430 [0.380]	24.201 [0.450]
AR(1)	-1.429 [0.153]	-4.475* [0.000]	-2.647* [0.008]	-1.939*** [0.053]	-1.552 [0.121]	-1.896*** [0.058]
AR(2)	-1.278 [0.201]	0.236 [0.814]	1.944 [0.052]	0.543 [0.587]	-0.012 [0.990]	1.631 [0.103]
Ülke Sayısı	31	31	31	31	26	26
Gözlem	651	651	651	651	416	416
Dönem	1995-2015	1995-2015	1995-2015	1995-2015	2000-2015	2000-2015

Not: Parantez içinde yer alan değerler t-istatistik değerlerini göstermektedir. Köşeli parantez içinde yer alan değerler olasılık değerlerini yansıtmaktadır. *, ** ve *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre tüm ticari serbestlik parametreleri SO_x, NO_x, CO_x, VOC, PM(10) ve PM(2.5) hava kirliliği göstergelerinin tamamında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Buna göre ticari serbestlikteki %1'lik bir artış sülfür oksit emisyonunu %0.06, nitrojen oksit emisyonunu %0.04, karbon monoksit emisyonunu %0.35, metan içermeyen uçucu organik bileşikler emisyonunu %0.02, PM10 emisyonunu %0.35 ve PM2.5 emisyonunu %0.18 oranında azaltmaktadır. Bunun anlamı dinamik etkilerin dahil edilmesi durumunda ticari serbestliğin OECD ülkelerinin çevresel kalitelerini bozmadığına yöneliktir.

7. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada ticari serbestliğin çevre kirliliği üzerindeki etkisi altı farklı kirlilik göstergesi için (sülfür oksit-SO_x, nitrojen oksit-NO_x, karbon oksit-CO_x, metan içermeyen uçucu organik bileşikler-VOC, partiküller madde-PM10 ve 2.5 mikrondan küçük partiküller madde-PM2.5) statik ve dinamik panel veri analizleri ile incelenmiştir. Statik panel analizlerinde uygulanan Hausman test istatistiği SO_x, NO_x, CO_x ve VOC bağımlı değişkenleri için sabit etkiler modelini, PM10 ve PM2.5 bağımlı değişkenleri için rassal etkiler modelini işaret etmektedir. Dinamik panel için ise Arellano & Bond (1991) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-İki Aşamalı (GMM) yöntemi uygulanmıştır.

Çalışmada sülfür oksit (SO_x), nitrojen oksit (NO_x), karbon oksit (CO_x) ve metan içermeyen uçucu organik bileşikler (VOC) için analizler 31 gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkesi için 1995-2015 yıllık dönemleri, partiküller madde (PM10) ve 2.5 mikrondan küçük partiküller madde (PM2.5) kirlilik göstergeleri için analizler 26 gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkesi için 2000-2015 yıllık dönemleri kapsamaktadır.

Gerçekleştirilen üç farklı analizlerden elde edilen ortak bulgular, gelir seviyesi görece yüksek olan 31 gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkesinde ticari serbestliğin çevresel kalite üzerinde bozucu değil, aksine faydalı etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum söz konusu OECD ülkelerinde yer alan hükümetlerin ve toplumun belirli bir çevre bilinci ile hareket ettiğini ve çevresel kaliteye yönelik taleplerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca dış ticaret yoluyla ülkelerinin çevresel kalitelerini bozmaya yönelik eylemlerin de mümkün olmadığını göstermektedir. Elde edilen bulgular ticaretin çevre üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini söz konusu ülkeler için doğrular niteliktedir.

Kaynakça

- Antweiler, W., Copeland, B. R. ve Taylor, M. S. (2001). Is Free trade good for the environment?, *The American Economic Review*, 91(4): 877-908.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte carlo evidence and an application to employment equations, *The Review of Economic Studies*, 58(2): 277-297.
- Asteriou, D. ve Hall, S. G. (2011). *Applied econometrics* (2nd ed.). UK: Palgrave MacMillan.
- Baek, J., Cho, Y. ve Koo, W. K. (2009). The environmental consequences of globalization: A country-specific time-series analysis, *Ecological Economics*, 68: 2255–2264.
- Birdsall, N. ve Wheeler, D. (1993). Trade policy and industrial pollution in latin america: Where are the pollution havens?, *Journal of Environment & Development* 2: 137-149.
- Brack, D., Grubb, M. ve Windram, C. (2000). *International trade and climate change policies*. Earthscan Publication: London.
- Cherniwchan, J. (2017). Trade liberalization and the environment: Evidence from NAFTA and U.S. manufacturing, *Journal of International Economics*, 105: 130–149.
- Chintrakarn, P. ve Millimet, D. L. (2006). The environmental consequences of trade: Evidence from subnational trade flows, *Journal of Environmental Economics and Management*, 52: 430–453.

- Cole, M. A. ve R. J. R., Elliot (2003), Determining the trade-environment composition effect: The role of capital, labor and environmental regulations, *Journal of Environmental Economics and Management*, 46: 363–383.
- Copeland, B. R. (2008). The pollution haven hypothesis. K. P. Gallagher (Ed.), *Handbook on trade and the environment* (ss.60-70). UK: Edward Elgar.
- Dauvergne, P. (2011). Globalization and the environment. J. Ravenhill (Ed.), *Global political economy, Third Edition* (ss. 371-393). USA: Oxford University Press
- Dean, J. M. (2002). Does trade liberalization harm the environment? A new test, *The Canadian Journal of Economics*, 35(4): 819-842.
- Frankel, J. (2009). Environmental effects of international trade, *Expert Report No:31*, Sweden's Globalisation Council, 1-88.
- Frankel, J. A. ve Rose, A. K. (2005). Is trade good or bad for the environment? Sorting out the causality, *The Review of Economics and Statistics*, 87(1): 85-91.
- Fredriksson, P. G. (1999). Trade, global policy, and the environment: New evidence and issues. P. G. Fredriksson (Ed.), *Trade, global policy, and the environment* (ss. 1-12). World Bank Discussion Paper No: 402, USA.
- Grossman, G. M. ve Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a north american free trade agreement, *NBER Working Papers Series*, No: 3914: 1-39.
- Hadri, K. ve Kurozumi, E. (2012). A simple panel stationarity test in the presence of serial correlation and a common factor, *Economics Letters*, 115: 31–34.
- Kellenberg, D. K. (2008). A reexamination of the role of income for the trade and environment debate, *Ecological Economics*, 68: 106-115.
- Lin, F. (2017). Trade openness and air pollution: City-level empirical evidence from china, *China Economic Review*, 45: 78–88.
- Managi, S., Hibiki, A. ve Tsurumi, T. (2009). Does trade openness improve environmental quality?, *Journal of Environmental Economics and Management*, 58: 346–363.
- McAusland, C. (2008). Globalisation's direct and indirect effects on the environment, *Global Forum on Transport and Environment in a Globalising World*, OECD International Transport Forum, 1-27.
- McAusland, C. ve Millimet, D. L. (2013). Do national borders matter? Intranational trade, international trade, and the environment, *Journal of Environmental Economics and Management*, 65: 411–437.

- McCarney, G. ve Adamowicz, V. (2005). The effects of trade liberalization on the environment: An empirical study, *Conference Paper in Canadian Agricultural Economics Society Annual Meeting*, 1-33.
- Panayotou, T. (2000). Globalization and environment, *Environment and Development Paper* No. 1, Center for International Development at Harvard University, 1-48.
- Pesaran, M. H. (2004), General diagnostic tests for cross section dependence in panels, CWPE 0435, *Working Paper*, 1-39.
- Pesaran, M. H. (2007) “A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence, *Journal of Applied Econometrics*, 22: 265–312.
- Porter, M. E. ve Lind, C. V. D. (1995). Toward a new conception of the environment-competitiveness relationship, *The Journal of Economic Perspectives*, 9(4): 97-118.
- Shahbaz, M., Nasreen, S., Ahmed, K. ve Hammoudeh, S. (2017). Trade openness–carbon emissions nexus: The importance of turning points of trade openness for country panels, *Energy Economics*, 61: 221–232.
- Shen, J. (2008). Trade liberalization and environmental degradation in china, *Applied Economics*, 40: 997–1004.

Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Sistemi: Bir “Siyasal İnovasyon” Olabilir mi?*

Gülşen KAYA OSMANBAŞOĞLU**

Geliş Tarihi (Received): 09.11.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 26.12.2018

Öz

Bu çalışma, Türkiye’deki devlet yönetimi ve siyasete ilişkin temel kabul edilebilecek dört sorun alanını kısaca ortaya koyduktan sonra, siyasal inovasyon (siyasal yenilikçilik) kavramının ne olduğuna ilişkin kavramsal çerçeveyi açıklayacaktır. Çalışmada, Türkiye’nin 16 Nisan 2017 Referandumunu ile gerçekleşen Anayasa değişikliğini takip eden süreçte öngörülen düzenlemelerin ne ölçüde ve hangi şartlar altında siyasal yenilikçilik sayılıp sayılamayacağı, ilişkilendirilecek olan sorun alanları çerçevesinde sorgulanacaktır. Siyasal yenilikçilik kavramı, literatürde üç ana başlık altında incelenmektedir ki bunlar sırası ile siyasal süreçlerde yenileşme, politika yapma biçiminin yenileşmesi ve politikaların yenileşmesidir. Her yeniliğin siyasal inovasyon sayılamayacağından hareketle, teorik olarak Anayasal değişiklik ile ortaya konan cumhurbaşkanlığı sisteminin, 24 Haziran 2018 seçimleri ile pratiğe dönüştürülme sürecinde ortaya çıkmaya başlayan olumlu ve olumsuz yönler, makale sınırlarının elverdiği ölçüde incelenecektir. Bunu yaparken, liberal ve konsolide olmuş bir demokrasi için yetersiz sayılabilecek olsa dahi, çoğunluğun temsiline imkân sağlayan demokratik bir yapının ihdas edilmesi, kurumsal sadeleşme, meşru olmayan statüko gruplarının bertarafı ve doğrudan yetkilendirme eksenindeki gelişmeler olumlu değerlendirilmektedir. Öte yandan, hukukun bağımsızlığının tesis edilmesine, kamuda liyakat esasına ilişkin görevlendirmelerin hayata geçirilmesine ve kırılğan grupların temsilini kolaylaştıracak mekanizmaların oluşturulmasına yönelik birtakım geliştirici önlemlerin alınması, cumhurbaşkanlığı sisteminin siyasal yenilikçilik açısından daha fazla değişkene cevap verebilmesi için elzem görülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Siyasal inovasyon, cumhurbaşkanlığı sistemi, kurumsallaşma, meritokrasi, siyasi kültür.*

*Bu çalışmanın bir önceki versiyonu, 2-4 Kasım 2018 tarihlerinde gerçekleşen Liberal Düşünce Kongresinde sunulmuş, gelen yorum ve öneriler ışığında çalışma yeniden düzenlenmiştir.

**Dr.Öğr.Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gulsen.kaya@asbu.edu.tr

The Presidential System in Turkey: Can it be Considered a “Political Innovation”?

Abstract

This study, after a brief review of four issue areas that can be considered the basis for state administration and politics in Turkey, will explain the conceptual framework regarding the notion of “political innovation”. In this study, the discussion will focus on the amendments to the Turkish Republic Constitution implemented as the result of referendum held in Turkey on April 16, 2017, examining the extent of the regulations stipulated in the following process and whether the regulations can be considered political innovations, questioning it in the framework of related issue areas. In the research literature, the notion of political innovation is examined under three main subjects, which are the innovation in the political processes, the innovation in process of policymaking and the innovation of the policies. Not every novelty can be considered a political innovation. The presidential system set forth by the constitutional amendment, has its positive and negative aspects emerging as the system’s implementation goes forth since the elections of June 24, 2018. These aspects will be examined to the extent permitted by this article’s boundaries. While evaluating these aspects, even though it may be considered inadequate for a liberal and consolidated democracy, the establishment of a democratic structure that allows for the representation of the majority, the developments in institutional simplification, elimination of unregulated status quo groups and direct authorizations are favorable developments. On the other hand, it is crucial that certain constructive measures towards establishment of the independence of law, the implementation of employment in the public sector based on competence, and the establishment of mechanisms to facilitate the representation of fragile groups are taken in order to enable the presidential system to respond to more variables with regard to political innovation.

Keywords: *political innovation, presidential system, institutionalization, meritocracy, political culture.*

Giriş

Parlamenter sistem ve başkanlık sistemi üzerine yazılmış olan Siyaset Bilimi literatürünün genel anlamda ifade ettiği tek, kesin ve her durum için geçerli *omnipotent omniscient*¹ bir sistemin olmadığı, her iki sistemin de farklı konjonktürlerde olumlu ve olumsuz sayılabilecek hususiyetler taşıdıkları, uzaktan bakınca bir durum için ideal gibi görünen sistemin, iyi yönetilemediği durumda çok büyük açmazlara yol açabilecekken, iyi yönetilen fakat genel kabul gören kalıplara uymayan sistemlerin de var olabileceği üzerinedir. Her ne kadar bu tartışmayı 1990 yılında yazdığı iki makale ile ateşleyen Juan J. Linz, parlamenter sistemin demokratik konsolidasyon anlamında ciddi bir üstünlüğünün olduğunu öne sürse de, sonraki yıllarda yapılan çalışmalar, farklı değişkenler eklenince farklı sonuçların bulunabildiğini ortaya koymuştur². Parlamenter sistem ve başkanlık sistemi arasında sözü edilen ikilik, sanıldığı kadar keskin ve hayati değildir. Önemli olan, liberal demokratik bir sistemin kurulması aşamasında bu sistemlerin nasıl teşekkül ettikleridir. Siaroff, 2003 yılında basılan çalışmasında bu durumu oldukça iyi özetleyerek, asıl meselenin hangi kurumsal tercihin yapıldığının değil, bu kurumsal yapının nasıl işletildiğinin üzerinde durmak olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmada da, sistemin kurgusu kadar, nasıl işletileceğine ilişkin çıkarımların yapılması, bu bağlamda değerlendirilmelidir. Siaroff, yaptığı modellemede, hesap verebilirliği temel alan dokuz kriter üzerinden başkanın gücünü değerlendirerek, aslında

¹ Her şeye gücü yeten, her şeyi gören. Detaylar için bakınız: Michael Foucault. (2012). *Discipline and punish: The birth of the prison*, trans. Sheridan A. New York: Vintage.

²Bu konuda yapılan araştırmalara örnek teşkil edebilecek birtakım önemli çalışmalar için bakınız: Donald L. Horowitz. (1990). Comparing democratic systems. *Journal of Democracy*, 1(4): 73-82; Matthew Soberg Shugart and John M. Carey. (1992). *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. New York: Cambridge University Press; George Tsebelis. (1995). Decision making in political systems: Veto players in presidentialism, parliamentarism, multicameralism and multipartyism. *British Journal of Political Science*, 25: 289-325; Jose Antonio Cheibub. (2007). *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. New York: Cambridge University Press; Alfred Stepan and Cindy Skach. (1993). Constitutional frameworks and democratic consolidation. Parliamentarism versus Presidentialism. *World Politics*, 46, 1-22; Scott Mainwaring. (1990). Presidentialism in Latin America. *Latin American Research Review*, 25(1): 157-79; Matthew Soberg Shugart and John M. Carey. (1992). *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. New York: Cambridge University Press; Timothy J. Power and Mark J. Gasirovski. (1997). Institutional design and democratic consolidation in the third world. *Comparative Political Studies*, 30, 123-155. DOI: 10.1177/0010414097030002001.

sistemlerin başkanlık, yarı-başkanlık ve parlamenter sistem üçlüsü ile basite indirgenemeyecek kadar karmaşık olduğunu belirtmiştir (2003). Diğer bir ifade ile, kurumsalcı bakış açıları ile rasyonel tercih bakış açılarına alternatif olarak, başkanlık ya da parlamenter sistemlerin analizi için yeni ve daha derine inen analizler gelişmeye başlamıştır.

Türkiye'deki kutuplaşmış siyasi atmosferin bir yansıması olarak, cumhurbaşkanlığı sistemini savunanlar da bu sisteme karşı çıkanlar da bütünüyle reddeden ya da sahiplenen bir dil kullanmakta ve akademik tartışmalara bu sistemin farklı yansımaları pek az dahil edilmektedir. Teorik tartışmaların pratikte daha iyi işlemesi için soğukkanlı analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Cumhurbaşkanlığı sistemi de diğer birçok sistem gibi sihirli bir değnek değildir; çok kısa süre zarfında çok büyük çaplı mucizevi değişiklikler getirmesi gerçekçi olmaktan uzak bir beklentidir. Diğer bir ifade ile cumhurbaşkanlığı sistemi, siyasetin tüm arizi unsurlarını tek başına bertaraf etmeye muktedir bir anahtar da değildir. Öte yandan, cumhurbaşkanlığı sistemini, ülkede yaşanan ya da yaşanacak olan tüm olumsuzlukların müsebbibi gibi sunmak da akademik vicdana uygun olmayan bir tutumdur. Cumhurbaşkanlığı sistemi, yerleşik yapıda birtakım olumlu ve umut vaat eden dönüşümler sağlama potansiyeli olmakla birlikte, bu dönüşümün birtakım öngörülebilir sınırlayıcı faktörleri de bulunmaktadır. Önümüzde birtakım fırsatların yanında birtakım tehditler de bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bir başkanlık ve parlamenter sistem karşılaştırmasının odağından uzaklaşarak, söz konusu sistem değişikliğini siyasal inovasyon bağlamında ele alarak ve “ne ölçüde” sorusunu yönelterek, değişimin siyasal yenilikçilik açısından olumlu sayılabilecek yönlerini tespit ederken, muhtemel sorun alanlarını da ortaya koymaktır.

1. Sistem Değişikliğine Götüren Temel Sorun Alanları

Büyük ölçüde sorunsuz işleyen sistemlerin, hiçbir problem, kriz ya da kaos olmaksızın değişime tâbi tutulması, çok rastlanan bir durum değildir. Krizlerin siyasal yenilikçiliği tetiklediği tespit edilmiştir (Helms, 2015: 363). Cumhurbaşkanlığı sistemine gidilen süreçte, yürütmede çift başlılık olarak ifade edilen durumun ve vesayet mekanizmalarının bir yansıması olarak değerlendirilen siyasal krizlerin önemli olduğu ifade edilmiştir (Karatepe ve ark. 2017:22). Türkiye'de devlet yönetimine ve siyasal işleyişe ilişkin birtakım açmazlar bulunmaktadır. Bunların başında demokratik açıdan meşru sayılmayacak statü gruplarının siyasete müdahale etmesinin yaygın olması ilk sırada sayılabilir. Diğer sorun alanları ise sırası ile toplumsal parçalanmanın getirdiği istikrarsızlık, farklı grupların temsiline ilişkin kısıtlar ve hukuk ile bürokraside liyakata dayalı bir sistemin işletilmemesidir. Bu sorun alanlarını daha fazla detaylandırılıp, çeşitlendirmek mümkündür.

Askerî darbeler ile iki defa Anayasa yapma süreci yaşamış ve askerinin, sivil siyasete darbe dönemlerinde asli, darbe dışı dönemlerde çoğunlukla *de facto* unsur olarak müdahil olduğu Türkiye siyaseti, sivil siyasete farklı kanallardan müdahale edilmesi açısından önemli bir sorun alanına sahiptir. Bu kanalların kapsamı amorf ve değişken olmakla birlikte, asker, yargı, akademi, medya gibi organların kimi zaman tek başına kimi zaman ittifak halinde bu tip müdahalelere dahil olabildikleri görülmüştür. 15 Temmuz darbe girişimi ile bir kez daha görülen bu durum, devletin sahibinin kim olduğuna ilişkin ciddi endişelerin yeniden dirilmesine mahal vermiştir. Zira Türkiye siyaseti, geçmişinde deneyimlediği ordunun siyasete kimi zaman farklı güç odaklarını da yanına alarak müdahale etmesini bu defa çok daha derinden ve önceliklere göre daha da gayri-meşru sayılabilecek aktörler eliyle yapmıştır. Uçum'un kitabında da ortaya koyduğu gibi, aslında cumhurbaşkanlığı sisteminin getirilmesi, 15 Temmuz'da hasar gören demokratik yapının yeniden ve daha güçlü biçimde ihdas edilmesine yönelik atılmış bir adımdır (2018). Hasılı, Türkiye siyaseti, geçmişte kaldığı sanılan askerinin siyasi bir figür olarak sivil siyasete müdahale etme pratiğini, 2016 yılında hiç tahmin edilemeyecek bir teşebbüs ile tekrar yaşamıştır. Sivil siyasetin bu kez karşılaştığı travma, diğer askeri müdahalelerden farklılaşarak, devlette, ticarete, sporda, medyada ve birçok başka etkin alanda girift biçimde yapılmış bir sarmal ile mücadele etme zarureti doğurmuştur. Sonuç itibarı ile Türkiye'de siyaset yapmanın ve devlet yönetiminin başat sorunlarından bir tanesi, statüko gruplarının siyasete meşru olmayan müdahaleleri şeklinde tanımlanabilir ki bu durum, liberal demokratik bir düzende kabul edilebilir değildir. Her ne kadar söz konusu teşebbüsler, çeşitli mekanizmalar vasıtası ile geriletmeye çalışılsa da, 15 Temmuz darbe girişimi bir kez daha göstermiştir ki, sorun sistemde yer alan sivil ve askeri bürokrasi başta olmak üzere, tarafsız olması beklenen aktörlerin, güç alanlarını suiistimal etmesi ile şekillenmektedir.

Yeri geldiğinde devletin, kendi çıkarı için kuralları çiğneyebilecek ve kimi zaman da kuralları insan hakları ihlallerine varacak biçimde vatandaş aleyhine yorumlayarak, toplumun karşısında bir güç haline gelmesi durumu gözlenmektedir (Durgun, 2014:30). Diğer bir ifade ile, Nettl'den esinlenen ve Berki'nin kavramsallaştırmasından hareket eden Heper'in ortaya attığı aşkın (*transandantal*) devlet yapısının var olduğuna duyulan inanç, devletin kutsiyet içeren bir anlam kazanması ile enstrümantal olmaktan uzaklaşarak, hükümetten ve toplumdan ayrı bir yapı olarak karşımıza çıkarmaktadır (Heper, 1985; Nettl, 1968, Berki, 1979). Aşkın olduğu varsayılan bu yapı, aslında bazı statüko gruplarının kendi güç alanlarının tesisine ilişkin keyfi bir tavır sergilemelerine neden olmaktadır. Burada ifade edilen statüko grupları,

Çağlar Keyder'in kavramsallaştırmasındaki gibi (1987) sosyoekonomik sınıfların ve bu sınıf bilincinin ötesindedir. Sosyoekonomik sınıf savunusunun tek başına açıklamaya yetmeyeceği çıkar çatışmalarını ve bu çatışmalara iten motivasyon araçlarını incelerken, davranış bilimleri alanından istifade etmek mümkündür. McClelland'ın insan motivasyonunun kaynaklarını ve ihtiyaçların kökenini incelediği çalışmasında ortaya koyduğu gibi, güç, başarı ya da aidiyet duygusu insanları motive eden üç temel etkidir (1998). Statüko grupları da sosyoekonomik sınıf olarak olmasa dahi, diğer *motiveleri* sağlama amacıyla, aşkın gibi görünen devlet aygıtının içinde kendilerine hareket alanı tanımlayarak, kendi güç alanlarını ya da aidiyet duydukları grubun çıkarlarını, devlet için yapıyormuş gibi görünerek, tehlikeli bir illüzyona dönüştürmektedir. Devlet aygıtı içinde yer alan bu statüko grupları, sivil siyasetin işlerlik kazanmasının ve yürütme sürecinin sorunsuz işleminin önünde ciddi bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci sorun alanı olarak tanımlanabilecek mesele ise, Türkiye'nin dikey ve yatay anlamda çok boyutlu ve çok kimlikli sosyal yapısının neden olduğu fragmentasyondur. Burada bahsedilen kırılım, Mardin'in ortaya koyduğu şehirli-köylü farklılıklarından, dini-mezhepsel farklılıklara ve bölgesel farklılıklara kadar birçok ayrışmaya tekabül etmektedir (1973). Türkiye sosyolojisi, monolitik ve horizontal anlamda birbirine benzeyen bir toplumsal yapı sunmamaktadır. Özbudun'un (2000) ifade ettiği gibi bu parçalanma aynı zamanda seçmen tercihlerinde oynaklığı ve kutuplaşmayı beraberinde getirmektedir. Bu durum da siyasi istikrarın karşısında ciddi bir tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllarda darbe ile sonuçlanan süreçlerde siyasi aktörlerin koalisyon kurma ve uyum sağlama konusundaki başarısızlıkları herkesçe bilinen bir durumdur. 1990'lı yıllarda yaygın olarak ortaya çıkan istikrarsız hükümetlerin sosyal ve ekonomik anlamda sürdürülebilir bir başarı vaat edemedikleri oldukça açıktır. En son 7 Haziran 2015 genel seçimleri sonrasında ortaya çıkan tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'deki siyasi aktörler bir araya gelme ve işbirliği yapma konusunda isteksiz olabilmektedir. 7 Haziran 2015 seçimlerinde hiçbir partinin tek başına hükümet kuracak çoğunluğu yakalayamaması üzerine, Milliyetçi Hareket Partisi lideri Devlet Bahçeli seçimin hemen ertesinde erken seçim çağrısında bulunarak, koalisyon kurmaya istekli olmadıklarını belirtmiştir. İktidara geldiği 2002 yılından bugüne kadar Adalet ve Kalkınma Partisi ve ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi arasında süregelen bir siyasi uyumsuzluk ve zaman zaman kutuplaşmaya varan bir çatışma iklimi hâkimdir ki neticede uzun süren koalisyon görüşmelerine rağmen bu iki parti bir araya gelmemiştir. Parlamentoda dört partili bir sistemin ortaya çıkardığı parçalı yapıda, istikrarı sağlamak zorlaşmıştır.

Dolayısı ile ülkedeki toplumsal kırılımların parlamentoya yasınası ile ortaya çıkan çok parçalılık, hükümetlerin kurulmasının ve sürdürülmesinin önünde ciddi bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine yukarıdaki sorun alanı ile de bağlantılı olarak, istikrarın yanında *temsil* de demokratik yapının sürdürülmesi için mühim bir bileşendir. Türkiye’de siyasetin sorun alanı sayılabilecek bir başka konu ise çok parçalı dini, etnik, kültürel toplumsal yapıda yer alan farklı grupların temsilini sağlayacak ara yüzlerin ve temsil mekanizmalarının yeterince iyi tanımlanmamış olmasıdır. Çok değişkenli bileşenleri olan toplumsal yapıda azınlıkların, farklı kimliklerin ve küçük grupların siyaset alanında temsillerini kolaylaştıracak ara yüzlere ve mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. 2010 yılında başlatılan ve “Roman Açılımı” adı ile yürütülen süreçte, devlet tarafından unutulduğu düşünülen azınlık grupların hayatlarına ve beklentilerine dokunmak, onları kimlikleriyle, oldukları gibi kabul etmek ve benimsemek, kuşkusuz toplumsal barışın korunması için hayati öneme sahiptir³. Yine 2018 yılında kabul edilen Yargıtay kararının öngördüğü biçimde, Alevi vatandaşların ibadethanelerinin aydınlatma ve elektrik giderlerinin ödenmesi kararı gibi teşebbüsler de küçük ama önemli adımlardır⁴. Sonuç itibarı ile Türkiye’de toplumsal anlamda birbirinden farklı ve çok sayıda motif bulunmaktadır ve bunların korunması, gözetilmesi ve sisteme küsmelerinin önlenmesi toplumsal barış açısından önem arz etmektedir.

Diğer önemli bir sorun alanı ise hukuk başta olmak üzere bürokratik yapıda meritokrasinin teşkil edilmesinde ortaya çıkan farklı direnç noktalarıdır. Aslında ilk sorun alanı ile dolaylı olarak ilişkili olan bu mesele, statüko gruplarının devlette grup kimliği ile yer tutmak istemesinin bir yansımasıdır. Toplumsal kutuplaşmanın artmasının ve grup kimliklerinin ön plana çıkmasının bir sonucu olarak, hukuk ve bürokraside yer alan kişilerin, kimi zaman bireysel performans kriterini gözetmeyen biçimde atama ve yükseltmelerinin yapılması ortaya çıkabilmektedir. Karl Popper’ın kabilecilik ya da kolektivizm olarak tanımladığı yapılarda, bireyin yok sayılarak kabile ya da grup çıkarlarına feda edilmesinin uzantısı (1971:7) sayılabilecek olan bu sorun alanı, bireysel çabayı ve motivasyonu düşürmeyi beraberinde getirmektedir. Burada çeşitli grup ve cemaat kimlikleri, hemşehrilik ilişkileri,

³ Konuya ilişkin haber ve değerlendirmeler için bakınız: Hürriyet, 14 Mart 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307>; Al Jazeera Turk, 8 Nisan 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/blog/roman-aciliminin-neresindeyiz>.

⁴ Konuyla ilgili detaylar için bakınız: Memurlar.Net, 29 Kasım 2018, <https://www.memurlar.net/haber/792410/yargitay-cemevinin-elektrigi-devlet-tarafindan-odenecek.html>.

erkek-egemen ittifaklar vb. gibi ayrımcı tavırlar gündeme gelebilmektedir. Liyakat esasından uzaklaştıkça, kamu yönetiminde ve yargıda adaletin tecelli ettiğine ilişkin kuşkular artmaktadır.

Bu çalışma, genellikle hükümet sistemleri üzerine üretilen çalışmalarda rasyonel tercih ve kurumsalcı perspektiflerin egemen olduğu kabulü ile konuya siyasal kültür eksenini de ekleyerek bakmayı denemektedir. Yukarıda tanımlanan sorun alanlarında da yapısal problemler ile siyasal kültüre ilişkin problemler iç içe geçmiş durumdadır. Bu çalışma, Türkiye'nin dört önemli sorun alanı sayılabilecek olan yukarıdaki meselelerine cumhurbaşkanlığı sisteminin ne derece çözüm bulabileceğini sorgularken, bunu siyasal yenilikçilik kavramının üç boyutu üzerinden yapacaktır. Bu boyutlar sırası ile kurumsal boyut, süreç boyutu ve politika boyutudur. Literatürde de dile getirildiği gibi bu üç boyut bütünüyle birbirinin dışında bir kavramsal çerçeveye işaret etmez, birbiriyle etkileşim halinde ve geçişkendir (Sorensen, 2017; Helms, 2015). Ne var ki bu üç boyut, siyasal yenilikçiliğin kavramsal çerçevedeki karşılığını anlamada basitleştirici şematik bir çerçeve sunmaktadır. Çalışmanın temel argümanı, cumhurbaşkanlığı sisteminin siyasal yenilikçilik kabul edilebilecek yanlarının bulunduğunu öne sürmekle birlikte, sürecin ilerleyen yıllarda akamete uğramaması için bazı önlemlerin alınmasının da gerekli olduğunu ifade etmektedir.

2. Siyasal Yenilikçilik (İnovasyon) Nedir?

İnovasyon denince, genellikle teknoloji tabanlı uygulama, süreç ve buluşlar akla gelmektedir. Dilimize İngilizce'den geçen bu kavram, John Kao tarafından *Innovation Nation* (Yenilikçilik Ulusu) adlı eserde, yalnızca teknolojik yeniliklerle sınırlanmamakta ve farklı düşünce, perspektif ve disiplinlerin bir araya gelmesiyle oluşan ve değerli olan her yeniliği inovasyon olarak tanımlamaktadır (2009:9). Hutch Carpenter ise inovasyona ticarileştirme ya da başka bir ifade ile pazarda yer bulabilme, uygulama, yaratıcı düşünce, problem çözme yetisi ve önceden karşılanamayan kullanıcı ihtiyaçlarının karşılanabilmesi gibi öğeler eklemiştir (2018). Ne var ki, her yenilik bir yenilikçilik (inovasyon) değildir zira yenilikçiliği yenilikçilik yapan ana unsur yeniliğin yarattığı etkidir. İnovasyonun geniş anlam kazanması ile birlikte, sosyal inovasyon (yenilikçilik) adı verilen yeni bir kavram, toplumsal sorun alanlarının çözümüne katkı sağlayabilecek ürün, yöntem ya da süreçlerin geliştirilmesi bağlamında kullanılmaktadır. 2010 yılında yayınlanan OECD raporuna göre bireylerin, toplumların ve ülkelerin güçlendirilmesi yeni iş kollarının oluşturulması, toplumsal içermenin

artırılması ve yaşam kalitesinin artırılması için yeni normların ve mekanizmaların oluşturulduğu her yerde sosyal inovasyon vardır (2010: 13). Sosyal yenilikçiliğin belirleyicisi, toplumsal etki analizidir ve toplumda oluşturduğu değişimdir.

Siyasal yenilikçilik, sosyal yenilikçiliğin önemli bir bileşeni olarak siyasal alandaki yenileşimlere işaret etmektedir⁵. Siyasal yenilikçilik, değişim teorisi üzerinden analiz edilirse, birey ve toplum yararına olan ve geniş etki uyandıran birçok konu, siyasal yenilikçilik çerçevesinde ele alınabilir. İki dereceli seçim sisteminden tek dereceli seçim sistemine geçiş, radyo, gazete ve sonraki yıllarda da televizyon ilanları ile partilerin reklamlarını yapması, seçim propagandalarında sosyal medyanın etkili bir araç olarak kullanılmaya başlanması, ilk defa Refah Partili belediyelerin başlattığı Beyaz Masa gibi uygulamalarla, toplumsal talep ve beklentileri karşılamaya yönelik aracısız iletişim mekanizmalarının geliştirilmesi gibi örnekler bu bağlamda incelenebilir.

Siyasal yenilikçilik, üç ana kategoride tanımlanmaktadır ki bunlar sırası ile siyasi kurumların yenileşmesi olarak siyasal yenilikçilik, siyasal süreçlerin ve yöntemlerin yenileşmesi olarak siyasal yenilikçilik ve siyasal programların ve politikaların yenileşmesi olarak siyasal yenilikçiliktir (Sorensen, 2017). Siyasal yenilikçiliği çalışırken bu kategorileri kullanmak, birbirinden bağımsız alanlar oluşturmayı değil, yalnızca şematik bir çerçeve çizerek, konuyu daha basit ve sistematik biçimde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde, Cumhurbaşkanlığı sisteminin bu üç kategori üzerinden, ilk bölümde tanımlanan sorun alanlarına ne ölçüde temas ettiği ve çözüm geliştirdiği sorgulanacaktır.

2.1. Siyasi Kurumların Yenileşmesi Olarak Siyasal İnovasyon

Yürütmedeki işlerin daha etkin ve hesap verebilir biçimde gerçekleşebilmesi için, hatallaşmış kurumsal yapıların inovatif biçimde yeniden tasarlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. West'e göre, siyasal inovasyon, siyasi sistemin olumlu anlamda dönüşümüne işaret eder (2011:16). Sorensen, siyasal yenilikçiliğe ilişkin yaptığı tanımlardan birinde, siyasal yenilikçiliği otoriter siyasi karar almaya yol açan politik süreçler ve ortaya çıkan otoriter politikaların daha demokratik bir yapıya evrilmesi amacıyla siyasi kurumların dönüştürülme çabası olarak tanımlamaktadır (2017: 2). Bu veçhe ile incelendiğinde, kamu yönetiminde inovasyon ile siyasal inovasyon birbiri ile etkileşim halinde ve birbirinin

⁵ Bu konuda daha detaylı açıklama sunan basım aşamasındaki bir çalışmam için bakınız: Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU, "Siyasal İnovasyon ve Türkiye", 3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi.

tamamlayıcısı durumundadır ve yeni cumhurbaşkanlığı sistemi ile kurumsal alanda siyasal inovasyon kabul edilebilecek adımlar atılmıştır.

Öncelikle, yukarıda tanımlanan sorun alanında belirtilen, bir takım aktörlerin karar alma süreçlerine meşru olmayan yollardan müdahalesi ve bu aktörlerin kurumsal yapılar vasıtası ile kendilerine güç alanı ihdas etmeleri karşısında Cumhurbaşkanlığı sisteminin hayata geçirilmesi ile birtakım düzenlemeler gelmiştir. Bu düzenlemelere örnek olarak, bazı bürokratik pozisyonların ortadan kaldırılması ve bürokratik yapının sadeleştirilerek dönüştürülmesi sayılabilir. 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede yer alan 32. geçici maddeye göre: “Bakanlık ve bağlı kuruluşlardaki müsteşar, müsteşar yardımcısı ve merkez valisi kadroları iptal edilmiştir. İptal edilen bu kadrolar kurumların kadro cetvellerinin ilgili bölümlerinden çıkarılmıştır” ifadesi yer almaktadır (Resmi Gazete, 7 Temmuz 2018). Türkiye siyasetindeki bürokratik geleneğin bir yansıması olarak, bakanların iş yapma süreçlerine doğrudan müdahil olan ve bir görüşe göre⁶ sivil siyasetin yürütme sürecinde koordinatörü ve kısıtlayıcısı konumundaki müsteşarlıklar böylelikle ortadan kaldırılmıştır. Yerine bakan yardımcısı gibi hükümet ile gelip yine hükümetle gidecek, daha dinamik ve hesap vermekle yükümlü pozisyonlar ön plana çıkarılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı sistemi ile yaşanan dönüşümde, sadeleşme ekseninde kurumsal açıdan siyasal inovasyon sayılabilecek başka örnekler de bulunmaktadır. *Over-institutionalization* olarak adlandırılan aşırı kurumsallaşma, esneklik alanını önemli biçimde daralttığı için kamuda ve siyasette yenilikçiliğin önünde önemli bir engel olarak görülmektedir (Torfing et al. 2012:106). Bu bağlamda bakanlık sayılarının azaltılması, kamu kurumlarının yapısının ve bilhassa ekonomi yönetiminin sadeleştirilmesi, bakanlıkların rolünün daha teknik ve denetleyici bir alana indirgenirken, cumhurbaşkanlığı ofisleri ve kurullar yolu ile yeni mekanizmaların oluşturulması kurumsal anlamda bir siyasal inovasyon kabul edilebilir. Cumhurbaşkanı ofisleri bu bağlamda statik olmaktan uzak, daha esnek bir kurumsal yapıyı vaat etmektedir ki yıllardır Türkiye’de sivil siyasetin önünde ciddi bir bariyer olmuş bazı kurumların bu bağlamda aşırı kurumsal ve statükocu pozisyonuna güçlü bir alternatif üretilmiştir. İşlevsiz birçok kurum ortadan kaldırılırken, aynı ya da benzer görev tanımlarına sahip kurumlar da birleştirilerek, daha sade bir kurumsal yapının oluşturulması

⁶ Diğer bir görüş ise müsteşarlıkların, kurumsal hafıza ve bilgi birikiminin taşıyıcı olduğu yönündedir.

hedeflenmiştir. Kurumsallaşamama inovasyonun önünde engel gibi görülmeyle birlikte, aşırı kurumsallaşma ile ilgili bu durumu, not etmekte fayda vardır.

Siyasi liderlerin özel sektörle birlikte çalışmalarının, farklı alanlarda yenilikçiliği güdüleyeceği belirtilmiştir (West, 2011). Bu bağlamda, cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi ile kurumsal dinamizmi sağlama potansiyeli olan bir düzenlemeye gidilmiştir. Ülke çapında bilinen bir özel hastanenin ortağı olan hekim Fahrettin Koca, Sağlık Bakanı; yine bilinen bir turizm şirketinin sahibi olan turizmci Mehmet Ersoy, Kültür ve Turizm Bakanı, tanınmış bir özel okulun ortağı olan eğitimci Ziya Selçuk, Milli Eğitim Bakanı olarak atanmıştır. Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmesi sürecinde, bakanların özel sektörde başarılı olmuş kişilerden seçilmesi, piyasa şartlarını bilen kişilerin yürütmede etkin pozisyonlara getirilmesi, bir siyasal yenilikçilik sayılabilir. Türkiye'nin geçmiş deneyimlerinde, Kemal Derviş örneğinde görüldüğü gibi Meclis dışından bakan atamaları bulunmaktadır. Burada söz konusu olan yenilik, öncesinde olmayan bir düzenlemenin ilk kez hayata geçirilmesi değildir. Özel sektörde başarılı olmuş kişilerin kendi sektörlerine ilişkin alanlarda bakan yapılmaları sureti ile bakanlar kurulunda özel sektör temsilcilerinin artması ve kamu sektörü ile özel sektör etkileşiminin güçlenmesi yolu ile kurumsal yapının siyasal kültürünün dönüşüyor olmasıdır. Bu durum, bürokraside liyakatın geliştirilmesine yönelik geliştirici bir önlem olarak görülebilecekse de, yukarıda sorun alanlarında tanımlandığı biçimiyle, bürokraside kendi iç kırılımları olan statüko gruplarının etkisini azaltılması ve liyakatı, başarıyı ve çıktıyı esas alan bir sistemin kurumsal boyutta ihdas edilmesi için ilave yeniliklere ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2. Siyasal Süreçlerin ve Yöntemlerin Yenileşmesi Olarak Siyasal İnovasyon

Siyasal süreçlerde ve yöntemlerde yenilikçiliğe gidilmesi, demokrasinin güçlendirilmesi için elzem görünmektedir. Demokratikleşme ile siyasal yenilikçilik arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Teknolojinin demokratik süreçlere daha fazla entegre edilmesiyle anlam kazanan demokratik alandaki inovasyon, bu bağlamda Gutierrez-Rubi'nin tekonopolitika ya da Romm Livermore'un elektronik politika (2012) kavramları ekseninde değerlendirilebilecekse de yalnızca teknoloji tabanlı bir politika geliştirme süreci ile sınırlı tutulmamalıdır. 15 Temmuz darbe girişiminde olduğu gibi Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın akıllı telefonundan *Facetime* adlı uygulamayı kullanarak, toplumu darbeye karşı direnmeye davet etmesi, Hong-Kong'da 2014 yılındaki Şemsiye Devrimi adı verilen demokrasi talep

eden gençlerin protestolarında, Brezilya’da 2013 yılında ortaya çıkan *Jornadas de Junho* sürecinde, Arap Baharında ve buna benzer dünyadaki birçok gelişmede, siyaset yapma süreçlerinin ve yöntemlerinin değiştiği gözlenmektedir. Öte yandan, bu durum sosyal medya uygulamalarının, cep telefonlarının, bilgisayarların politika yapmada kullanılmasının ötesine giden bir anlam da kazanmaktadır.

Değişen teknoloji, ekonomik ve kültürel yapı neticesinde, 2050 yılındaki demokrasi algısının bugünkünden farklı olacağı varsayımından hareketle, Saward’ın demokratik yenilikçilik dediği, eskiye nazaran daha eğitilmiş, bilinçli, eleştirel ve somut talepleri olan bir toplumsal yapının karşısında, klasik demokrasi teorilerinin yetersiz kalacağı varsayımı (2003:3-16) artık kabul görmeye başlayan bir düşüncedir. Frey, demokratik sistemlerin ortaya çıkmasının bir inovasyon serisi olduğunu ifade etmiştir ve referandum gibi yollarla ya da bazı bürokratik pozisyonlara atamaların halkoyu ile yapılmasını sağlayarak siyasal temsilin güçlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (2010:6). Bu çerçevede incelenecek olursa, cumhurbaşkanlığı sistemine geçilme aşamalarında takip edilen yöntemlerin, süreçlerde yenilikçilik bağlamında değerlendirilmesi mümkündür. Darbe sonrası yapılan Anayasa referandumlarında, muhalefetin kampanya yapma süreci büyük ölçüde kısıtlanmış, 1961 Anayasası sürecinde Adalet Partisinin, 1982 Anayasa referandumunda ise neredeyse tüm sivil siyasi grupların kampanya yürütmelerinin önüne geçilmiştir. Bayraktar Durgun’un ifade ettiği gibi, cumhurbaşkanlığı sistemine geçilen süreçte, yeni sistemi destekleyenler de karşı çıkanlar da serbest bir propaganda süreci yürütmüştür (2017). Farklı fikirlerin tartışılması, çeşitli sivil toplum kuruluşların katılımı ve sonrasında da adil ve serbest bir referandum oylaması ile sistem değişikliğine gidilmiştir. Kutuplaşan siyasi ortamda, Anayasa Hukukçusu Kemal Gözler’in çalışmasında ortaya koyduğu şekliyle (2017), meseleyi ısmarlama bir oylama olarak değerlendiren ya da sorunu temel almak yerine kişiler üzerinden gelişen tartışmalarla şekillenmesine dikkat çeken görüşler de bulunmaktadır. Türkiye’de yürütülen referandum sürecine bakıldığında, ısmarlama bir oylama demek için yeterli verinin bulunmadığı ve Anayasa değişikliğine hem karşı çıkanların hem de değişikliği destekleyenlerin, Anayasal değişiklikler etrafında şekillenen oldukça ciddi bir propaganda süreci yürüttükleri öne sürülebilir.

Türkiye siyasetinde, demokratikleşme süreci, aşağıdan yukarıya işlememiş, diğer bir ifade ile mobilize olmuş toplumsal bir talebin doğrudan yansıması olarak ortaya çıkmamıştır. Tek parti iktidarından sonraki dönemde, demokratikleşme süreci toplumsal çoğunluğun

temsili karşısında devletin temsili ikiliği üzerinden şekillenmiş⁷; bu ikilik her zaman merkezin/devletin, meşru ve seçilmiş temsilcileri sınırlayan uygulamaları ile kesintili biçimde yürütülmüştür. 1982 Anayasası ile oldukça geniş yetkilerin tanımlanmış olduğu cumhurbaşkanlığı makamı, dolaylı olarak Meclis tarafından seçilmekte idi. 2007 Yılında yaşanan Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı adaylığı süreci, eşinin başörtülü olması bahane edilerek baskıcı bir laiklik çizgisini benimseyen askeri ve sivil bürokratik yapı tarafından emuhtıra ve 367 krizi adı verilen süreçler ile siyasi bir krize dönüştü. Bu krizi doğuran unsurlar, 2007 yılında yapılan referandum ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere birtakım Anayasa değişikliklerinin halkoyuna sunulması ile bertaraf edilmeye çalışıldı. Bu süreç sonunda, yasal anlamda yürütme ve yasamaya ilişkin oldukça geniş yetkileri bulunan, meşruiyetini aracısız biçimde doğrudan halkoyu ile almış fakat geleneksel olarak sembolik bir pozisyon alması beklenen ve bu yetkilerinin karşısında hukuki sorumluluğu oldukça sınırlı tanımlanmış, kaotik bir cumhurbaşkanlığı modeli ortaya çıktı. Mughan'ın parlamenter sistemlerde önemli bir problem olarak tanımladığı ve *presidentialization* - başkanlıklaşma (2000: 6) adını verdiği durum, Turgut Özal ve Süleyman Demirel gibi güçlü başbakanların cumhurbaşkanı oldukları dönemlerde cumhurbaşkanlığı makamının alışılmış sınırlarını aşan biçimde siyaset yapma süreçlerine dahil olmaları yolu ile tezahür etmekle birlikte, 2014 yılında Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın halk oyu ile seçilmesiyle birlikte yeniden gündeme geldi. Daha önceden siyasi liderlerin cumhurbaşkanı seçildikten sonra parti politikalarından ve siyaset yapma süreçlerinden uzak kalmalarını öngören prensip, çoğunlukla pratikte işlemez iken; 2014 yılından sonra bu durum, hem siyasi liderin cumhurbaşkanı olması hem de cumhurbaşkanını halkın seçmesi ile daha görünür bir açmaz haline gelmiştir.

Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmeden hemen önce oluşan durumda, cumhurbaşkanlığının hem siyasi hem de hukuki sorumluluğu zayıf idi⁸. Önceden yalnızca vatana ihanet suçunu içeren hukuki sorumluluğun alanı genişletilmiş ve Meclise

⁷Bu konuda Türkiye siyasetine ilişkin çok sayıda çalışma yapılmıştır. Örnek olarak, merkez-çevre ayrışmasını inceleyen Şerif Mardin ve Demokrat Parti'nin iktidar olmasını periferin çevreye karşı zaferi olarak değerlendiren Ergun Özbudun'un çalışmaları gösterilebilir. Bakınız Şerif Mardin. Center-periphery relations: A key to Turkish politics?. *Daedalus*, 169-190; Ergun Özbudun. (2013). *Party Politics and Social Cleavages in Turkey*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers.

⁸ Konunun daha kapsamlı bir değerlendirmesi için bakınız: Serdar Korucu. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Cumhurbaşkanının Siyasî, Hukukî ve Cezaî Sorumluluğu, *Yeni Türkiye*, 94, 555-561; Nuri Elibol. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi Neler Getirecek?, *Yeni Türkiye*, 94, 561-566.

Cumhurbaşkanına karşı soruşturma önergesi verme ve gizli oy ile soruşturma açma yetkisi tanınmıştır. 2017 yılında kabul edilen sistemle, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının sorumluluğu artırılmış, Cumhurbaşkanı doğrudan seçim sürecine dahil olan ve partisi ile bu süreci yürüten⁹, milletvekillerini değil, toplumsal çoğunluğu ikna etmek durumunda olan siyasi bir aktöre evrilmiştir. Diğer birçok durumda olduğu gibi, Türkiye siyasetinde sorumluluğun kime ait olduğunu tespit etmek önemlidir zira tarafların birbirlerine karşı kullandıkları suçlayıcı dil, sorumluyu muğlaklaştırmaktadır. Örneğin 1980 darbesine götüren süreçte, birlikte hareket etmeyen Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in birbirlerini suçlayan ve sorumluluk almaya yanaşmayan tavrında ironik biçimde görüldüğü gibi, parlamenter sistemde krizlerin ve kötü işleyişin ana sorumlusu kimi zaman tayin edilememektedir. Powell and Whitten (1993) seçmenin cezalandırma kapasitesinin, hükümetin sorumluluğunun açık ve net olduğu durumlarda güçlü, sorumluluğun muğlak olduğu durumlarda ise zayıf olduğunu belirtmiştir. Diğer bir ifade ile seçimlerde toplumun gerçekten işleyişe göre oy verme eğilimi, sorumluluk sahibi ne kadar iyi tanımlanırsa o kadar güçlü olmaktadır ki bu durum demokratik işleyiş açısından kayda değerdir. Ayrıca, cumhurbaşkanının seçim sonrası süreçte halkın taleplerini karşılama yönündeki mesuliyeti böylelikle artmıştır. Siyasal süreçlerin, cumhurbaşkanı ile toplum arasında bu yenilikçilik vasıtası ile daha aracısız biçimde işlemesi umulmaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken nokta, bürokratik güç ortaklarını ya da Cumhurbaşkanı ile toplum arasındaki ara yüzleri aradan çıkarmanın, toplumsal temsilin daha doğrudan hayata geçmesine yardımcı olacağıdır. Çoğunluğun taleplerini hayata geçiren bir sistemin kurulmasının Türkiye'deki siyasal süreç açısından kayda değer bir gelişme olduğu açıktır. Fakat bu durumun yeterli olmadığı, daha çoğunlukçu bir demokratik yapının kurulması için, dışarıda kalan grupların da temsili için yeni mekanizmaların oluşturulması gerektiği de not edilmelidir. Sorun alanlarında bahsedilen noktalardan bir tanesi de parçalı toplumsal yapının bir yansıması olarak Türkiye'de ortak siyaset yapma kültürünün yeterince oluşmamış olmasıdır. 2018 yılında bu sorunu aşmaya katkı sunacak yenilikçi bir yöntem hayata geçirilerek, seçim ittifaklarına meşru zemin oluşturulmuş ve baraj problemi olan partilerin ittifak kurarak seçim barajına takılmalarının önüne geçilmiştir (Resmi Gazete, 16 Mart 2018). Böylelikle küçük partilerin parlamentoda temsiline olanak sağlayacak ve

⁹ 16 Nisan 2017 referandumunda kabul edilen Anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının partili olabilmesinin önü açılmıştır.

Meclis'te teknik anlamda çoğulculuğun sağlanmasına olanak tanıyacak yeni bir siyasi sürecin önü açılmıştır. Buna benzer tedbirlerin çoğaltılması ve geliştirilmesi önemlidir.

Siyasette işbirliği yapma kültürünün gelişmesine ilişkin bir başka husus ise yeni sistemde Cumhurbaşkanının, seçilebilmek için daha geniş eksenli bir ittifak üzerinde siyaset yapmak durumunda olması ve aslında geçmişte olduğu gibi kimi zaman toplumun yalnızca üçte birini ikna etmenin, tek başına iktidar olmamaya yetmeyecek olmasıdır. Bu durum da geçmişte sıkça rastlanan seçim sürecinde birbirlerine katı biçimde muhalefet eden tarafların seçimden sonra koalisyon kurma ve yürütme becerisinden yoksun olması sorununu bertaraf etmeye yöneliktir. Yeni sistemle geniş bir toplumsal tabana hitap edebilecek ittifakların kurulması, seçim süreçlerinin bu şekilde yürütülmesi ve siyasal alanda işbirliği kültürünün oluşması teşvik edilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı ile parlamento arasında olası çatışmaları ve iletişimsizliği azaltmaya katkı sunacak bir uygulama olarak parlamento seçimleri ile cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birlikte yapılması önemli bir yeniliktir. Yasama ve yürütmeyi uyumlu kılma potansiyeli olan bu süreç yeniliğinin, ülkemizi diktatörlüğe götüreceği iddiaları, “Türkiye'nin demokratik siyasi tecrübesini küçümsemek, toplumu örgütsüz homojen kitle olarak tasavvur etmek” ön kabullerini barındırmaktadır (Bayraktar Durgun, 2017: 498). Yukarıda sözü edilen siyasal süreçlere ve yöntemlere ilişkin yeni uygulamalar göz önünde bulundurulduğunda, cumhurbaşkanlığı sisteminin umut vaat eden yönleri bulunmakla birlikte, farklı düşüncelerin siyaset yapma süreçlerine dahil edilmesi için ilave önlemler alınması gerekmektedir. Özetle, siyaset yapma süreci, ortak öncelikler etrafında birleşmeyi ve karşılıklı tavizler vermeyi güdüleyecek biçimde yenilemiştir denilebilir.

2.3. Politikaların Yenileşmesi Olarak Siyasal İnovasyon

Demokrasilerde gücün sabit olmaması ve el değiştiren hali, yenilikçi politikaları güdüleyen önemli bir unsurdur çünkü iktidar sahipleri yeniden seçilebilmek için toplumun çoğunluğu tarafından onaylanacak politikalar geliştirmekle ve beklentilere cevap vermekle mükelleftir (Helms, 2015: 461). Yukarıda da işaret edildiği gibi, parlamenter sistemlerde ortaya çıkan temel açmazlardan bir tanesi de sorumluluğun dağıtılmış olmasıdır. Diğer bir ifade ile ortaya çıkacak sorunlarda hükümetin mi başbakanın mı yoksa bakanların mı siyasal anlamda hesap vermesi gerektiği yeterince iyi tanımlanamayabilmektedir. Öte yandan,

Cumhurbaşkanlığı sistemi ile, birçok kuruma ve pozisyona atama yetkisinin sahibi olan cumhurbaşkanı, iyi ya da kötü yönde gidişatın da doğrudan sorumlusudur (Alkan, 2018; Uçum, 2018). Kurumsal yenilikçilik olarak da sınıflandırılabilir bu dönüşüm, politikaların yenileşmesini güdüleyen yansımaları ile bir siyasi yenilikçilik olarak değerlendirilebilir. Cumhurbaşkanının sorumluluğu paylaşabileceği başka bir üst aktör bulunmamaktadır. Keza, bakanlar ve kurullarda görev alan kişiler de doğrudan Cumhurbaşkanına sorumlu olmakta ve kendi görev alanlarına dair işleyişle alakalı ciddi sorunların ortaya çıkması durumunda görevden alınabilecekleri bilinci ile hesap verebilir olmakla ve yenilikçi politikalar geliştirerek mevcut durumu ileri götürmekle yükümlüdürler. 100 günlük eylem planları ile cumhurbaşkanlığı koordinasyonunda birçok kamu kurumunun yenilikçi politikalar geliştirmeye teşvik edilmesi ve gelişmelerin sıkı biçimde takip edilmesi bu çerçevede bir siyasal yenilikçiliktir.

Ne var ki, burada karşılaşılabilecek temel açmazlardan bir tanesi, çoğunlukçu demokratik bir perspektifin hâkim kılınarak, sorun alanlarında tanımlandığı üzere, Türkiye'nin çok parçalı sosyal yapısında yer alan birbirinden farklı ve azınlık sayılabilecek grupların temsiline yönelik tedbirlerin alınmasının, siyaseten matematiksel karşılığının çok minimal olmasıdır. Bu durum da daha liberal bir demokratik yapının kurulmasını zorlaştırabilir. Diğer bir ifade ile toplumdaki küçük motiflerin temsilini kolaylaştıracak ara yüzler ya da mekanizmalar, bütünüyle yürütmenin iyi niyetine terk edilmiş durumdadır. Bunun öncelikli bir alan olarak görülmesini sağlayacak siyasi bir hesaplama bulunmamaktadır. Daha içermeci ve toplumun daha büyük bölümünün taleplerine cevap vermeye gayret eden bir sistemin kurulması için Cumhurbaşkanlığında bulunan ofislerde ve kurullarda, toplumda yer alan ve ihmal edildiği düşünülen grupların temsiline yönelik alanların açılması bu bağlamda önerilebilir.

Yine Cumhurbaşkanlığı sistemini getiren referandumda atılan, politikalarda yenilikçilik sayılabilecek önemli adımlardan bir tanesi de yargının bağımsızlığına ek olarak “Yargı yetkisi, Türk milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır” şeklinde düzenlenerek yargı tarafsızlığına anayasal bir atıfta bulunulmasıdır¹⁰. Benzer biçimde, askeri yargının kaldırılması, Kazaskerlik makamından bu yana askeriyenin ayrıcalıklı konumunun azaltılması yönünde politikaların yenileşmesi olarak siyasal inovasyon kabul edilebilir. 142.

¹⁰Konunun yargı açısından değerlendirmesi için bakınız: Fatma Benli. (2017). Cumhurbaşkanlığı Sistemi ve Türkiye, *Yeni Türkiye*, 94, 586-590.

Maddedeki değişiklik ile Hakimler ve Savcılar Yüksel Kurulu'ndaki yüksek ibaresinin kaldırılması, sembolik olmaktan öte, konumlandırma ile ilgili önemli bir adımdır. Sıkıyönetim mahkemesinin kaldırılması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Diğer taraftan, yargının bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlayacak ayrıca yargıyı ayrıcalıklı bir statüko grubu olmaktan kurtaracak hamlelerin bunlar ile sınırlı kalmaması gerekmektedir. Hukuk eğitime ilişkin sorunlar tekrar gözden geçirilmeli¹¹, hukukçuların kendilerini konumlandırmada yaşadıkları ve aslında liberal demokratik bir yapının önünde ciddi bir engel olan *juristokratik*¹² algıları dönüştürülmeli, görevdeki hakim ve savcılarının hizmet içi eğitimlerle ve farklı kurumlarla değişim programları düzenlenerek kendi sarmallarından çıkmalarının yolu açılmalıdır. Her ne kadar yasal çerçevede olumlu değişiklikler yapılsa da, yargıda yer alan insan kaynaklarının bu çerçeveye adaptasyonu için ilave tedbirler alınmalıdır. Bu konuda uzun erimli ve kararlı inovatif politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Türkiye siyaseti yıllardır belli başlı sorunlar ile mücadele etmektedir. Bu sorunların başında seçilmemiş aktörlerin kendi güç alanlarını sivil siyasetin önüne geçirecek biçimde siyasete müdahale etmelerini sayabiliriz. Bunun yanında, toplumsal yapının kendi içinde çok parçalı bir yapıda bulunması ve bu farklı kimliklerin siyaseten yeterince temsilinin oluşmaması da bir başka sorun alanıdır. Bu durumun bir yansıması olarak, toplumsal kırılımların siyaset alanında da parçalı bir yapıya yol açarak, birlikte siyaset yapma sürecini sekteye uğratması ve istikrarı zedelemesi sayılabilir. Son olarak, meritokrasinin devlet yapısında yeterince işlememesi ve belli statüko gruplarının devlet içinde kendi alanlarını genişletme çabası da önemli bir problemdir.

Siyaset alanında kronikleşmiş problemlere etkin çözümler üretebilmek için siyasal yenilikçiliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasal yenilikçilik, kurumsal yeniliklerle, siyaset yapma sürecindeki ve yöntemindeki değişimlerle ve politikalarda yenilikler ile gerçekleştirilebilir. Siyasal yenilikçiliği, küçük ölçekli değişikliklerden ayırştıracak olan unsurlar, sağlayacağı toplumsal ve siyasal etkidir ki bu da kurumsal yapının daha sade, güçlü ve hesap verebilir olması, siyasal katılımcılığın artması, politikaların toplumsal fayda yaratarak daha etkin hale

¹¹ Bu konuda yapılmış bir çalışma için bakınız: Emir Kaya. (2018). Hukuk Zihniyeti. Ankara: Siyasal Yayınevi.

¹² Kavramsal çerçeve için bakınız: Ran Hirschl. (2009). *Towards juristocracy: the origins and consequences of the new constitutionalism*. Cambridge and London: Harvard University Press.

gelmesi gibi kriterler aracılığı ile tespit edilebilir. Cumhurbaşkanlığı sistemi bu bağlamda yukarıda sözü edilen siyasal yenilikçiliğin her üç boyutu açısından da önemli vaatler sunmaktadır. Yeni sistem, devlet-toplum ilişkilerinde kronik hal almış bazı açmazların çözümü için iyi bir alternatif olma potansiyeli taşımaktadır ve yukarıda ortaya konan açılardan siyasal bir yenilikçilik vasfı taşımaktadır. Ne var ki, yenilikçiliğin doğası, sürekli bir iyileşim sürecine işaret etmektedir. Bu çalışmada, yeni sistem çerçevesinde daha kapsayıcı ve içermeci yöntemler geliştirilmesi, daha geniş toplumsal kesimleri kapsayacak biçimde, bilhassa temsil noktasında önlemler alınması, yasalar ile birtakım bürokratik güç odaklarının sınırlandırılması girişiminin, mevzuatın yanında davranışsal değişikliğe yol açacak ilave tedbirler de alarak, bu sınırlandırmanın güçlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Al Jazeera Turk. (2014, 8 Nisan). Roman açılımının neresindeyiz? Erişim adresi: <http://www.aljazeera.com.tr/blog/roman-aciliminin-neresindeyiz>.

Alkan, H. (2018). *Kurumsalci yaklaşım ışığında yeni siyasetin analizi: Cumhurbaşkanlığı sistemi*. Ankara: Liberte.

Bayraktar Durgun, G. (2017). Anayasa Referandumu ve cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Yeni Türkiye*, 94, 494-499.

Benli, F. (2017). Cumhurbaşkanlığı sistemi ve Türkiye. *Yeni Türkiye*, 94, 586-590.

Berki, R. N. (1979). State and society: an antithesis of modern political thought. In Hayward, J. and Berki, R. N., eds. *State and society in contemporary Europe*. Oxford: Martin Robertson.

Cheibub, J. A. (2007). *Presidentialism, parliamentarism, and democracy*. New York: Cambridge University Press.

Çağlar Keyder. 1987. *State and class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. London: Verso.

Durgun, Ş. (2014). *Turkish political life*. Ankara: A Kitap.

Elibol, N. (2017). Cumhurbaşkanlığı sistemi neler getirecek?. *Yeni Türkiye*, 94, 561-566.

Foucault, M. (2012). *Discipline and punish: The birth of the prison*, trans. Sheridan A. New York: Vintage.

Frey, B.S. (2010). Democracy and innovation. *Institute for Empirical Research in Economics University of Zurich Working Paper Series*. Working Paper No: 514. Erişim adresi: http://www.econ.uzh.ch/static/wp_iew/iewwp514.pdf

Gözler, K. (2017, 5 Mart). Referandum mu, plebisit mi?. *Türk Anayasa Hukuku Sitesi*. Erişim adresi: <http://www.anayasa.gen.tr/plebisit.pdf>

Gutierrez-Rubí, A. (2014). *Tecnopolítica [Technopolitics]*. Barcelona: Bebookness.

Helms, L. (2015). Democracy and innovation: from institutions to agency and leadership, *Democratization*, 23:3, 459-477, DOI: 10.1080/13510347.2014.981667.

Heper, M. (1985). *The state tradition in Turkey*. Walkington: Eothen Press.

Hirschl, R. (2009). *Towards juristocracy: the origins and consequences of the new constitutionalism*. Cambridge and London: Harvard University Press.

Horowitz, D. L. (1990). Comparing democratic systems. *Journal of Democracy*, 1(4), 73-79.

Hürriyet. (2010, 14 Mart). Başbakan Erdoğan'dan 'Roman' açılımı. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-roman-acilimi-14104307>

Kaya, E. (2018). *Hukuk zihniyeti*. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Kao, J. (2007). *Innovation nation: How America is losing its innovation edge, why it matters, and what we can do to get it back*. New York: Simon and Schuster.

Karatepe, Ş., Alkan, H., Atar, Y., Bingöl, Y. ve Bayraktar Durgun, G. (2017). *Sorularla cumhurbaşkanlığı sistemi*. Ankara: Memur-Sen Yayınları.

Korucu, S. (2017). Cumhurbaşkanlığı sisteminde cumhurbaşkanının siyasî, hukukî ve cezaî sorumluluğu. *Yeni Türkiye*, 94, 555-561.

Linz, J. J. (1990a). The perils of presidentialism. *Journal of democracy*, 1(1), 51-69.

Linz, J. J. (1990b). The virtues of parliamentarism. *Journal of Democracy*, 1(4), 84-91.

Mainwaring, S. (1990). Presidentialism in Latin America. *Latin American Research Review*, 25(1), 157-179.

Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics?. *Daedalus*, 169-190.

McClelland, D.(1988).*Human motivation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Memurlar.Net (2018, 29 Kasım). Yargıtay: Cemevinin elektriği Devlet tarafından ödenecek. Erişim adresi: <https://www.memurlar.net/haber/792410/yargitay-cemevinin-elektrigi-devlet-tarafindan-odenecek.html>.

Mughan, A. (2000) *Media and the presidentialization of the parliamentary elections*.New York: Palgrave Macmillan.

Nettl, J. P. (1968). The state as a conceptual variable. *World politics*, 20(4), 559-592.

OECD. (2010). Social entrepreneurship and social innovation. In *SMEs, Entrepreneurship and Innovation*. Paris: OECD Publishing. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1787/9789264080355-50-en>.

Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish politics*. Boulder, Colo.: Lynne Rienner.

_____. (2013). *Party Politics & social cleavages in Turkey*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers.

Popper, K. R. (1971). *Open society and its enemies. Volume 2: The high tide of prophecy: Hegel, Marx, and the aftermath*. Princeton: Princeton University Press.

Powell Jr, G. B., & Whitten, G. D. (1993). A cross-national analysis of economic voting: taking account of the political context. *American Journal of Political Science*, 72(2), 391-414.

Power, T. J., & Gasiorowski, M. J. (1997). Institutional design and democratic consolidation in the Third World. *Comparative Political Studies*, 30(2), 123-155, DOI: 10.1177/0010414097030002001.

Resmi Gazete. (2018, 9 Temmuz) KHK/703 Erişim adresi: [>>http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3.pdf](http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3.pdf)

_____. (2018, 16 Mart). Kanun No: 7102. Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180316-28.htm>

Romm Livermore, C. (Ed.). (2012). *E-Politics and organizational implications of the internet: Power, influence, and social change*. Hershey: IGI Global.

Saward, M. (2003). Democratic innovation. In M. Saward ed. *Democratic innovation* (pp. 17-28). London and New York: Routledge.

Shugart, M. S., & Carey, J. M. (1992). *Presidents and assemblies: Constitutional design and electoral dynamics*. New York: Cambridge University Press.

Siaroff, A. (2003). Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction. *European Journal of Political Research*, 42(3), 287-312.

Sørensen, E. (2017). Political innovations: innovations in political institutions, processes and outputs. *Public Management Review*, 19:1, 1-19, DOI: 10.1080/14719037.2016.1200661.

Stepan, A., & Skach, C. (1993). Constitutional frameworks and democratic consolidation: Parliamentarianism versus presidentialism. *World politics*, 46(1), 1-22.

Torfinn, J. (2016). *Collaborative innovation in the public sector*. Washington: Georgetown University Press.

Tsebelis, G. (1995). Decision making in political systems: Veto players in presidentialism, parliamentarism, multicameralism and multipartyism. *British journal of political science*, 25(3), 289-325.

Uçum, M. (2018). *15-16 Temmuz'dan cumhurbaşkanlığı sistemine: Türkiye'nin demokratik birliği mücadelesinde yeni aşama*. İstanbul: Alfa.

West, D. M. (2013). *The next wave: Using digital technology to further social and political innovation*. Washington: Brookings Institution Press.

Uzmanlaşmanın Bakanlıklarda Görünümü¹

Hatice Altunok*

Geliş Tarihi (Received): 05.06.2017– Kabul Tarihi (Accepted): 06.06.2018

Öz

Yönetim sürecinin verimliliğe ulaşma araçlarından biri uzmanlaşmadır. Sanayi Devrimiyle örgütler büyük bir değişime uğramış hacimleri, yönetim ilkeleri ve hedefleri farklılaşmıştır. Bu durum, teknolojiye uyum sağlamak, üretim sürecini hızlandırmak gibi nedenlerle karmaşık bir nitelik taşımıştır. Çalışanlardan maksimum düzeyde yararlanılması için işbölümü ve uzmanlaşma ilkesi benimsenmiş ve örgütlerde çalışanlar, örgüt faaliyetlerinden biri üzerinde uzmanlaşmaya başlamıştır. Bilimsel yönetim anlayışıyla başlayan yönetim incelemelerinde daha fazla verimliliğe ulaşmak için kullanılabilecek araçlardan biri olarak uzmanlaşma görülmüştür. Kuramların evrimiyle zaman zaman insan ögesi öne çıkarılmış ve örgütlerin amaçlarına ulaşmada kullandıkları araçlarda değişiklikler görülmüştür. Ancak bu durum çalışanlardan mevcuttan daha fazla katkı sağlanması arayışını değiştirmemiştir. Özel sektör karakterinde uygulanması daha kolay olan bu fikirler 1980'lerle birlikte kamu yönetimine de aktarılmıştır. Kamu örgütlerinde de verimliliği sağlama odaklı düşünce geliştirilmiş, çalışanların nitelikleri ve çalışma kriterleri gibi unsurlar bu düşünceyle uyumlu hale getirilmiştir. Uzmanlaşma da bahsedilen amaçlara yönelik bir araç olarak hem özel hem de kamu sektöründe gelişmiştir. Bu çalışma kapsamında Türk kamu yönetiminde uzmanlaşma, bakanlık örgütlenmesindeki 'uzman' kadroların nicel ve nitel durumu sunularak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yönetim, kamu yönetimi, uzmanlaşma, kariyer uzman istihdamı, bakanlıklar*

¹Bu çalışma *International Management Research Congress* 'de (Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2016) yazara ait 'Kamuda Uzmanlaşma' adlı bildiri üzerine inşa edilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

The View of Specialization in Ministries

Abstract

One of the instruments of the administrative process to achieve efficiency is specialization. Organizations have undergone a significant change with the Industrial Revolution; therefore, their scope, management principles, and objectives have differentiated. The transition was complicated by reasons such as adopting new technologies and efforts to accelerate the production process. In order to maximize the benefit from the staff, the principle of division of labor and specialization has been adopted and each employee working in an organization has started to specialize on one of the activities of the organization. In management reviews that started with a scientific management approach, specialization has been regarded as one of the tools that can be used to achieve greater efficiency. Occasionally, the evolution of theories has brought forward the human element and changes have been observed in the means used by organizations to achieve their goals. However, this has not changed the search for more contributions from employees. These ideas which are easier to implement in the private sector have been transferred to the public administration in the 1980s. The notion focusing on the provision of efficiency in the public organizations was developed, and elements such as qualifications and employment criteria of the employees were aligned with this idea. Specialization has developed in both the private and public sectors as a tool for the mentioned objectives. Within the scope of this study, the specialization of Turkish public administration was examined by presenting the quantitative and qualitative status of the 'expert' staff in the ministerial organization.

Keywords: *Management, public administration, specialization, employment of experts, ministeries*

Giriş

Türk kamu personel yönetimi literatüründe alanın sorunlarına ilişkin dönemine göre güncelleşmiş şekliyle pek çok çalışma mevcuttur. Liyakat, ücret, atanma şekilleri, sözleşmelilik, cinsiyetçilik gibi çoğaltılabilecek pek çok sorun başlığı incelenmektedir. Bu makale sınırında seçilen kariyer uzmanlıklar da personel sisteminde farklı uygulamalara yol açan memuriyete alınmadan emekliliğe kadar olan silsileyi değiştiren yönüyle bir sorun alanı teşkil etmiştir. Örneğin Sayan'ın 2016 tarihli “Türk Kamu Personel Sisteminde Sorun Alanları ve Çözüm Önerileri” adlı makalesinde kanun hükmünde kararname ve toplu sözleşmeler, istihdam politikası, liyakat gibi sıraladığı temel sorunlar arasında ‘uzman istihdamı’ni da ele almıştır (2016).

Spesifik olarak kariyer uzmanlıklar odaklı çalışmalar literatürde yerini almaya başlamıştır. Bazı kariyer uzmanlık kadrolarını özel olarak inceleme konusu yapan yazıların yanında genel olarak kariyer uzmanlık kadrolarının gelişimine ve özelliklerine dikkat çeken yayınlar arasında şunlar sayılabilir; Mehmet Ali Aydın'ın 2006 tarihli “*Bir Kariyer Meslek Grubu Olarak Uzmanlık ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği: Yasama Uzmanlığı*” adlı makalesi, Mehmet Rauf Karşı'nın 2013 tarihli “*Kamu Kesiminde Kariyer Uzman İstihdamı*” adlı makalesi ve Süha Oğuz Albayrak'ın 2016 tarihli *Kariyer Uzmanlık Sistemi*² adlı kitabı. Bu makalede de Türk kamu personel yönetiminde kariyer uzmanlıkların yerine ilişkin çeşitli veriler sunulmuş ve değerlendirilmiştir. Öncelikle “uzmanlaşmanın Türk kamu yönetiminde nasıl bir görünüm sergilediği?” sorusuna yanıt aranmıştır. Araştırma literatür incelemesi ve uzman kadrolara ilişkin Devlet Personel Başkanlığı'ndan elde edilen veriler esasında yapılmıştır. Makalenin ana odağında kamuda uzmanlaşmanın bir versiyonu olarak kariyer uzmanlıklar seçildiği için uzmanlaşmaya ilişkin literatür kavramsal bilgilerle sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle sosyal politika, sosyoloji gibi pek çok disiplinin uzmanlaşma konusundaki kuramsal zenginliği burada sunulmamıştır. Çalışmanın ana konusu olan uzmanlaşma ve kamuda ‘uzman’ kadroların ihdas edilmesine ilişkin literatür, mevzuat ve raporlar referans kaynakları olarak kullanılmıştır. Bu incelemeyle elde edilen veriler ışığında Türk kamu yönetiminde uzmanlaşmaya ilişkin eğilim nicel ve nitel olarak bakanlık

² Özkal, bu kitaba ilişkin inceleme yazısı yazmış ve kitabın kariyer ve kariyer uzmanlık sistemini ilk kez bilimsel bir disiplinle tarihsel ve kuramsal bağlantılarıyla analiz edildiğini, bu durumun kamu personel rejimi içindeki yeri ve dönüşüm sürecindeki işleviyle anlatıldığına dikkat çekmiştir (2017, s. 791).

örgütlenmesi esasında ortaya konulmuştur. Bu durumun mevcut kamu personel yönetimi içindeki yeri ve muhtemel sonuçları hakkında çıkarımlara yer verilmiştir. Araştırmanın evreni Türk kamu yönetimindeki tüm kurum ve kuruluşlardır ancak çalışma sınırında belirlenen örneklem grubunu Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Avrupa Birliği Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı oluşturmuştur.

Kamuda uzmanlaşma personel reform önerileri sunan raporlar gibi çeşitli politika araçlarında yer almıştır. Kamu sektöründe uzmanlaşmanın personel sisteminde değişimler meydana getirmiştir. Hizmet alanlarının çeşitlenmesiyle birlikte bu değişim, uzman personel istihdamına yönelme şeklinde kendini göstermiştir. Türk kamu yönetiminde genel eğilime bakıldığında merkez ve taşra örgütlenme düzeyinde uzman personel istihdamının arttığı görülmüştür.

1.Uzmanlaşmaya İlişkin Kavramsal Bilgiler

Uzmanlaşma (specialization/ihtisaslaşma); üretim sürecinde verimliliğin yükselmesi, maliyetlerin düşürülmesi amacıyla işbölümünün gerçekleştirilmesiyle ulaşılan vasıftır. Bir işin en iyi şekilde yapılması amacıyla bölümlere ayrılmasıyla uzmanlığa ulaşılır. Uzmanlaşma, toplumsal işbölümü ve ayrımlaşmayla işlerin ve mesleklerin iyi sınırlanmış ve derinlemesine bilgi, beceri ve deneyim gerektiren alanlara bölünmesi (TÜBA, 2011, s. 1193) şeklinde açıklanmaktadır. Uzmanlaşmayı sağlayan işbölümü ise üretim sürecinde farklı işlerin çalışanlar arasında karşılıklı bağımlılık içinde bölünerek uzmanlaştırılmasıyla gerçekleştirilmesidir (TÜBA, 2011, s. 622). İşbölümü, bir görevi oluşturan farklı eylemlerin birbirlerinden ayrı ancak aynı zamanda karşılıklı bağımlılıklarını koruyarak var olmalarıyla gerçekleşir. İşbölümü, bir işin en küçük parçalarına ayrılması ve her parçaya belli bir kişinin verilmesi şeklinde açıklanabilir (Fişek, 1979, s. 138). Simon, Smithburg ve Thompson (1980) uzmanlaşma ve işbölümünü aynı anlamda kullanmıştır. Bu kapsamda yapılacak bir iş bölünür ve çeşitli öğeleri görevlilere dağıtılır. Böylece bu görevliler toplam işin kendilerine verilen kısmına ilişkin bilgilerini geliştirir, pratikleştirir ve uzmanlaşmış olurlar (s. 89).

Tam zamanlı uzmanlar ilk kez yerleşik toplumlarda ortaya çıkmıştır (Diamond, 2010, s. 99). Antik çağlardan itibaren yazılı belgelerde toplumlarda işbölümü ve uzmanlaşmanın izlerine rastlanmaktadır. Yüksek mesleki uzmanlaşma bu toplulukların belirgin özellikleri

arasında yer almıştır. Bu dönemde her uzmanlık alanı toplumun örgütlenmesine katkı sağladığı gibi bireysel düzeyde de zenginliğin ve sosyal sınıfın da belirleyicisi olmuştur (Keskin, Akgün & Koçoğlu, 2016, s. 108-109). Sanayi Devrimiyle üretim süreçlerinde rasyonellik ve işbölümü ön plana geçmiş, üretim aile bireyleri tarafından aile için değil, işçiler tarafından pazar için gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu süreçte işbölümü ve uzmanlaşma artmış, yeni işkolları ortaya çıkmış (Erdem, 2009, s. 98), teknik üstünlük, rasyonel düşünme, kurallı işleyiş ilkeleri benimsenmeye başlamıştır (Keskin vd., 2016, s. 161). Sanayi Devrimiyle örgütlerin ortalama büyüklüğü artmış, yapıları karmaşıklaşmıştır. Sayıları çoğalan örgütlerin faaliyet alanları genişlemiş, çeşitlenmiş ve böylece örgütler çok amaçlı nitelik kazanmıştır. Bu gelişmeler örgütlerde beyaz yakalı uzman ve profesyonel kişilerin sayısı ve oranlarını arttırmıştır (Baransel, 1993, s. 46). İşin parçalara bölünerek sadece belirli bir süreçte iş gören ve sadece bu süreçteki üretim bilgisine sahip olan kişilere ihtiyaç duyulmuştur (Başbuğ, 2010, s. 48).

Sanayileşme, kentleşme, bürokratikleşme ve profesyonelleşme gibi modern toplumun en önemli gelişme süreçlerinden biri olan uzmanlaşmanın (Karasu, 2001, s. 265) ilk savunucuları³, uzmanlaşmanın verimliliği büyük ölçüde arttırabileceğine inanmışlardır. Uzmanlaşma fikri uygulandığı alanlarda önemli bir verimlilik artışını sağladığı için yirminci yüzyılın başlarında bu inanış yaygın olarak benimsenmiş bu nedenle serbest piyasa üreticileri uzmanlaşmayı özendirmişlerdir. Üreticiler uzmanlaşma sayesinde çalışanların işlerinde daha çok ustalaşmışlar, malzemeleri ve zamanı daha etkin kullanmaya başlamışlar bunların sonucunda da önemli kazançlar sağlamışlardır. Bunlarla beraber bir süre sonra iş gücü kayıpları da görülmeye başlamıştır. Örneğin; monotonluk, yorgunluk, stres, düşük verimlilik, düşük kalite, devamsızlık oranlarının artması, personel devir hızının yükselmesi şeklinde gözlenen sorunlar, uzmanlaşmanın ekonomik getirilerinin önüne geçmiştir (Simon vd., 1980, s. 90; Marshall, 1999, s. 356-357; Robins vd., 2013, s. 133).

İktisat bilimi uzmanlaşmayı verimliliği esas alarak, üretim maliyetleri karşısında üretilen miktara göre değerlendirir. Sosyo-coğrafyacılara yapılacak işler ile yetkinin farklı bölgeler arasında mekansal olarak bölünmesi üzerine odaklanmışlardır (Marshall, 1999, s. 357). İktisatçılar, sosyologlar gibi yönetim ve örgüt kuramcıları da uzmanlaşmayla ilgilenmişlerdir. Klasik örgüt kuramında temel ilkelere biri olarak uzmanlaşma, görevin amacına göre yapılmasını gerektirir. Bu ilkeye göre örgütte amaçların ya da ikincil amaçların sayısı kadar

³ Uzmanlaşma ve işbölümünün ekonomik faydaları üzerine odaklanan Adam Smith aynı sayıdaki insanın işbölümü sonucu üretimin artmasının bağlı olduğu unsurları şöyle sıralamıştır; her işçinin ustalığındaki artış, bir işten diğerine geçiş için harcanan zamandan tasarruf edilmesi, emeğin işini kolaylaştıran, harcanan emek miktarını azaltan ve birçok kişinin işinin bir kişi tarafından yapılmasına olanak sağlayan makinelerin icadıdır (Smith, 2006, s. 10).

bölüm olmalıdır. Uzmanlaşmanın ikinci ilkesi, belirli bir süreçte yer alan bütün işlerin aynı grupta toplanmasını öngörür. Hedef kitlenin çeşidine göre uzmanlaşma da işbölümü için ayrı bir temel oluşturur. Belirli bir hedef kitleye hizmet sunmayı sağlayan bütün işler bir bölüm altında toplanır ve aynı coğrafi bölge içinde yapılan işlerin aynı grupta incelenmesini öngörür (Etzioni, 1969, s. 26-27). Uzmanlaşmanın bu ilkeleri belli bir örgütte uygulanabilmesinin zorluğu gibi hususlarda eleştirilmiştir. Çünkü, söz konusu ilkelerden birinin kapsamı diğer biriyle çakışabilir, bazı ilkeler diğerleriyle bağdaştırılamaz ve ilkelerin bazılarında belirsizliğin hâkim olması bu eleştiriler arasında yer almıştır. Etzioni bu tartışmaları askeri amaçlarla kullanmak için füze inşası konusunda roketler karada, denizde ve havada kullanılabilmesine göre, bunların yapım işi silahlı kuvvetlerin yalnız bir kuvvetine mi yoksa hepsine mi verileceği, roket inşası ortak bir bilgi kaynağından faydalandığına göre tek bir roket kuvveti mi olacağı, bazıları Avrupa'nın diğerleri ABD'nin savunması için yapıldığından belli sayıda çeşitli bölgesel roket kuvvetlerinin mi kurulacağı sorularıyla örneklendirmiştir. Bunlar veya benzer sorular karşısında sayılan ilkelerin örgütteki işbölümü için yeterli bir rehber niteliğine sahip olmadığına işaret etmiştir (Etzioni, 1969, s. 27). Uzmanlaşma derecesi örgüt tasarımının yapısal boyutlarından biri olarak örgütsel görevlerin ayrı ayrı işlere bölünme düzeyini gösterir. Eğer uzmanlaşma fazla ise, her bir çalışanın işin sadece küçük bir kısmını yaptığı, eğer uzmanlaşma düşük ise çalışanların görevlerini geniş bir yelpazede yerine getirdikleri anlamına gelir (Daft, 2015, s. 15). Simon, 1946'da yazdığı makalesinde o zamana kadar kabul edilen bazı idari prensipler arasında; gruplar arasında görevlerde uzmanlıkların artmasıyla idari verimlilik artar ilkesine de yer vermiştir. Bu yazısında uzmanlaşmanın verimli idare için şart bir ilke olmadığını; bunun verimli olsun olmasın bütün grup çalışmalarında zamanla ortaya çıkan bir vasıf olduğuna işaret etmiştir (Simon, 1946, s. 86-87).

/Bilimsel yönetim yaklaşımının kuramcısı Taylor işçiler ve yönetim arasında görev ve sorumlulukların eşit biçimde paylaşılmasını öngörmüştür. Bu şekilde her işçi için işinin tüm detaylarında olduğu kadar genel plan ve tüm malzemeler içinde tam bir sorumluluk yüklenmesi gerekmiştir. Bilimsel yönetim anlayışında işçiler yapacakları işi en az bir gün önceden tam olarak planlanmış ve yapılacak işin detayları ve kullanacağı araçları gösteren yazılı talimatlar verilmiştir. (Taylor, 2005, s. 23-25). Taylor sistemli gözlem ve bilimsel inceleme yoluyla bir işin en verimli biçimde yapılabilme yöntemlerinin bulunabileceğini savunmuştur. Bunun için personelin çalışması gözlenerek işler çok küçük birimlere bölünmüş, birimlerdeki işler ayrı kişiler tarafından gerçekleştirilerek aşırı düzeyde uzmanlaşmaya ve ileri derecede işbölümüne gidilmiştir (Canman, 1995, s. 13). Bilimsel yönetimini ana odağı olan her bir işin en iyi nasıl

yapılacağı konusunda uzmanlar yazılı talimatlar hazırlarlar. Bu talimatlar işi en ince ayrıntısıyla boyutlarıyla tarif eder. Bu talimatların uygulanmasının için de fonksiyonel ustabaşılık geliştirilmiştir (Taylor, 2005, s. 79-80). Böylece işçilerin uzmanlaştırılması, uzman ustabaşılardan gözetim ve denetimiyle geliştirilmiştir.

Klasik yönetim örgüt kuramcılarında Fayol'un belirlediği on dört yönetim ilkesinden biri işbölümüdür. Fayol için işbölümünden beklenen faydanın; aynı çalışma ile daha çok ve daha iyi iş üretmektir. Buna göre, bir işçinin hep aynı parçayla meşgul olması, bir yöneticinin hep aynı konular üzerinde çalışmayla kazandıkları yatkınlık ve güven sayesinde daha çok iş üretilir. İşbölümü sonucunda da işlerde uzmanlaşma ve yetki dağılımı ortaya çıkar (Fayol, 2005, s. 24-25). İşbölümü yardımıyla çalışanlar sürekli aynı görevi üstlenerek aynı faaliyetleri gerçekleştirir ve üretim çıktısında artış sağlayan teknik becerilere sahip olurlar. Bu özellikler uzmanlaşma derecesinin göstergesini oluşturur. Uzmanlaşmanın olmaması ve çalışanlara yeni işler tanımlanması durumunda, çalışanların yeni işe uyum sağlayabilmesi zaman alır ve çıktı miktarının azaltılması sonucunu doğurur (Keskin vd., 2016, s. 173).

Max Weber ise bürokratik kuruluşlardan bahsettiğinde teknik niteliklerin rolünün sürekli arttığını vurgulamıştır. Bunu en basit haliyle şöyle örneklendirmiştir; “bir siyasal parti ya da sendikadaki memurda bile genellikle resmi bir eğitimden çok tecrübeyle edinilse de uzmanlık bilgisi aranmaktadır” (Weber, 2005, s. 48). Weber'e göre kapitalizmin bürokratizasyonu, uzmanlık eğitimi görmüş teknisyenler, yazıcılar gibi görevlilere olan talebi arttırarak bu tür sınavları yaygınlaştırmıştır (1996, s. 320). Kıta Avrupası'ndaki öğretim kurumları özellikle yükseköğretim kurumlarının uzmanlıkları kazandırmada önemli role sahip olmuştur. Bu kurumlar çağdaş bürokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelen uzmanlık eğitimi ve özel sınav sistemi üreten bir öğretim türüne olan ihtiyacın etkisi ve egemenliğinden etkilenmiştir (Weber, s. 319). Weber bürokraside uzmanlığın sağlanması için öğretim kurumlarını araç olarak vurgulamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletin işlevlerinin genişlemesi ve karmaşıklaşması sonucu konut, sağlık, ulaşım, teknoloji, güvenlik, eğitim gibi kamu hizmetlerini yürütecek ve bu hizmetlerin koordinasyonunu sağlayabilecek bürokratik işlevler ayrı uzmanlık alanları haline gelmiştir (Karasu, 2001, s. 279). Çağdaş bürokrasinin gelişmesiyle birlikte rasyonel özel uzmanlık sınavları sistemi ön plana çıkmıştır (Weber, s. 320). Bürokrasinin uzmanlaşmış kişilerden meydana gelme niteliğinden dolayı Weber ve onu yorumlayanlar bürokrasinin yapısal ve işlemler özellikleri arasında yetki ve görevlerde uzmanlaşmaya da yer vermişlerdir (Eryılmaz, 1994, s. 216-217).

Yeni teknolojilerin iş hayatında yoğun olarak kullanılması ve uzmanlığa dayalı bilgi sektörlerinin öne çıkmasıyla birlikte (Özgüler, 2012, s. 317) bürokratikleşme, profesyonelleşme ve uzmanlaşma süreçleri işgücünün yapısı ve niteliği üzerinde önemli değişimler meydana getirmiştir. Uzmanlaşmanın artması işin çok az beceri gerektiren kısımlarının da küçük parçalara ayrılmasından dolayı niteliksiz olarak değerlendirilebilecek işgücünün doğmasına neden olmuştur (Karasu, 2001, s. 266). Uzmanlaşmaya ilişkin verilen temel bilgileri takiben çalışmanın bundan sonraki kısmında Türk kamu yönetiminde ‘kariyer uzmanlıklar’ olarak oluşan kadrolar esas alınarak bakanlıklarda uzmanlaşmanın görünümü ele alınmıştır.

2. Bakanlıklarda Uzmanlaşma

Devlet otoritesinin farklı düzeylerinde uzmanlaşmış idari fonksiyonların gerekliliği (Carauşan, 2012, s. 90), hizmet sunulan kitlelerin kalabalıklaşması, koşulların ve taleplerin değişmesiyle açıklanabilir. Bu değişimler aynı zamanda kamu kurumlarının sunduğu hizmetlerin teknik bilgi ve uzmanlığa olan ihtiyacı arttırmıştır. Kamu kurumlarının da belirli hizmet alanında uzmanlaşması olmazsa olmaz bir ilke niteliğini taşımaktadır.⁴ Kamu kurumlarının uzmanlığa sahip olmalarının önemi bilimsel ve teknolojik gelişmelerle artmıştır. Bu kurumlar gerçekleştirmek için kuruldukları amaçlar dışında faaliyet gösterememeleri gerektiği gibi yürüttükleri kamu hizmetlerine ilişkin uzmanlık sahibi olmaları da genel olarak kabul edilmiştir (Orak, 2012, s. 308). Devlet faaliyetlerinin farklı bakanlıklar arasında dağılması yöntemi (bakanlık biçiminde örgütlenme) her ülke kamu yönetimi yapısının temel özelliklerindedir. Bu doğrultuda her bakanlık görevleriyle ilgili alanda yetkili olur (Örnek, 1994, s. 85). Türkiye’de bakanlık örgütlenmesinin düzenlendiği 3046 sayılı kanunda; “*aynı ve benzer hizmet veya görevlerin tek bir bakanlık tarafından veya sorumluluğunda yürütülmesi, atıl kapasite ve kaynak önlenmesi esastır*” hükmü düzenlenmiştir. Bu hüküm doğrultusunda bakanlıklar çeşitli uzmanlıklara bölünerek örgütlenmiştir.

Her biri kendi birer uzman yapı niteliğindeki bakanlıklar aynı zamanda ‘kariyer uzmanlıklar’ oluşturan personel politikasına sahip durumdadır. Bakanlıkların bu politikasına geçmeden önce Türk kamu yönetiminde uzmanlaşma ilkesinin gelişiminin incelenmesinde idari reform raporlarında da bu ilkenin yer aldığına işaret etmek yerinde olabilir. Yabancı uzman raporları olarak bilinen Baker Raporu, Martin-Cush Raporu, Fisher Raporu, Mook Raporu

⁴İdarenin gerçek meselesi mutlaka uzmanlaşmayı sağlamak değil, fakat idari verimliliğe götürecek bir esasa göre ihtisasa yönelmektir. Fakat bu idari ilke ‘grup içinde daha fazla verim sağlayacak şekilde uzmanlığa gidildiği takdirde idari verim artar’ şeklinde yeniden belirlendiğinde etkinlik düzeyi artırılabilir (Simon, 1946, s. 87).

uzmanlaşmayı öneren kapsama sahiptirler. Örneğin Baker Raporunda hesap uzmanlarının yetiştirilmesi konusunda bir sistem kabul edilmesine ve bunun yanında uzmanların yetiştirilmesine önem verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Martin-Cush Raporunda uzmanlığın temel faktör olarak alınması ve hesap uzmanlarında olduğu gibi özen gösterilmesi gereken bir ilke olduğuna işaret edilmiştir. Bu raporlarda idari mesleklerin teknik niteliğinin arttığına ve bilgiye dayalı bir uzmanlık işi haline geldiği belirtilmiştir. Planlama gibi işlerde çalışacak kişilerin vasıflı olmaları gerektiğine ve Türk kamu yönetiminde teknik tavsiyelerde bulunacak personelle ilgili hususlara dikkat çekilmiştir (DPB, 1963). Fisher ve Mook Raporlarında da uzmanlaşmanın zorunlu olduğundan söz edilerek, genel idare, mali, iktisadî ve sosyal idare gibi uzmanlaşmış gruplara ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiştir.

Yabancı uzman raporları dışında, Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Raporunda da (MEHTAP) hükümet görevlerinde uzmanlığa gidilmesine yönelik ihtiyacın arttığına, kamu yönetiminin şartlarının ve taleplerinin hızla değiştiğine dikkat çekilmiştir (MEHTAP, 1966, s. 82). MEHTAP Raporunda örneğin sosyal yardım hizmetlerini yürütecek uzman personelin yetiştirilmesi önemli sorunlar arasında sayılmış, bunun çözümü için kapsamlı bir yetiştirme programına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Gerekli uzman personel sağlanmadıkça, bu hizmetlerin verimliliğinin düşük olacağı vurgulanmıştır (MEHTAP, 1966, s. 332). Reform raporlarında çeşitli şekillerde atıflar yapılan uzmanlaşma 2000 yılında VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında hazırlanan Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da yer almıştır. Raporda Araştırma Planlama Koordinasyon birimlerinin DPT'ye benzer bir personel yapıyla uzmanlık kariyerine dayalı nitelikli elemanlarla güçlendirilmesi ve bu uzmanların kendi kurumlarının beyni durumuna getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bugünkü anlamıyla kariyer mesleği olarak ilk uzmanlık kurumu kaynağını 30.09.1960 tarihli ve 91 sayılı Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun'dan almaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı'ndaki planlama uzmanlığı kariyer uzmanlıkları oluşturulmuştur. Bundan sonraki süreçte Maliye Bakanlığı başta olmak üzere kamu örgütlenmesinde uzman personel istihdamı artarak devam etmiştir. 37.07.1970 tarihli 1327 sayılı kanunla ilk kurulan uzmanlıklar devlet bütçe uzmanlığı ve devlet personel uzmanlığıdır (Albayrak, 2016, s. 191-192; Aydın, 2006, s. 150).

1980 sonrası yabancı dil bilgisine sahip, göreve alındığı alanda teorik ve pratik gelişmeleri takip ederek uygulayacak uzman personel istihdamına önem verilmiştir. Düzenleyici ve denetleyici kurullar başta olmak üzere bütün kamu kurum ve kuruluşları görev

alanları ile ilgili uzman istihdamına öncelik verilmiştir (Aydın, s. 150). 1990'lı yıllarla birlikte üst kurullar bürokrasisi siyasetin alanında tekno-bürokratları etkin bir konum kazanmış (Durgun, 2010, s. 163-164) ve bu kurullarda da kariyer uzmanlıklar oluşturulmuştur. Taşrada kariyer uzman istihdamı 1988 yılında İçişleri Bakanlığı'nın taşra örgütünde il planlama uzmanlığı ile başlamıştır (Albayrak, 2016, s. 230). 1994 yılında da 543 sayılı Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına ve 516 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamede düzenleme yapılarak Maliye Bakanlığında başlamıştır. Bu kapsamda defterdarlara bağlı milli emlak birimlerinde milli emlak uzmanları, vergi dairelerinde gelir uzmanları, gelirler genel müdürlüğünün taşra teşkilatında ise vergi istihbarat uzmanlarının çalıştırılması öngörülmüştür (Karşlı, 2013, s. 13). 2000'li yıllara kadar Başbakanlık ve bağlı kuruluşlarında bulunan kariyer uzmanlıklar, hizmet bakanlıklarında sadece belirli istisnalar olarak yer almıştır (Albayrak, 2016, s. 199).

Uzmanlık sınırları belirlenmiş bir alanda derinlemesine bilgi ve beceri sahibi olmakla ilgilidir. Bu nedenle uzmanlar kamu hizmetinde istisnai nitelikte ihtiyaçlar için istihdam edilebilirler. Türkiye'de 657 sayılı kanun ile bu görevler için sözleşmeli personel yapısını öngörmüş, uzman istihdamını sağlamak amacıyla istisnai istihdam niteliğinde sözleşmelilik türü oluşturulmuştur (Güler, 2012, s. 18). Sözleşmeli personel istihdamı özel uzmanlık öğrenimine ihtiyaç duyulan belirli istisnai görevlerde teknik nitelikteki, geçici süreli hizmetlerin yerine getirilebilmesi ve yabancı uzmanların uzmanlık bilgisinden yararlanılabilmesi amacıyla başlamıştır. Günümüzde ise bu istihdam yönteminin uygulama alanı genişletilmiştir (Karatepe, 2011, s. 201).

2011 yılında bakanlık örgütlenmesinde değişiklikler yapan Kanun Hükmünde Kararnamelerle devlet memurluğu, kurumsal uzmanlığa dönüştürülerek (Güler, s. 18), kamu hizmetlerinin “uzmanlıklarca yeniden tanzimi” (Illich, 2002, s. 38) gerçekleştirilmiştir. 02.11.2011 tarihli ve 666 sayılı Kamu Görevlilerinin Mali Haklarının Düzenlenmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararnamenin 3. maddesinde 657 sayılı kanuna eklenmek üzere uzman istihdamı düzenlenmiş, 657 sayılı kanunun ek madde 41'de düzenlenmiştir. Bu maddede uzman yardımcısı ve uzman olarak atanabilme kriterleri belirlenmiştir.⁵ 657 sayılı kanunun 48. maddesinde uzman olmak için gerekli şartlar sıralanmıştır. 666 sayılı KHK ile 657 sayılı

⁵ Bu kapsamda uzman yardımcılığı sınavlarına ilişkin bilgiler, değerlendirme, uzmanlık tezi ve bunun kabulü konusu, uzman kadroya atanabilme kriterleri 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda düzenlenmiştir.

kanununun 41. maddesine göre; adalet, dışişleri, içişleri ve milli savunma bakanlıklarının, yükseköğretim kurulu başkanlığının ve bakanlar kurulunca belirlenen bakanlık bağlı kuruluşlarının merkez teşkilatlarında uzman ve uzman yardımcısı istihdam edilebilir. Bakanlık bağlı kuruluşlarının merkez teşkilatlarında istihdam edilecek uzman ve uzman yardımcısı kadro unvanlarını tespit etmeye Bakanlar Kurulu yetkisindedir (Sayan& Demirci, 2012, s. 197). 2011 tarihli 666 sayılı KHK ile kariyer uzmanlıklar hizmet bakanlıklarına ve yatırımcı kuruluşlara doğru yaygınlaşma eğilim başlamıştır. Bu eğilim Türk Silahlı Kuvvetleri'ni de kapsayacak şekilde tüm kamu kurum ve kuruluşlarına yayılmıştır (Albayrak, 2016: 205).

Tarihsel gelişimi bağlamında Türk kamu yönetiminde kariyer uzmanlığı olarak tarif edilen uzmanlığın unsurları şöyle sıralanabilir (Karslı, s. 11-12); uzmanlar özel bir uzmanlık alanında çalışmak amacıyla görevlendirilirler, bakanlıkların planlama, danışma, politika belirleme gibi hizmetlerine yerine getirmişlerdir. Uzman yardımcılığı kadrolarında memur olmanın genel kriterlerinin yanında belirli bölümlerden mezuniyet, yabancı dil bilmek ve belirlenen yaş sınırını geçmemiş olmak ve açılan özel yarışma sınavını kazanmak şartları yer almıştır. Uzman yardımcılığı dönemini de başarıyla tamamlanması gerekmiş, bu yerine getirilemediğinde ise diğer memuriyet kadrolarına atanma durumuyla karşı karşıya kalınmıştır.

Kariyer uzmanlığının nicel görünümü hakkında genel olarak bilgi edinmek için çalışma kapsamında seçilen bakanlıklara ait verilere aşağıda Tablo 1'de yer verilmiştir. Bu veriler için yakın yıllar itibarıyla yapılan araştırmada 2014-2016 arası verilere ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla bu yıllara ilişkin olan veriler gösterilmiştir.

Tablo 1: Bazı bakanlıklarda kariyer uzman ve uzman yardımcısı sayıları (2014-2016)⁶

Bakanlık	2014 Yılı		2015 Yılı		2016 Yılı	
	Kariyer Uzman	Kariyer Uzman Yardımcısı	Kariyer Uzman	Kariyer Uzman Yardımcısı	Kariyer Uzman	Kariyer Uzman Yardımcısı

⁶ Tablodaki rakamlar ilgili bakanlıkların Devlet Personel Başkanlığı KADRO-NET sistemine yaptığı veri girişleri neticesinde oluşan 'dolu' kadro sayılarıdır. Kariyer uzman unvanı uzman yardımcısı olarak istihdam edilmeye başlanan personelin yeterlilik sürecini tamamlaması neticesinde ihraz edildiğinden, ilgili bakanlığı sisteme veri girişi açısından sağladığı güncellik düzeyine göre kariyer uzmanı ve kariyer uzman yardımcısı sayıları farklılık gösterebilmektedir. Tablo 2014'den, Mayıs 2016'ya kadar olan dönemi kapsamaktadır.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	103	146	99	137	106	135
Avrupa Birliği Bakanlığı	115	67	170	3	169	3
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	192	195	220	172	248	159
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	161	104	168	102	162	96
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	888	62	113	41	120	6
Kültür ve Turizm Bakanlığı	448	148	488	111	526	68
Milli Eğitim Bakanlığı	13	107	38	208	1006	96
Orman ve Su İşleri Bakanlığı	76	140	99	115	147	77

(Kaynak: Devlet Personel Başkanlığı verileri, 2016)

Yukarıdaki veriler bakanlık örgütlenmesinde kariyer uzmanlıkların görünümüne ilişkin sınırlı bir bilgi sunmaktadır. Albayrak'ın kamu kurumlarının teşkilat kanunları ve kariyer uzmanlık yönetmeliklerine dayanarak oluşturduğu tabloda 1971 yılından itibaren kariyer uzmanlıkları gösterilmiştir. Bu tabloya göre 2002'den önce kariyer uzmanlıklar Başbakanlık ve bağlı kuruluşlarında yoğunlaşmıştır. Kariyer uzman ve yardımcılarının sayısı 2003'den itibaren düzenli bir artış içerisinde olmuş, bu artış toplam kamu istihdamı içerisinde % 1'lik dilimini kariyer uzmanların meydana getirmesi şeklinde sonuçlanmıştır (2016: 201-202). Tablo 1'de

Devlet Personel Başkanlığı'ndan edinilen bilgiler ışığında 8 bakanlıkta kariyer uzman istihdamının 2014, 2015 ve 2016 yılının Mayıs ayına kadar olan süredeki durumu gösterilmiştir. Bu veriler kariyer uzmanlık uygulamasındaki çeşitli sorunlarla karşılaşılsa da kadrolardaki artış uygulamanın personel politikalarında benimsenmeye devam ettiğini göstermektedir. Bu rakamlara göre incelenen yıllar itibarıyla kariyer uzman sayılarının Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı dışındaki bakanlıklarda artmış olduğu görülmektedir. Bakanlık örgütlenmesinde önemli değişikliklerin gerçekleştiği 2011 yılından sonra bakanlıklar yeni teşkilat yapılarına uygun olarak kariyer uzmanlıklara ilişkin yönetmeliklerini çıkarmışlardır. Makale kapsamında incelenen bakanlıklardaki uzman istihdamına ilişkin yönetmelikler; Çevre ve Şehircilik Uzmanlığı Yönetmeliği 2011'de, Gıda Tarım ve Hayvancılık Uzman ve Uzman Yardımcılığı Sınav, Atama, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik 2011'de, Millî Eğitim Uzmanlığı Yönetmeliği 2012'de, Sosyal Güvenlik Uzmanlığı Yönetmeliği 2013'de, Avrupa Birliği İşleri Uzmanlığı Yönetmeliği 2012'de,⁷ Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlığı Yönetmeliği 2012'de, Kültür ve Turizm Uzmanlığı Yönetmeliği 2012'de, Orman ve Su İşleri Uzmanlığı Yönetmeliği 2012'de çıkarılmıştır. Seçilen bakanlıklardan Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın Çevre ve Orman Bakanlığı şeklinde örgütlendiği dönemde hizmet bakanlıklarında kariyer uzmanlığın yaygınlaştığı ilk bakanlıklardır (Albayrak,2016: 204-205).

Kariyer uzmanlıklara giriş şartları Devlet Memurları Kanunu'nda ve yönetmeliklerde yer almıştır. Ancak bu konuda yönetmeliklerde yer alan bazı düzenlemeler uzmanlıkların genel şartlarını sağlamanın dışında da bu meslek grubuna geçmeyi sağladığı görülmektedir. Örneğin 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu'nun Sosyal Güvenlik Uzmanı, Müfettiş ve bunların yardımcıları kısmında 30. maddede; Kurumda sosyal güvenlik uzman yardımcısı veya müfettiş yardımcısı kadrolarına atanabilmek için 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 48. maddesinde sayılan genel şartlara ilave bazı kriterler⁸ sayıldıktan sonra ek fıkra (6.2.2014-6518/80 md.) ile başkanlık merkez teşkilatında genel müdür yardımcısı, daire başkanı veya taşra teşkilatında il müdürü kadrolarında toplam en az üç yıl görev yapmış olanlar, atama tarihi itibarıyla fiilen bu kadrolardan birinde bulunmak şartıyla Sosyal Güvenlik Uzmanı kadrosuna

⁷ Bakanlıklar ve Başbakanlık Bağlı Kuruluşları Avrupa Birliği Uzman Yardımcılığına Giriş ve Avrupa Birliği Uzmanlığı Yeterlik Sınavlarının Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ise 2006'da çıkarılmıştır.

⁸ Bu kriterler; "En az dört yıllık eğitim veren yüksek öğretim kurumlarının hukuk, siyasal bilgiler, iktisat, işletme, iktisadî ve idarî bilimler, tıp, diş hekimliği, eczacılık fakültelerinden veya sosyal hizmetler, sağlık idaresi veya sağlık yönetimi, matematik, istatistik, aktüerya, bankacılık, sigortacılık, işletme mühendisliği, endüstri mühendisliği, yazılım mühendisliği, elektronik mühendisliği, elektrik ve elektronik mühendisliği, bilgisayar mühendisliği bölümlerinden ya da bunlara denkliği Yükseköğretim Kurulunca kabul edilmiş yurt dışındaki yüksek öğretim kurumlarından mezun olmak"tır.

atanabileceği hükmü düzenlenmiştir. Böylece bu sayılan pozisyonlarda görev yapanlar kariyer uzmanlık kadrosuna geçebilmektedir.

Benzer şekilde; 178 Sayılı Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunu Hükmünde Kararname'nin Maliye Uzmanlığı ve Defterdarlık Uzmanlığı kısmının 43. maddesindeki ek fıkra ile (12.7.2013-6495/59 md.) bakanlık merkez teşkilatında daire başkanı, genel müdür yardımcısı ve başkan yardımcısı veya taşra teşkilatında defterdar kadrolarında toplam en az üç yıl görev yapmış olanlar, atama tarihi itibarıyla fiilen bu kadrolardan birinde bulunmak şartıyla Maliye Uzmanı kadrosuna atanabileceği hüküm altına alınmıştır.

Öte yandan, 15 Nisan 2015 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 6639 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, bazı bürokratların görevden alınması durumunda atanacakları kadroların hangileri olacağını belirtilmiştir. Buna göre ek göstergesi 3600 (dâhil) - 6400 (hariç) olanlar görev yapmakta oldukları kurumların merkez teşkilatına ait kariyer mesleklerde ve bunlarla benzer nitelikteki mesleklerde (Müfettiş, Uzman, Murakıp, Aktüer, Kontrolör, Denetçi, Denetmen), daha önce görev yapmamış olanlar, ek göstergesi 3600 (dâhil) - 6400 (hariç) olan yönetici kadrolarında toplam en az üç yıl görev yapmışlarsa, görevden alındıkları kurumun merkez teşkilatına ait kariyer meslek kadrolarına veya bunlarla benzer nitelikteki kadrolara atanmaktadır. Bu durumu Albayrak "üst düzey yöneticileri görevden alma aracı olarak kariyer uzmanlık" şeklinde vurgulamıştır (2016, s. 313). Kariyer uzmanlık olarak adlandırılan bu kadrolara yapılan atamalar kariyere ilişkin "...kariyeriniz boyunca üst pozisyonlara geçersiniz, zamanı geldiğinde sıradüzende birbirini takip eden, her biri bir öncekinden üst dereceyi temsil eden unvanlara sahip olursunuz..." (Navaro, 2014, s. 191) şeklindeki silsileyi bozmaktadır.

Sonuç

Devletin görevlerinin çeşitli bölümlere ayrılarak yerine getirilmesi, kurumların faaliyet alanlarında uzman olmalarını da beraberinde getirmiştir (Orak, 2012, s. 310). Kurumların uzmanlıklara ayrılması aynı zamanda kurumlarda çalışacak personelin de o uzmanlık bilgisine sahip olması gerekliliğini doğurmuştur (Orak, 2012, s. 323). Uzmanlıklara ayrılarak görevlerin yerine getirilmesiyle sorumluluk alanlarına ilişkin karışıklıklar önlenir ve mikro parçalara ayrılarak görevler tanımlandığı için, her parçaya ilişkin detaylı bilgiler üretilebilir. Ancak tüm bunlarla beraber uzmanlaşma özellikle aşırı uzmanlaşmada söz konusu olan mikro düzeyde branşlaşma, ağaçların yapraklarının üzerindeki damarları incelerken ormanın tümünün gözden

kaçırılması (Saltoğlu, 2006, s. v) örneğiyle sembolize edilebilecek durumlarla da karşılaşılabılır. Kurumun bütün olarak varlık nedeni, görev alanı, birimlerin birbiriyle ilişkisi dikkatten kaçabilir. Spesifik bir konu ve sadece onun mevzuatıyla ilgilenen uzmanların, ilgili olan ya da olabilecek diğer hususları yeterince gözönünde bulundurması zorlaşabilir. Özel yetenek esasında görev yapan uzmanlar, Illich'in (2002) tarifıyla kabiliyetsizleştirici uzmanlıklar üretebilirler (2002, s. 37).

Kurumlarda oluşan her bir uzmanlık yeni bir hiyerarşi, yeni düzenlemeler ve bütçe üzerinde yeni yükler meydana getirmektedir. Bunlara ek olarak bürokraside uzmanlık niteliği ön plandaki çalışanlar kendilerinin kamu yararının özel muhafızları olduklarını iddia etmeleriyle (Illich, 2002, s. 53) çeşitli konularda temel bilgilere sahip gruplar arasında bir yarış söz konusu olabilir. Bürokrasinin işleyişinde kurumların ve birimlerin birbirinden veri saklaması ve düzenlemelerde yer alan ölçüde bile bilgilendirmenin yapılması konusunda çekimser davranışlar görülmektedir. Dolayısıyla her kurum faydalanabileceği bir başka veriye erişemediğinden bunların tekrar üretilmesi için enerji ve zaman harcanabilmektedir. Uzmanlıklar çoğaldıkça bu sistem ve işleyiş daha da karmaşıklaşmakta, kurumların ve birimlerin birbirinden haberdarlık düzeyi ve denetim zorlaşmaktadır.

Türk kamu personel politikalarındaki tercihlere bakıldığında uzman istihdamının sağlanması ve artırılması yönünde bir tercih olduğu görülmektedir. Özellikle bakanlık görev alanları esasında ayrılarak uzmanlaşmaya gidilerek personel görevlendirmesi yapılmasıyla yeni bir uzmanlık sistemi oluşmuştur. Bu yeni sistem uzmanlık göreve değil, kuruma bağlandığı için kurum temelli istihdama geçiş niteliğindedir. Personel örgüt yapısına bağlanmakta ve bu da uzmanların güvencesi konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır. Kurumun yerleşmesi, bölünmesi, küçülmesi veya ortadan kaldırılması gibi durumların personel için ne gibi sonuçlar doğuracağı gibi sorular düşünülebilir (Sayan & Demirci, 2012, s. 198). Bu sorular üzerine Güler'in vurgulamış olduğu noktalar uzman istihdamının personel sisteminin temel ilkeleri bağlamındaki kritiği açısından önem taşımaktadır. Bu noktalar şu şekildedir (2012, s. 19):

- Hizmet/görev/unvan örgütle özdeş sayıldığından, örgüt ortadan kalktığında unvan da kendiliğinden ortadan kalkabilecek bunun sonucu olarak memurluk güvencesinde belirsizlik yaşanabilecektir.
- Her hizmet/göreve uzmanlık koşulları karşılandığından herhangi bir zamanda girilebileceğinden kamu hizmetine genç yaşta ve en alt basamaktan girme ve sistem içinde yükselme anlamına gelen kariyer ilkesini uygulanamaz hale getirecektir.

- Bir kurumdan başka bir kuruma geçiş söz konusu olduğunda kazanılmış hakların korunması ilkesi uygulanmayabilecektir.
- 657 sayılı kanunun kariyere dayalı personel sisteminden kadro sistemine geçiş başlamıştır.

Bu çalışmada uzmanlaşmanın kapsamına, Sanayi Devrimiyle birlikte uzmanlaşmanın bir verimlilik sağlama aracı olarak kullanılmasına ve uzmanlaşmaya iktisatçılar ve yönetim bilimciler tarafından verilen öneme değinilmiştir. İşletme yönetiminde daha kolay gerçekleştirilebilen uzmanlaşmanın kamu yönetimindeki görünümüne bakılmıştır. Kamu ve özel arasındaki tabi olunan kurallar ve işleyiş ilkeleri gibi kilit farklılıkların 1980 sonrası kamu yönetimi reformlarıyla, özel sektör ilkelerinin kamu sektörüne uygulanmasıyla yokedilmesi hedeflenmiştir. Kamu hizmetlerinin etkinlik, verimlilik gibi kavramlarla değerlendirilmeye başlanmasıyla bu hizmetlerin sunumunda ve personel sistemlerinde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Söz konusu değişiklikler arasında kamuda uzman kadrolar ihdas ederek kariyer sistemlerinde farklılıklar ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde kamu idarelerinde uzman personel istihdamı hiyerarşik ilişkilerde ast-üst ilişkisi gibi bir takım sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bilgi ve tecrübe açısından uzun yıllar alanında uzmanlaşmış orta düzey bir kamu personeli (şef, şube müdürü vb.) ile mesleğe yeni başlayan kariyer uzman arasında görev-yetki, ast üst ilişkisinde sorunlar yaşanabilmektedir. Ayrıca uzmanlaşmadan beklenen yararlar yöneticilik söz konusu olduğunda yöneticilikle ilgili olmayan işlere göre daralmaktadır. Yönetim işinde uzmanlaşma yetkiyi parçalayacak noktaya getirildiğinde karar alma süreci olumsuz etkilenebilecektir (Atchison, 1970, s. 65-66). Türk kamu personel sistemi içerisindeki konumları dikkate alındığında kariyer uzmanlıkların birçoğu merkez teşkilatında istihdam edilmektedir. Bu uzmanlar görevli oldukları kurumun taşra teşkilatını ve işleyişi konusunda bilgi düzeyleri düşük olabilmektedir. Bu uzmanlara yönelik bakanlığın uzmanı ancak *işin uzmanı* olmadıkları yönünde eleştiriler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kurumsal işleyişte çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Kurum içinde aynı nitelikteki işi yapan personel ile kariyer uzmanlığı kadrosunda görev yapan kişiler arasında özlük hakları bakımından var olan farklar ise kurum içi çalışma ortamını olumsuz etkileyebilmektedir.

Kadro itibarıyla herhangi bir kurum uzmanı olan kişiler, kurum içinde belli bir alanda çalıştırıldığından ve o birimde uzmanlaştığından aynı kurumun farklı nitelikteki görevleri konusunda yeterli bilgiye sahip olamamaktadır. Kariyer uzmanlıklar faaliyet alanlarına göre özelleşmiş şekilde adlandırılrsa da herhangi bir hizmet bakanlığının tüm görev

alanında istihdam edilen personelin görev alanının nasıl sınırlandırılacağı belirsizdir. Bakanlıklarda görev yapan meslek memurlarına göre alan hakkında bilgileri daha sınırlı ve yeni olan personelin kurum uzmanı sıfatını haiz olması özlük hakları konusundakine benzer etkiler oluşturabilmektedir. Bu uzmanlıklar açısından önemli hususlardan biri de teknik ve sözel bölüm mezunlarının aynı uzmanlığa kabul edilmeleri ve birbirine benzemeyen görevlerin aynı unvan altında yürütülmeye çalışılmasıdır. Örneğin, mühendislik fakültesinden mezun bir personel ile hukuk fakültesinden mezun bir personel aynı uzmanlık unvanı ile istihdam edilebilmektedir.

Kariyer uzmanlık kadrolarına giriş için merkezi sınava giriş şartı aranmakla birlikte sözlü sınav usulüne pek çok eleştiri getirilmektedir. Bunun yanında uzman yardımcılığı süreci de farklı uygulamaları beraberinde getirerek belirsizliklere neden olabilmektedir. Bu durumun ise kurumlarda kariyer uzmanlığı esas alan yönetsel politikaları olumsuz etkileyeceği, mesleki alandaki gelişimin sınırlı kalacağı ve uzmanlar eliyle sunulan kamusal hizmetlerin kalitesini artırmaya yönelik hedeflerin sapmasına neden olabileceği değerlendirilmektedir.

Kamu kurumlarında görev yapan kariyer uzmanların görev tanımının tam olarak yapılmaması, hiyerarşik düzen içerisindeki konumunun farklılık arz etmesi gibi nedenlerle kurum içi sorunlar olarak karşımıza çıkabilmektedir. Kurum içinde uzman personel istihdamının artırılması zaman zaman işlerin de yürütümünde sorunlara sebebiyet verebilmekte, çünkü işi yapacak nitelikte personel olmaması, kariyer uzmanların ise yapılacak işe uygun olmaması nedeniyle işleyişte aksaklıklar yaşanabilmektedir.

Kamu kurumlarındaki kariyer uzmanlarının sayısının artırılması aynı zamanda uzmanlığın memurlaşmasını da beraberinde getirmiştir. En yaygın şekilde dile getirildiği haliyle uzmanlar diğer memurlarla benzer işleri yürütmekte ancak farklı ücret almaktadırlar. Kamu kurumları merkez teşkilatında olduğu gibi taşra teşkilatında da uzman istihdam etmektedir. Ancak taşrada istihdam edilen uzmanların mali hakları merkezde istihdam edilen kariyer uzmanlardan düşük olmakla birlikte görev yaptıkları birimlerdeki diğer memurlardan ise daha yüksek belirlenmiştir.

Kamuda uzman istihdamının istisnai bir uygulama iken genel bir personel politikası halini aldığı söylemek mümkündür. Bunun genel bir politika haline gelmesi aynı zamanda uzmanlığı da özel bir pozisyonu ifade eden atmosferinden çıkarıp sıradanlaştırmıştır. Bu durum mevcut kariyer uzmanların mali haklarından faydalanmak amacıyla yapıldığı yönünde eleştirilmektedir. Kariyer uzmanlıklar memuriyet sisteminin içinde farklılaştırılmış nitelikleriyle hem personel sisteminin geneli için de sorun alanı oluşturmakta hem de uzman

kadrolar yukarıda işaret edildiği gibi kendi içerisinde çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bakanlık hizmet alanlarına göre; Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanı, Avrupa Birliği Uzmanı, Orman ve Su İşleri Uzmanlığı gibi çeşitli uzmanlık kategorileri oluşmuş ve kurumların genel idari işlerini yerine getiren personelinin de üstlendiği görevler arasındaki geçişler muğlaklaşmıştır. Özel uzmanlık alanlarına olan ihtiyaçtan ortaya çıkan kadroların sayısal çoğalmas ve tâbi oldukları hükümlerin meslek memurlarından farklı olması bu kadrolardaki artışın irdelenmesini gerektirmektedir.

Kaynakça

- Albayrak, S. O. (2016). *Kariyer Uzmanlık Sistemi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Atchison, T. J. (1970). Örgütlerde Yetki Bölünmesi. (E. Eren, Çev.). *People The Management Of People at Work*, July-August.
- Aydın, M. A. (2006). Bir Kariyer Meslek Grubu Olarak Uzmanlık ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Örneği: Yasama Uzmanlığı. *Yasama Dergisi*. (2), ss. 146-164.
- Baransel, A. (1993). *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*. Cilt:1. İstanbul: İşletme Fakültesi Yayını.
- Başbuğ, A. (2010). *Sosyal Hukuk*. Ankara: Binyıl Yayıncılık.
- Canman, D. (1995). *Çağdaş Personel Yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayını.
- Carauşan, M. (2012). The Professionalization Of Public Administration Romania, *Administratio*,4 (1), (P. 83-96).
- Daft, R. L. (2015). *Örgüt Kuramları ve Tasarımını Anlamak*. (S. Yürür, Çev.), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- DPB (1963). Hükümete Sunulan Yabancı Uzman Raporları (1949-1959 Yılları Arasında), Ankara.
- DPD (1963). 1962 Yılında Devlet Personel Dairesine Verilen Yabancı Uzman Raporları. Ankara.
- Diamond, J. (2010). *Tüfek Mikrop ve Çelik*. (Ü. İnce, Çev.), Ankara: TÜBİTAK Yayını.
- Durgun, Ş. (2010). *Modernleşme ve Siyaset*. Ankara: Binyıl Yayınevi.

- Erdem, T. (2009). Modernleşme. *Feodaliteden Küreselleşmeye*. T. Erdem (Ed.), Ankara: Lotus Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (1994). *Kamu Yönetimi*. İzmir: Üniversite Kitabevi.
- Etzioni, A. (1969). *Modern Örgütler*. Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Fayol, H. (2005). *Genel ve Endüstriyel Yönetim*, (M. Asım Çalıköğlü, Çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Fişek, K. (1979). *Yönetim*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Güler, B. A. (2012). Yetki Kanunu-6223: Genel Özellikler Üzerine Bir Değerlendirme, *Kanun Hükmünde Kararnamelerle Yönetmek*, (Der: A. Argun Akdoğan), Ankara: Memleket Yayınları.
- Illich, I. (2002). *Tüketim Köleliği*. (M. Kardeşhan, Çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Karatepe, H. (2011).Sözleşmeli Personel İstihdam Politikasında Değişim ve Günümüz Uygulamaları.*Bütçe Dünyası Dergisi*, 1 (25), ss. 188-203.
- Karasu, K. (2001).*Profesyonelleşme Olgusu ve Kamu Yönetimi*.Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Karslı, M. R. (2013). Kamu Kesiminde Kariyer Uzman İstihdamı.*Vergi Dünyası Dergisi*, (386), as. 92-101.
- Keskin, H., Akgün, A. E., Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt Teorisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi Raporu (MEHTAP) (1966). Ankara: TODAİE Yayını.
- Navaro, D. (2014). *Kariyer ve Varoluş Bir Benlik Eylemi*, Ankara: Elma Yayınevi.
- Orak, C. Ç. (2012). Kamu Kurumları ve Uzmanlık İlkesi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Xvi (4), ss. 291-328.
- Örnek, A. (1994). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Meram Yayıncılık.
- Robbins, S. P.,Decenzo, D. A., Coulter, M. (2013). *Yönetimin Esasları*, (Y. Sayılar, Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Saltoğlu, M. (2006). evirmenin nsz. Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Sayan, İ. . (2017). Kitap İncelemesi: Süha Oğuz Albayrak: Kariyer Uzmanlık Sistemi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72 (3), (S. 791-795).
- Sayan, İ. . (2016). Türkiye’de Kamu Personel Sisteminde Sorun Alanları ve üzüm nerileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (3), (S. 669-691).
- Sayan, İ. ., Demirci, A.G. (2012). Kanun Hükmünde Kararnamelerle Değişen Personel Sistemi. *Kanun Hükmünde Kararnamelerle Yönetmek*. A. A. Akdoğan (Der.), Ankara: Memleket Yayınları.
- Simon, H. A. (1956). İdaredeki Atasözleri, (M. Soysal, ev.). *AÜSBF Dergisi*, Cilt:11, (S. 85-109).
- Simon, H. A., Smithburg, D. W., Thompson, V. A. (1980). *Kamu Yönetimi*. (C. Mıhioğlu, ev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Smith, A. (2006). *Ulusların Zenginliği*. (M. Saltoğlu, ev.), Ankara: Palme Yayıncılık.
- Taylor, F. W. (2005). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, (H. Bahadır Akın, ev.), Ankara: Adres Yayınları.
- TÜBA (2011). *Türkçe Bilim Terimleri Szliğ*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*, (H. Bahadır Akın, ev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji Yazıları*. (ev: Taha Parla), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgüler, V. C. (2012). Yeni Teknolojiler ve örgütler. *rgt Sosyolojisi*. M. Zencirkıran (Ed.). Bursa: Dora Yayınları.
- <http://www.aile.gov.tr/data/56d469a8369dc56f90d98bbd/2015%20y%c4%b11%c4%b1%20ba kanl%c4%b1k%20%c4%b0dare%20faaliyet%20raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 02.06.2016).

Avrupa Birliği İltica ve Mülteci Politikalarının İflası ve Paradigma Değişiminin Gerekliliği

Mehmet SOYTÜRK*

Geliş Tarihi (Received): 01.02.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 05.07.2018

Öz

İltica ve mülteci politikaları Avrupa Birliği'nin son yıllarda çözüme kavuşturmak istediği fakat başaramadığı bir konudur. Birlik nezdinde uzun yıllardır çeşitli çözüm yolları aranmakla beraber şu ana kadar tüm tarafları memnun edecek bir sonuca ulaşılabilmiş değildir. AB tarihinde iltica ve mülteci politikalarını düzenlemek amacıyla yapılan ilk zirve İrlanda'nın başkenti Dublin'de düzenlenmiştir. 1990 yılında Dublin'de gerçekleştirilen zirvede alınan kararlar, iltica ve mülteci politikalarını tek çatı altında birleştirmek bağlamında AB'nin ilk ortak hareketinin temelini oluşturmaktadır. Dublin Sistemi ile yürürlüğe konulan temel prensipler geçerliliğini günümüze kadar muhafaza etmiştir. Halen yürürlükte olan Dublin-Sistemi her ne kadar imzalandığı yıllarda bir çözüm yolu olarak kabul edilmişse de günümüzde artık tarafları memnun edemeyeceği anlaşılmıştır. Ancak Dublin Sisteminin yetersizliklerine rağmen AB'nin farklı ve yeni bir paradigma arayışı içinde olduğunu söylemek oldukça güçtür. Peki tüm bu olumsuz tecrübelerle rağmen, AB iltica ve mülteci politikaları açısından tüm üyelerinin üzerinde mutabakat sağladığı bir gelişme gösterebilecek midir? Veyahut bu gelişmeler yeni bir paradigma ortaya çıkarabilecek midir?

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Mülteci ve İltica Politikaları, Avrupa Birliği Mülteci ve İltica Politikaları Paradigması, Dublin-Sistemi*

*Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mehmetsoyturk@ktu.edu.tr

The End Of The European Migration Policy And The Need For A Paradigm Shift

Abstract

One of the most sensitive issues of the European Union is the refugee and asylum politics, definitely. Even if various solutions have been sought for many years by European Union; there are results, that could please the parties, still have not been achieved. At the Dublin Summit, European Union made a decision in favor of assemble the refugee and asylum politics under the same roof, in 1990. The decisions were made in that summit is the first bases of common action. The Dublin System has been tried all these years but it was understood that the parties were not gladden by the system. From the years when the Dublin system has been entered into force, some decisions have been taken to complete the requirement until the present day. But the European Union did not consider changing it completely or replacing it with another system. Despite all these negative experiences, will the European Union's refugee and asylum policies be able to show satisfactory progress to all member states? Or will these developments bring out a new paradigm?

Keywords: *European Union, Refugee And Asylum Policies, European Union Refugee And Asylum Policies Paradigm, Dublin-System*

Giriş

Avrupa Birliği veya Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluş antlaşmalarında iltica ve mülteci politikalarında ortak hareket edileceğine dair bir madde bulunmamaktadır ve ileriye yönelik herhangi bir öngörüden de bahsedilmemektedir. Fakat Avrupa'nın entegrasyon süreci çerçevesinde, Birliğe üye ülkeler mevcut iltica ve mülteci politikalarını kendi aralarında koordine etme gerekliliğini yaşıyan tecrübelerden yola çıkarak anlamış bulunmaktadırlar.

Üye devletler tarafından, 1999 yılında Tampere Zirvesi'nde alınan karara göre ilk kez AB tarafından ortak iltica ve mülteci politikaları geliştirilmesi gündeme gelmiş fakat, alınan bu karar uzun yıllar sonra gerçekleşebilmiştir. Tampere Zirvesi'nden sonraki yıllarda üye devletlerin iltica ve mülteci politikalarını uyumlaştırmak amacıyla birkaç yeni yönetmelik geliştirilmiş ve yürürlüğe konmuştur. Çıkarılan bu yönetmeliklere rağmen ortak iltica ve mülteci politikasının özellikle uygulamada ne kadar büyük zorluklarla karşılaşılabilceğini ortaya koymuştur. Günümüzde ise iltica başvurusunun kabul edilmesi veya iltica başvurusunun nasıl bir muamele ile karşılaşacağı, iltica başvurusunun hangi üye ülke makamlarına yapıldığına bağlıdır. AB, iltica ve mülteci yasalarını uyumlaştırmak amacıyla 2013 yılında Bakanlar Konseyi toplantısında konuyu tekrar gündeme getirmiştir. Bakanlar Konseyi toplantısının sonucu gelecekte ortak bir iltica sisteminin kurulmasının sinyallerini vermiştir. Geliştirilecek ortak iltica sisteminde iltica sürecinin kısaltılması, mülteci haklarının genişletilmesi ve reşit olmayan mültecilerin daha sıkı bir şekilde koruma altına alınması düşünülmüştür. Genel anlamda, nasıl Tampere Zirvesi'ne kadar iltica ve mültecilerle ilgili olumlu sonuçlara ulaşılmadıysa, aynı şekilde zirvenin ardından da üyeleri tatmin edecek sonuçlar ortaya çıkmamıştır.

Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk 19 Ocak 2016 tarihinde üye ülkelere seslenerek, artık sadece iki ay gibi kısa bir zamanlarının kaldığını ve olumlu adımlar atılmaz ise Schengen Sistemi'nin çökebileceğini ifade etmiştir (www.consilium.europa.eu). AB Konsey Başkanı'nın dile getirmek istediği sorunun temelinde Suriye'deki iç savaşın yol açtığı mülteci akını yatmaktaydı. Suriye'den başlayarak Türkiye ve Balkanlar üzerinden AB ülkelerine doğru giden mülteciler Birliğe üyeleri tarafından farklı muamelelere maruz kalmışlardır. Göçmenlerin maruz kaldığı farklı muamele, halen AB ülkelerinde iltica ve mülteci konularında ortak bir yönerge veya metne göre hareket edilmediğini göstermektedir. Böylece AB'nin aslında bir iltica ve mülteci sorununun olduğu açık hale gelmektedir. Nitekim Avrupa Komisyonu Başkanı Jahn-Claude Juncker iltica ve mülteci konusunda ilgili üye ülkelere seslenerek, sorunun

çözümü için artık ulusal benliklerini bir tarafa bırakmaları gerektiğini açıkça ifade etmiştir (www.nzz.ch).

Mülteci sorunu 2015 yılından itibaren, hissedilebilir bir şekilde, AB'nin ortak sorunu haline gelmiştir. Özellikle Suriyeli mültecilerin Türkiye ve Balkanlar üzerinden Almanya, İsveç ve Avusturya gibi ülkelere doğru kalabalık bir şekilde hareket etmeleri AB'yi endişelendirmiş ve hem Birliğin kendisini hem de üye ülkeleri çok zor durumda bırakmıştır. Almanya Şansölyesi Angela Merkel ise bu krizin fırsata çevrilebileceğini düşünmüş ve AB'nin kendisini kanıtlaması için eline geçmiş tarihi bir fırsat olarak değerlendirmiştir (www.welt.de).

Doğu Avrupa ülkelerinin itiraz ve tepkileri yeni gelecek olan mültecilerin Birlik ülkeleri arasında eşit dağıtılmaları düşüncesinin pratiğe geçirilmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. Söz konusu ülkelerin bu dönemde sınırlarında tel örgüler oluşturmaları ve gümrük kontrollerini arttırmaları mülteci sorunun aslında ne kadar büyük ve ulaşılmaması zor bir konu olduğunun göstergesidir. Kriz sürecinde Doğu Avrupa devletlerinin, mültecilerin Birlik içerisinde eşit olarak dağıtılması kararına karşı takınmış oldukları olumsuz tavır ve aynı zamanda sınırlar boyunca yükselen tel örgüler, AB'nin beraber hareket edemeyeceğine yönelik son derece belirgin bir işaret olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda makalenin amacı mülteci krizi ile beraber Birliğin iltica politikasını nasıl reforme etmeye çalıştığını ortaya koymak ve ilerisi için nasıl bir çözüm üretilmesi gerektiğini araştırmaktır. Araştırmanın başlangıcını 2008 yılındaki ekonomik krizden hemen sonra kendini belli eden, Yunanistan ve diğer üye ülkelerin iltica sistemlerinin yetersiz kalmış olmaları teşkil etmektedir. Dünya ekonomik krizinden hemen sonra iltica sisteminin yetersizliği karşısında Avrupa Birliği'nin, özellikle Yunanistan'ın, takınmış olduğu tavır da son derece önemlidir. Makale dahilinde Avrupa Birliği'nin, iltica başvuru sayısı fazla olan ülkeler ile iltica başvuru sayısı az olan ülkeler arasında bir dayanışma oluşturmaya çalışıp çalışmadığını veya bütün üyeler tarafından kabul edilebilir bir çözüm bulma hedefi olup olmadığını ortaya konulması amaçlanmıştır.

Mültecilerin üye ülkeler arasında adil bir şekilde dağıtılması kararı son yıllarda önemli bir anlaşmazlık konusu olmuştur. Burada özellikle Dublin-Sisteminin getirmiş olduğu *ilk hangi ülkeye giriş yapıldıysa mülteci o ülkenin sorumluluğundadır* (Gieler ve Vogels, 2013:313) prensibi Güney ülkeleri, İtalya, Fransa ve İspanya ile Kuzey ülkeleri Almanya ve Avusturya gibi ülkeler arasında son derece önemli bir sorun oluşturmuştur. Güney ülkelerinin, "*mülteciler ilk olarak bizim topraklarımıza geliyorlar ve bütün yükü biz çekiyoruz*" (Betts, Collier, 2017:

126) argümanına karşılık kuzey ülkelerinin, iltica başvurularındaki yüksek rakamlarını belirtmeleri sorunun kolayca çözülemeyeceğine dair bir işaret olarak algılanmaktadır.

Avrupa Birliği iltica ve mülteci politikalarını yıllardır aynı paradigma etrafında şekillendirmiştir. Uygulamakta olan iltica ve mülteci politikalarından üye ülkeleri tatmin edici ve sorunun çözümü yönünde sonuçlar çıkmamıştır. Yapılan bu çalışma ile uzun yıllardır devam eden iltica ve mülteci sorununun çözülememiş olması ve ayrıca son yıllarda artan sığınmacı sorunundan dolayı AB'nin yeni bir paradigma arayışı içerisinde olup olmadığı analizini ortaya koymaktır.

1. Avrupa Birliği İltica ve Mülteci Politikalarının Temel Prensipleri

AB iltica ve mülteci politikalarının temelini aslında, 1990 yılında Dublin'de yapılan İçişleri Bakanları Konseyi toplantısında alınmış olan kararlar oluşturmaktadır ve bu kararlar Dublin-Sistemi olarak tarihe geçmiştir. Dublin Sistemine göre iltica başvurusu yapmış olan mülteci sadece bir devletin sorumluluğundadır ve bu sorumluluk da mültecinin ilk giriş yapmış olduğu ülkeye ait olduğu şeklinde tanımlanmıştır (Ambrosini, 2016:116). Böylece mülteci güzergahlarında bulunan ülkelerin yük ve sorumlulukları artmış, Birlik ülkeleri arasındaki eşitsizlik ve fikir ayrılıklarının temeli atılmıştır.

AB ülkelerine giden mültecilerin güzergahlarını mercek altına alacak olursak karşımıza belli başlı birkaç istikamet çıkmaktadır. Bunlar; Suriye'deki iç savaş sebebiyle Türkiye ve Balkanlar üzerinden Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerine doğru giden "Balkan Güzergahı", daha önceki yıllardan bildiğimiz ve sık sık kazalarla gündeme gelen ve Kuzey Afrika üzerinden ya İtalya'ya ya da İspanya'ya doğru giden güzergahlardır. Ancak bu güzergahlarda bulunan İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerin neden Dublin Sistemine onay vermiş oldukları sorusu akıllara gelmektedir. Bilindiği gibi adı geçen ülkeler, aslında Dublin görüşmeleri esnasında antlaşmaya karşı gelmişlerdir. Fakat kendilerine Birlik tarafından yasa dışı göçlere karşı ortak mücadelenin arttırılacağı vaadedildiği için ikna olmuşlardır (P.Aus, 2006:23).

Yasa dışı göçlere karşı ortak mücadelenin nasıl şekilleneceği ise şu iki maddede ifade edilmiştir (P.Aus, 2006:23);

- Yasa dışı göçmenlerin geri gönderilmeleri daha etkin bir şekilde gerçekleştirilecektir.
- Yasa dışı göçmenlerin iadesinde zorluk çıkaran ülkelere karşı AB yaptırım uygulayabilecektir.

Dublin Sisteminin temelinde, iltica başvurusu yapacak olanların AB ülkelerinin hepsinde aynı muameleye tabi olmaları ve aynı şartlar ile karşı karşıya kalmaları gerektiği yer

almaktaydı. Bu yüzden Avrupa Birliği, iltica başvuru süreçleri ve kabul şartlarını üye ülkelerinin tamamında uygulamaya konulmasına özellikle önem vermiştir. AB için ortak bir iltica sisteminin oluşturulması ise iki etapta öngörülmüştür (P.Aus, 2016:24).

- Birinci: Bu etapta bir takım yönetmeliklerin oluşturulmasıyla bu yıllar arasında özellikle iltica başvuru süreci, kabulü ve ilticacıların geçimlerinin idamesi ile ilgili şartların asgari ortak standartlarda birleştirilmeye çalışıldığı dönemdir.
- İkinci: Bu etapta ise oluşturulmuş olan ortak asgari standartlar yıllar içerisinde değiştirilirken özellikle AB İltica Sistemi uyumlaştırılmaya çalışılmıştır. Ne kadar da Birlik içerisinde iltica başvuru sürecinin ve iltica standartları uyumlaştırılmaya çalışıldıysa da yine de ülkeler arasındaki ayrışma yıllar içerisinde artmıştır. Bu farklılaşmaya etken olan gelişmeler başında kesinlikle 2008 ekonomik krizi gelmektedir, bütün dünyayı etkisi altına alan olumsuz ekonomik gelişmeler AB ülkelerini teğet geçmemiştir ve üye ülkeler ekonomilerinin yapıları doğrultusunda farklı farklı etkilenmişlerdir. Ekonomik krizden daha fazla etkilenen ülkelerin hükümetleri AB'nin işleyen iltica sistemini hayata geçirmekte oldukça zorlanmış ve hatta başarısız olmuşlardır.

Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise Birliğe üye ülkeler arasındaki iltica başvurularının eşit dağıtılamamasıdır. Özellikle Almanya ve İsveç gibi ülkelerde çok daha fazla mülteci yığılması olmuştur. Mültecilerin özellikle Almanya ve İsveç gibi ülkeleri tercih etmelerinin başlıca nedeni bu ülkelerde işsizlik oranlarının düşük, hayat standartlarının ise yüksek oluşudur.

1.1. AB'nin İltica ve Mülteci Politikaları ve Üye Ülkelerin Tepkileri

AB'nin ortak iltica sisteminin temel prensibi iltica başvurusu yapan bütün mültecilerin üye ülkelerin hepsinde aynı derecede adil ve şeffaf bir sürece tabi olmaları şeklindedir. Sivil toplum örgütleri daha önceki uygulamalardaki olumsuz tecrübelerden dolayı bu prensibin de pratikte başarılı olmayacağı fikrine sahiptirler.

Dimiter Toshkov ve Laura de Haan tarafından yapılan nicel bir analizde Birliğe üye ülkelerin iltica kabul oranlarının farklı olduğu sonucuna varılmıştır (Toshkov ve de Haan, 2013:661-683). Uygulamada ülkeler arasındaki farkların artmasına sebep olan en önemli gelişme kesinlikle 2008 yılında ortaya çıkmış olan ekonomik krizdir. Yatırım Bankası Lehman-Brothers'in yol açtığı dünya ekonomik krizi AB'ye üye ülkelerin her birini farklı etkilemiş ve aynı zamanda da bu ülkelerin Birliğin iltica ve mülteci politikalarını farklı uygulamalarına

sebepe olmuştur. Ekonomik Kriz yine bazı ülkeler arasında farklılıkların daha da artmasına zemin hazırlamıştır. Ekonomik krizden daha fazla etkilenen ülkeler mülteci ve ilticacıların maliyetlerini karşılamayacak derecede ekonomik krizden olumsuz etkilenmişlerdir. Ekonomik krizden en çok etkilenen ülkelerin başında kesinlikle Yunanistan gelmektedir. Yunanistan aynı zamanda, coğrafi konumundan dolayı en çok mülteci akınına uğrayan ülkelerden biridir. Yunanistan hakkında ifade edilmesi gereken diğer bir konu ise AB'nin iltica politikalarında önemli bir yere sahip olmasıdır.

AB Adalet Divanı'nın 2011 yılında bir davanın sonucu olarak Büyük Britanya'dan Afganistanlı bir mültecinin Yunanistan'a iade edilmesine karşı karar vermiştir. Kararın sebebi ise ilticacının Yunanistan'da insanlık dışı muameleye maruz kalabileceği ihtimalinin olması şeklinde açıklanmıştır (Moreno-Lax, 2012:1-31). Avrupa Birliği Adalet Divanı tarafından verilen bu karar Yunanistan'ın iltica sisteminin aslında insan hakları ile bağdaşmadığının göstergesiydi.

Bu mahkeme kararıyla Dublin Sisteminden doğan ilticacıların ilk giriş yaptıkları ülkelere iadelerinin gerçekleştirilmesinin önüne engel çıkmış oldu. Böylece Yunanistan'ın iltica sistemindeki sorunlar mahkeme kararları ile kamuoyuna duyurulmuş oldu fakat kamuoyunda çok fazla gündeme gelmeyip iltica sisteminde sorunları olan İtalya gibi başka AB üyesi devletlerde vardı.

AB Adalet Divanı 2014 yılının Kasım ayında almış olduğu bir kararda korumaya muhtaç ilticacıların İtalya'ya iadelerine sadece özel koşullarda müsaade edilmesi gerektiğini ilan etmişti. (*Handbuch Migrationsrecht Schweiz*, 2015:132). AB Adalet Divanının kararının iki yıl öncesinde Birleşmiş Milletlerin Yüksek Mülteci Komiserliği (UNHCR) bütün AB devletlerine Dublin-Sisteminden doğan “ilk giriş yaptığı ülke” prensibini Macaristan için uygulamamaya davet etmiştir (UNHCR, *Hungary as a country of asylum*, 2012:8). UNHCR Macaristan için almış olduğu kararı iki yıl sonra aynı şekilde Bulgaristan için de açıklama ihtiyacını duymuştur (UNHCR, *Bulgaria as a country of asylum*, 2012:10).

2. Avrupa Birliği'nin Üye Ülkelerinde İltica Başvuruları

İltica arayanların Avrupa Birliğine üye ülkeler arasında sorun çıkarmayacak bir şekilde dağılımı meselesi Birliğin kurumlarını uzun yıllar meşgul etmiştir. İltica sorununun ortaya çıktığı yıllarda AB yetkilileri bu sorunun çözümü için daha ziyade ülkeler arasında finansal dayanışmanın gerekli olduğunu savunmuşlardı; ilticacılar için yapılan harcamalar üye ülkeler tarafından hep beraber karşılanacaktı. Fakat ilticacılar sorununun bu yöntemle

halledilemeyeceği gerçeği sonraki yıllarda kendisini göstermiştir. İltica ve mültecilerin maddi yükünün üyeler tarafından ortak karşılanması amacı ve sayıca daha fazla mülteci akımına uğramış olan ülkeleri desteklenmesi amacıyla 2004 yılında Avrupa Birliği Mülteciler Fonu oluşturulmuştur (Parusel, 2010:111).

Destekleme amacıyla oluşturulmuş olan Mülteci Fonu da üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların artmasını engelleyememiştir. Bu süreçte de mülteci sayıları artmaya devam etmiştir, aynı zamanda daha önceki yıllarda olduğu gibi özellikle bazı ülkelerde sayıca oldukça fazla yığılma olmaya devam etmiştir. AB'nin 28 üye ülkesinden özellikle Fransa, Almanya ve İsveç diğer ülkelere göre çok daha fazla mülteci tarafından tercih edilmiş ve aynı zamanda daha fazla iltica başvurusu ile karşı karşıya kalmıştır (Kortländer, 2013:30).

AB tarafından alınan bu karara rağmen iltica ve mülteciler konusu giderek artan bir eğilim göstererek Birliğe üye ülkeler için ve Birliğin kurumlarında sorun teşkil etmeye devam etmiştir. Yıllar içerisinde mülteciler sayısı giderek artış göstermiştir ve özellikle 2015 yılından sonra Suriyeli mültecilerle beraber daha önce görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. Buna ilave olarak ülkelere düşen mülteci sayısı 2012 yılından sonra Almanya lehine büyük artış göstermeye başlamıştır. İltica başvurularını kısaca özetlemek gerekirse AB'ne üye ülkelerde yirmi Birinci yüzyılın ilk yıllarından itibaren yapılan iltica başvuruları 2010 yılına kadar giderek azalmış, 2012 yılından itibaren ise iltica başvuruları tekrar artmaya başlamıştır. Özellikle 2015 yılının yaz aylarından itibaren daha önce görülmemiş seviyelere çıkmıştır.

3. Mülteci Sorunun Zirveye Çıktığı Yıllar

2015 yılına gelindiğinde AB daha önce hiç görülmemiş yoğunlukta bir mülteci sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu yılın ilk aylarında insan kaçakçıları tarafından organize edilen ve Afrika'dan Akdeniz üzerinden Avrupa'ya geçmek için yola çıkmış bir geminin alabora olmasıyla 800 civarında mültecinin hayatını kaybetmesi haberi kamuoyunda şok etkisi yaptı (Jäggi, 2016:26). Uluslararası Göç Örgütü'nün rakamlarına göre sadece 2015 yılında Akdeniz'i geçerek Avrupa'ya ulaşmak isterken hayatını kaybeden sığınmacıların sayısı 3692 kişiye ulaşmıştır (www.deutschlandfunk.de).

Yine aynı yıl içerisinde AB'ne Balkanlar üzerinden gelen mültecilerin sayısında büyük artış gözlemlenmeye başlanmıştır. Bu güzergah Türkiye üzerinden Yunan adalarına, oradan da kuzeye diğer AB'ne doğru devam eden ve son derece önemli hale gelen "Balkan Güzergahı" dır. Balkan güzergahı üzerinden sadece Eylül ayında Avusturya Cumhuriyeti'nden Almanya'ya doğru giden mültecilerin sayısı 200 bini aşmıştır (<http://www.sueddeutsche.de>). AB mülteci

tarihine geçmiş olan 2015 yılında, sadece Almanya’da iltica başvurusunda bulunan mültecilerin sayısı II. Dünya Savaşından sonraki en yüksek seviyesi olan 1,1 milyona (<http://www.wiwo.de>) ulaşmıştır.

Mültecilerin hedefindeki ülkelerin başında Birliğin en düşük işsizlik oranlarından birine sahip olan ve aynı zamanda da ekonomik itibarı son derece yüksek olan Almanya gelmekteydi. 2015 yılında Suriyeli mültecilerin tercih ettiği ülkeler sıralamasında Almanya’dan sonra Macaristan, İsveç ve Avusturya gibi ülkeler yer almaktaydı. Yukarıda adı geçen ülkelerin haricindeki diğer üye ülkeleri ise mülteciler tarafından ilgi görmemiştir.

İltica başvurusu yapılan ülkelerin Birliğin sınırlarındaki ülkelerde değil de coğrafi olarak daha iç kesimlerde olmaları, akla güneydeki ülkeler Dublin kurallarını uygulamıyorlar mı sorusunu getirmekteydi. İltica başvurularının daha fazla olduğu ülkeler, güneydeki ülkeleri Dublin kurallarından biri olan parmak izlerini almamakla suçlamaya başlamışlardı. Parmak izlerinin alınmaması mültecinin ilk olarak Avrupa Birliği’nin hangi ülkesine giriş yaptığının takip edilebilmesi açısından son derece önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Birliğin güneyindeki ülkeler ise maruz kaldıkları bu suçlamaya karşı, mültecilerin zaten kuzeye doğru göçlerine devam etmek arzusunda oldukları ve mevcut yönetmeliklerde onları bu amaçlarına ulaşmak için engel olmadığı şeklindeydi. Mülteci akınının en yüksek olduğu dönemlerde İtalya gibi bir sınır ülkesi ve mülteci güzergahlarına sınırı olmayan Almanya gibi ülkeler bu yoğunlukta parmak izlerinin alınmasının mümkün olamayacağını ifade ederek kısa bir dönem için de olsa bu uygulamadan vazgeçtiler (Sinn, 2016:96).

AB iltica sistemindeki önemli eksikler kendisini 2015 yılındaki mülteci ve ilticacı yoğunluğunda iyice göstermeye başlamıştır. Bu yılın ilk aylarındaki trajik boyuta ulaşmış olan kazalar, çok sayıda mültecinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Yılın ilerleyen aylarında ise Balkanlar üzerinden gelen Suriyeli mültecilerin sayısı hızlı bir şekilde artmaya başlamış ve Haziran ayının sonlarına doğru iyice zirve yapmıştır. Birliğe üye Balkan ülkeleri bu yoğunluk karşısında çaresiz duruma düşmüşlerdir. Örneğin, Yunanistan’dan Makedonya’ya geçiş noktalarındaki sınır kontrolleri artırılarak mülteci akınları engellenmeye çalışılmış ama umulan sonuçlar elde edilememiştir. O dönemden hafızalarda kalan sadece gümrük memurlarının mültecilere karşı son derece kaba ve agresif davranışlarıdır. (www.t-online.de) Benzer olumsuz görüntüler Avrupa Birliği’ne üye başka ülkelerin sınırlarında da yaşanmış ve kamuoyunda tepki görmüştür (www.spiegel.de, www.amnesty.org.tr).

Balkan devletlerinin yetkilileri Suriye kaynaklı mülteci sorununa karşı koyamayacaklarını anlayınca stratejilerini değiştirme kararı alarak Suriyeli mültecileri

engellemekten ziyade ülkelerinden geçişte kolaylık sağlamaya başladılar ve hedeflerindeki devlete doğru ilerlemelerine engel olmadılar. Mültecilerin belki de hepsinin amacı aslında Balkan devletlerinde kalmak değil kendileri için daha cazibeli olan Orta veya Kuzey Avrupa ülkelerine ulaşmaktı. Bunu anlayan Balkan devletleri artık mültecilerin, topraklarından geçmelerine engel olmayı bırakıp yardım etmeye başladılar.

Suriyeli mültecilerin sayılarının giderek artması Ağustos ayında Alman yetkilileri Dublin kurallarının Suriyeli mültecilere uygulanamayacağını açıklamak zorunda bırakmıştır (www.proasyl.de). 25 Ağustos 2017’de Alman Şansölyesi Angela Merkel’in mülteci sorunu için “Wir schaffen das!” (Morawietz, 2017:111), biz bu sorunu hallederiz anlamına gelen ifadesi Almanya’daki hükümetin olaya nasıl baktığının kısa bir özeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya’nın bu tutumunun aslında diğer AB ülkeleri için de örnek teşkil etmesi gerekirken diğer ülkelerde çok da fazla itibar görmediği açıkça ifade edebilir. Almanya Şansölyesi Angela Merkel’in bu tutumu Almanya içerisinde kendisine karşı eleştirilerinin artmasına ve kamuoyu nezdinde itibar kaybetmesine yol açmıştır. Angela Merkel’in bu tutumu özellikle aşırı sağ gruplar tarafından ve hatta kendi partisi içerisinde de eleştirilmesine sebep olmuştur.

Aradan sadece bir ay gibi kısa bir zaman geçmişti ki, yüz binlerce Suriyeli mülteci Almanya’ya ulaşmıştı. Daha önce oldukça motive olmuş ve mülteci sorununu çözebileceğini düşünen Alman iktidarı, kamuoyundan gelen tepkilere boyun eğerek olumlu ve insani tutumunu değiştirmek zorunda kalmıştır. Artan mülteci sayısı Avusturya ve Almanya arasında, daha önce Schengen Anlaşmasından dolayı kaldırılan Gümrük kontrollerinin, tekrar uygulanmasına yol açmıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra Alman iktidarı daha önceleri inisiyatif olarak yürürlüğe girmesini sağladığı Dublin-Sistemi hakkındaki görüşlerini revize etmek zorunda kalmıştır. Dublin-Sistemi’nin bu durumda artık uygulanamaz olduğunu açıkça ifade etmek zorunda kaldılar (www.zeit.de). Alman iktidarının Dublin Sistemini geçici olarak devre dışı bırakmaktaki amacı Almanya’daki Federal Göç ve Mülteci Dairesinin yükünü hafifletmektir. Dublin Sisteminin, Suriyeli göçmenlerin oluşturdukları krizden önce de beklenildiği gibi, tam anlamıyla yürümediğini yaptığımız analizle rahatlıkla iddia edebiliriz. Mültecilerin AB’ne ilk giriş yaptıkları ülkelere geri gönderilmeleri bürokratik, hukuki ve maddi olanaklar açısından oldukça zor ve uzun bir süreç olduğu yıllar içerisinde tecrübe edinilmişti. Bir kişinin AB’ne ilk giriş yapmış olduğu ülkeye geri gönderilmesi bürokratik işlemlerinin sona ermesiyle beraber ortalama 11 ayda ancak gerçekleştiriliyordu (www.zeit.de). Bundan dolayıdır ki oldukça az sayıda mülteci bu şekilde geri gönderilebilmiştir.

Alman hükümetinin mültecilere karşı bu kadar olumlu ve kabul edici yaklaşımı ülke içerisinde uzun ve yıpratıcı tartışmalara yol açmıştır. Bu süreç içerisinde hükümeti oluşturan Hristiyan Birlik partilerinde de tartışmalar olduğu ifade edilebilir. Bu süreç aynı zamanda AB’nde sonuç alınamayan iltica ve mülteci tartışmalarına sebep olmuştur.

4. Avrupa Birliği Kurumlarında İltica Politikaları Tartışmaları

Birlik içerisinde iltica ve mülteci politikalarının paradigma değişimi gerekliliği tartışmaları 2015 yılında meydana gelen mülteci krizinden önce de yapılmaktaydı. Özellikle 2011 yılında Dublin Sistemi gereğince Yunanistan’a gönderilmesi gereken mültecilerin mahkeme kararıyla Yunanistan’a gönderilmesinin engellenmesi tartışmaların artmasına sebep olmuştur. O dönemde yapılan bu tartışmaların en önemli konusu ise Dublin Sistemi’nin önemli bir sacayağı olan “ilk giriş yapılan devlette bütün işlemlerin yapılması” kuralıydı. AB kurumlarında “ilk giriş yapılan devlette bütün işlemlerin yapılması” kuralı tartışılmaya başlandığında bu prensibin tartışılmaması gerekir diye ısrar edenlerde vardı. Mahkemenin mültecilerin Yunanistan’a geri gönderilmemeleri yönündeki kararı AB iltica mevzuatının kurumlar tarafından revize edilmeye çalışıldığı bir zamana denk gelmişti. Yapılan tartışmaların sonunda Birliğin iltica mevzuatı değiştirilerek ulus devletler arasındaki uyum sorununa katkı yapması amaçlanmıştır.

Kurumlar arasında yapılan Avrupa Birliği İltica mevzuatı tartışmaları zor ve yavaş ilerlemiştir. Avrupa Parlamentosu’nun yetkileri 2005 yılına kadar daha ziyade danışma şeklindeyken, bu yıldan itibaren yetkileri artırılarak karar verebilen bir kurum haline getirilmiştir. Avrupa Parlamentosu’nun yetkileri artırılarak AB Konseyine eş değerde karar verebilen bir Kurum haline getirilmiş olması mevzuatlarda yapılacak değişikliklerde söz sahibi duruma geldiği anlamını taşımaktaydı. AB Komisyonu ile beraber artık daha liberal ve uyumlaştırılmış iltica ve mülteci politikası için mücadele edileceği beklentisini doğurmuştur. Fakat Birliğe üye ülkelerin birçoğu mevcut mevzuatta değişikliğe gidilmesini uygun görmediklerini ifade etmişlerdir. AB Komisyonu mülteci yükü fazla olan ülkelere mülteci iade ederek ağır yük bindirmek istemediklerinden dolayı, bu uygulamanın yürürlükten kaldırılmasını teklif etmiştir. Avrupa Parlamentosu aynı fikirde olduğu için bu talebi desteklemiştir. Fakat üye ülkelerin İçişleri Bakanları bu teklifi kabul etmediklerini açıklamışlardır. AB kurumları arasındaki görüşmelerde sadece ortak ikaz sisteminde mutabık kalılabilmektedir. İkaz Sistemi, ülkelerin ulusal sistemi kaldıramayacak kadar mülteci akınına uğradığı zaman devreye girecek, Brüksel’e sistemle ilgili bilgi verecekti. Dublin Sistemin getirmiş olduğu “ilk giriş yapılan devlet” uygulamasını o yıllar içerisinde birçok sivil toplum

örgütü ve üye devlet kaldırılmasını talep etmişti fakat dönemin İçişleri Bakanları tarafından bu talepler geri çevrilmiştir.

Bu dönemde AB kendi iltica mevzuatının temel prensiplerinde ısrar etmiş ve değişikliğe gitmemekle beraber mülteci akınına uğrayan güney devletlerine olan desteğini artırmıştır. Güney devletlerine olan destekler üç ana başlık altında özetlenebilir;

A. İlave Ekonomik Destek

İlave ekonomik destekle amaçlanan Avrupa Birliği'nin güneyinde yer alan Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi ülkelerin mültecilerden dolayı artan ekonomik yüklerinde kendilerine yardımcı olmaktı. Yunanistan gibi ekonomik krizden çok fazla etkilenen ülkeler vaat edilen bu yardımlardan arzuladığı gibi faydalanamadı. Sebebi ise Birliğin, ekonomik yardımlarından faydalanabilmek için masrafların bir bölümünü kendi bütçelerinden karşılama şartı getirmiş olmasıdır. Ekonomik krizden çok fazla etkilenmiş ve hatta iflasın eşiğine gelmiş olan Yunanistan, bundan dolayı Birliğin ekonomik yardım programından gerekli şekilde faydalanamamıştır.

B. Operasyonel Destek

AB'nin dış sınırlarının korunmasında Frontex (Avrupa Dış Sınırları Koruma Ajansı) ve EASO (Avrupa İltica Destek Ofisi) gerektiğinde üye ülkelerde desteklemek amacıyla görevlendirebilecekti. Bu anlamda da ilk aktif dış sınır görevini Kasım 2010 - Mart 2011 arasında Türkiye-Yunanistan sınırında gerçekleştirdiler. Yunan makamlarını görevlerinde bilgi ve teknik donanımla destekleme amacıyla Avrupa Birliği toplam 175 uzmanı bu ülkede görevlendirmiş ve Yunanistan Avrupa Birliği İltica Ofisinin "Acil Durum" programından faydalanması düşünülen ilk ülke olmuştur.

C. Mültecilerin Gönüllü Olarak Birlik Ülkeleri Arasında Dağıtılması

Alınan bu önlemlerin amacı Birliğin iltica ve mülteci politikasında paradigma değişikliğine gidilmesi değildi. Bu önlemlerin amacı güney ülkelerine verilmiş olan görevi layıkıyla yerine getirmelerinin sağlanmasıydı. İltica başvurusu yapanların Birlik içerisindeki devletler arasında dağıtılması 2015 yılındaki kriz öncesinde tartışılan bir konu idi. AB Komisyonu 2010 yılında ilticacıların Birlik içerisinde dağılımının olabilirliği hakkında bir araştırma gerçekleştirmişti (ec.europa.eu). Avrupa Parlamentosu Komisyonun planlarını desteklerken hukuki bir zemine oturtulabilmesi için Bakanlar Konseyindeki oylamada yeterli çoğunluğa ulaşamamıştır. Birlik olarak sadece Malta'da yürütülen gönüllü bir projede ortak hareket edebilmiştir. Bu projenin de mali kapasitesi oldukça az olduğu için ilk yılında Malta'dan sadece 227 kişi diğer Avrupa Birliği ülkelerine gönderilebilmiştir. Her ne kadar

oransal olarak büyük bir artış gözlemlense bile projenin ikinci yılında Birliğin diğer ülkelerine sadece 356 kişi gönderilebilmiştir (www.refworld.org).

5. Dublin Sistemi Tartışmaları

AB 2015 yılında meydana gelen mülteci krizine kadar Dublin-Sisteminin faydalı olduğunu düşünerek sistemde genel değişikliklere gidilmesi taraftarı olmamıştır. Birliğin genel düşüncesi ulusal iltica sistemleri çalışmayan ülkelere ekonomik yardımda bulunularak sistemlerindeki tıkanıklıkların aşılmasının sağlanması üzerine kurulmuş ve böylece de bütün üye ülkelerde aynı standartlar geçerli olacaktı. Bu şekilde ilerlendiği takdirde de Dublin-Sistemi'nin işlemeye devam etmesi sağlanmış olacaktı.

Yıllardır aynı şekilde uygulanmaya çalışılan bu sistem 2015 yılında Suriyeli mültecilerin yol açtığı krizden sonra az da olsa değişim emareleri göstermeye başlamıştır. Dublin Sistemi mülteci krizi döneminde bir çok üye devlet tarafından askıya alınmaya başlandı. Bunun üzerine Avrupa Komisyonu durumu tekrar kontrol altına alabilmek için bir dizi teklifler sunmak zorunda kaldı. Bu tekliflerden bir tanesi ise “Avrupa Göç Ajandası’ydi” (europa.eu). Avrupa Göç Ajandası ile sunulan teklifler aynı yılın Eylül ayında ve daha sonra Aralık ayında vuku bulan olaylara göre uyumlaştırılmaya çalışıldı. Bu tekliflerden bazıları özellikle Afrika kıtasından gelenlerin yasa dışı yollardan ve insan kaçakçılarının ağlarına düşmemeleri için Avrupa’ya gelmelerinin engellenmesi düşüncesi idi. Bu amaca da göç veren ülkeler daha fazla ekonomik yardımda bulunma ile ulaşacaktı. Aralık ayında revize edilerek yapılan yeni teklif ise Birliğe üye devletlerinin iç işlerine ve dolayısıyla ulusal egemenliklerine müdahale edebilecek özelliğe sahipti. Yapılan bu teklifteki amaç Avrupa Kıyı ve Sınır Kontrolleri Sistemi’ni hayata geçirmektir. Üye devletler Avrupa Kıyı ve Sınır Kontrolleri Sistemi’ni talep etmese bile denetime çıkılacaktı ve hatta karşı geldiği durumlarda bile istediği gibi hareket etme yetkisine sahip olacaktı (Hummer, 2016:156). AB’nin yapmış olduğu bu teklif stratejik bir konumda olan Yunanistan gibi devletlerin içişlerine fazlaca müdahale edecek gibi görünüyordu.

Diğer önemli tartışma konusu olan gelişme ise 160 bin mültecinin Birliğe üye devletler arasında zorunlu dağılımı konusuydu. AB Komisyonun yapmış olduğu teklife göre Yunanistan, İtalya ve Macaristan’da bulunan mülteciler bütün AB ülkeleri arasında taksim edilecekti. Bu teklifin ek şartına göre dağıtılacak olan mültecilerin iltica kabul ihtimali %75’in üzerinde olmalıydı. Şayet üye devletlerden biri tahsis edilen mültecileri herhangi bir sebepten dolayı

kabul etmeyecekse GSMH'nın %0,002 oranında maddi katkıda bulunma zorunluluğu getirilmişti (europa.eu).

Avrupa Komisyonunun yapmış olduğu bu teklifi Almanya ve Birliğin kuzey ülkeleri desteklemekteydiler. Komisyonun teklifi sayesinde güneyden kuzeye doğru olan mülteci akınının önüne geçilmiş olunacak düşüncesine sahiptiler. Yapılan bu tekliflere karşı gelen ülkelerin başında özellikle Macaristan'ı görebiliriz. Macaristan'da hükümetin başında bulunan Viktor Orban, Avrupa Komisyonu'nun teklifine karşı gelmiştir. Brüksel'den gelen teklifleri reddeden Viktor Orban, karşılığında ise ulusal önlemlerden yana tavrını koymuştur. Ulusal önlemlerdeki temel amaç mültecilerin ülkeye girmesi önlemek ve onları komşu ülkelere doğru yönlendirmektir.

Macaristan ile beraber Romanya, Slovakya ve Çekya hükümetleri de Avrupa Komisyonu'nun yapmış olduğu teklifi olumsuz bir şekilde karşılamıştır. Bu ülkelerin önde gelen siyasetçilerinin mülteci akınına karşı ortak eleştirileri ve karşı koyma sebepleri özellikle 2015 yılında müslüman mültecilerin sayısının artmasıyla ortaya çıkmıştır. Müslümanların kültürlerinin bir parçası olmadıklarını iddia ederek ülkelerinde görmek istemediklerini de açıkça ifade etmişlerdir (www.zeit.de). Doğu Avrupa ülkelerinin itirazlarına rağmen AB Konseyi'ndeki oylamada yapılan teklif kabul edilmiş ve 160 bin mültecinin üye ülkeler arasında dağılımı gerçekleştirilmesi yönünde karar alınmıştır.

6. Suriyeli Göçmenler Krizi ve Birlik içerisinde Göç ve İltica Paradigması Sorunu

Suriyeli göçmenlerin yol açtığı mülteci krizi dönemindeki karar alma süreci AB'nin mevcut mevzuatta değişiklik yaparken ne kadar zorlandığını ortaya koymuştur. Bu süreç Birlik içerisinde ortak hareket etmenin ne kadar zor olduğunu bize açık bir şekilde göstermiştir. Üye ülkeler hepsi bu süreçte kendi ulusal menfaatlerini gözettileri için ülke sayısı kadar farklı fikir ve menfaat söz konusudur. Bu kadar farklı menfaatlerin söz konusu olduğu için de üye devletleri ortak bir karar etrafında buluşturmak aşılması güç bir durum olduğu ortaya çıkmıştır.

Avrupa Konseyi oylamalarında genelde fikir birliği ve uyum içerisinde karar alınmasına rağmen mültecilerle ilgili teklifin onaylanmasında üye devletler Doğu Avrupa ülkelerinin itirazlarını dikkate almayarak teklifin kabulü için oy kullanmışlardır. Birlik içerisindeki birçok ülkede mülteci yığılması olurken bazı ülkelerde ise tam tersi bir durum olduğunu istatistiklerden anlaşılmaktadır. Bunun sebebini sadece üye ülkelerin uygulamış oldukları iltica ve mülteci politikalarında aramamak gerekir. AB ekonomik göstergeleri daha iyi olan ülkeleri diğerlerine nazaran mülteciler için daha cazibeli olabilmektedir.

Birliğin içerisinde iltica ve mülteci politikalarında Suriyeli göçmenlerin neden olduğu oldukları sorunlardan dolayı mevzuat reformu için gerekli baskı ve irade oluşmuştu ancak tartışma konusu ve anlaşmazlığın kaynağı bu reformun nasıl olması gerektiği ile ilgiliydi. Doğu Avrupa ülkeleri ellerindeki hukuki ve siyasi mekanizmaları kullanarak 2015 yılında alınan kararların uygulanmasını engellemeye çalışmışlardır. Örnek vermek gerekirse Slovakya hükümetinin Avrupa Adalet Mahkemesine açmış olduğu davayı gösterebiliriz. Slovakya Başbakanı Robert Fico AB Konseyi'nin 160 bin mültecinin üye devletler arasında dağıtılması yönündeki kararı uygulamak istemediği için AB Adalet Mahkemesine alınan kararın iptali için dava açmıştır (Földeak, 2016:14). Birlik içerisinde mülteciler konusunda ortak çalışmaları törpüleyen sadece yukarıda adı geçen iki devlet değildir. AB Komisyonu'nun rakamlarına göre 10 Şubat 2016'da Yunanistan 218 ve İtalya'dan 218 mülteci Birliğin diğer devletlerine dağıtılabildiği (europa.eu). Yine bu dönemde Yunanistan ve İtalya'da uygulanmaya çalışılan hotspot'ların faaliyete geçirilmesi oldukça yavaş ilerlemekteydi. Yunanistan'da 2016 yılında toplamında altı tane inşa edilmesi planlanan hotspotlar'dan sadece iki tanesi İtalya'da planların sadece üç tanesi hayata geçirilebilmiştir.

Sonuç

Araştırmamızda AB'nin özellikle çözmesi gereken bir konu olan iltica ve mülteci politikalarını ele aldık. Birliğin ekonomik olarak en müşkül durumda olan ülkelerinde biri kesinlikle Yunanistan'dır. Yunanistan aynı zamanda son yıllarda artan sığınmacı sorunuyla karşı karşıyadır. Bütün dünyayı etkisi altına alan 2008 Ekonomik Krizi Yunanistan ve diğer Güney Avrupa ülkelerini daha fazla etkilemiştir. Bundan dolayı da Yunanistan Birliğin iltica ve mülteci politikalarını uygulamakta kuzey ülkelerinden daha fazla zorlanmıştır. AB'nin iltica ve mülteci politikaları kapsamında karşı karşıya kalmış olduğu diğer önemli bir sorunda mültecilerin AB ülkeleri arasında adil bir şekilde dağıtılmayıdır.

AB ülkelerine iltica etmek isteyen mülteciler özellikle Almanya, İsveç, İtalya, Fransa ve Macaristan gibi ülkelere yerleşmek istemeleri AB içerisindeki ekonomik yükün bu ülkeler üzerinde yoğunlaşması anlamına gelmektedir. Suriyeli mültecilerin de Almanya İsveç ve Avusturya gibi ülkelere doğru yönelmeleri bu eşitsizliğin iyice artmasına sebep olmuştur.

AB'nin yetkili kurumları bu dengesizliği öncelikli olarak mevcut sistemin dahilinde çözmeye çabaladılar. Bu amaçla Birliğin güneyindeki, yani mültecilerin ilk ayak bastıkları ülkelere daha fazla operasyonel ve mali yardımda bulunarak sınırların güvenli hale gelmesini sağlamaya çalıştılar. Ayrıca mültecileri üye ülkeler arasında daha adil bir şekilde dağılımını

gerçekleştirebilmek içinde Dublin-Sistemi'ne geçici de olsa yeni düzenlemeler getirerek daha adil bir hale gelmesi için uğraştılar.

Hayata geçirilmeye çalışılan bütün değişiklikler mültecilerin üye ülkeler arasında adil dağılımını sağlamakta yeterli olmamıştır. AB kurumları tarafından düşünülüp uygulamaya çalışılan bu önlemler ulus devletler tarafından umulan rağbeti görmediği için pratikte hayata geçirilmesinde engellere maruz kalmıştır. AB tarafından uygulanmaya çalışılan bu önlemlere karşılık ulus devletlerin almış oldukları kararlar kendi ülke menfaatlerini gözettileri için daha hızlı ve başarılı bir şekilde uygulanmıştır.

Ulus devletler tarafından ortaya atılan ve yürürlüğe konulan önlemlere verilebilecek en güzel örnek Avusturya Dışişleri Bakanı Sebastian Kurz'un fikri olan "Balkan Güzergahı"nın kapatılması teklifidir. Balkan Güzergâhı'nın kapatılması ile beraber Türkiye ile yapılan mülteci antlaşması AB'nin kuzeyindeki ülkelere giden mültecilerin azalmasını sağlamıştır. Birliğin kuzeyinde ve diğer ülkelerdeki mülteci sorunu gözle görülür bir şekilde azalırken Avrupa'nın güneyinde mülteci sorunu önceki yıllarda da olduğu gibi devam etmiştir. İltica başvurusu yapmış olan mültecilerin dengeli bir şekilde dağıtılamamasının temelinde aslında kuzey ve güneydeki devletlerin aralarındaki anlaşmazlıklar yatmaktadır. Özellikle üye ülkeler arasındaki dengesizliği gidermek için daha az mülteci akınına maruz kalan devletlerin daha fazla sorumluluk almaları gerekmektedir.

AB Komisyonu 2016 yılının ilk aylarında Birliğin iltica sistemini düzeltereğini ifade etmiştir. Değişimin ilk olarak Dublin Yönergesinden başlaması gerektiğinin farkında olan Avrupa Komisyonu Avrupa Parlamentosuna 2016 yılında rapor sunmuştur. Bu rapordaki tavsiyeleri şu şekilde özetleyebiliriz (ec.europa.eu);

- Mevcut sistemin, yükün adil bir şekilde dağılımının sağlanabilmesi için bir "düzeltme mekanizması" ile donatılması.
- Gelen mültecilerin, sürekliliği olan bir sistemle, ülkeler arasında adil bir şekilde dağılımının sağlanması.
- En son tavsiye ise uzun vadeli olan bir değişiklikten bahsetmektedir; İltica işlemlerinin ulusal yetkiden alınması ve AB'nin yetki alanına dahil edilmesidir.

İltica ve Mülteci politikalarının işler hale gelebilmesi için üç farklı alternatif sunulmuş olması bizlere mevcut sistemin aslında tıkanıp ve işlemez durumda olduğunu göstermektedir. Avrupa Komisyonu'nun Avrupa Parlamentosuna sunmuş olduğu bu rapor aynı zamanda da mülteci ve iltica politikalarının Birliğin uyum sürecinin daha da uyumlaştırılması

anlamına gelmektedir. Fakat sunulan bu rapora Birlik içerisinde, özellikle Macaristan ve diğer Doğu Avrupa ülkeleri tarafından oldukça fazla tepki gelmiştir. Mevcut sistemin kendi ulusal menfaatlerinin doğrultusunda işleyen ülkeler de aynı şekilde bu teklifi olumsuz değerlendirmişlerdir.

Avrupa Komisyonu Başkan yardımcısı Frans Timmermans'ın hazırlamış olduğu bu tekliften anlaşılacağı gibi Paradigma değişiminin gerekliliğinde ısrar edilmiştir. Ulus devletlerin yoğun tepkisiyle değil de uygulanabilir bir sonuca ulaşmak için de konunun ulusal siyasetçiler tarafından tartışılmasına fırsat verilmiştir. AB Komisyonu'nun kendi tekliflerini bu şekilde ulus devletlerin eleştirilerine sunmuş olması belki de gerekli değişimin başlangıcıdır. Timmermans'ın beklentisi konu hakkındaki tartışmaların uzun sürmesi ve sonucunda ortak bir kararın etrafında birleşilmesidir. Bu beklenti de Komisyonu'nun aslında ortak bir karar etrafında birleşilmesine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Bu gelişmelere binaen Birliğin karar verme aşamasında aslında bir paradigma değişiminin gerçekleşmiş olduğunu ifade edebiliriz. Avrupa Komisyonu karar aşamasında şimdiye kadar üye devletlerin fikrini almadan karar verirken, artık üye ülkelere danışarak hareket etmeye başlaması bir değişikliğe gidildiğini delildir. Karar verme aşamasındaki bu paradigma değişimi belki de genel olarak Birlik içerisinde iltica ve mülteci politikalarında bir paradigma değişimine gidilebileceğinin habercisidir.

Şayet Avrupa Birliği iltica ve mülteci sorununu kalıcı bir şekilde çözmek istiyorsa bütün üye ülkeler tarafında uygulanabilir bir çözüme ulaşması gerekmektedir. Yıllardır yapılan toplantılar ve alınan kararlar şimdiye kadar çare olmamıştır. Bundan dolayı yeni bir paradigma etrafında buluşulması daha kabul edilebilir olabilecektir. AB ülkelerinin bir çoğu mültecileri ülkeleri için bir tehdit olarak kabul etmektedirler ve bundan dolayı da Birliğin almış olduğu kararları uygulamamaktan yana tavır koymuşlardır. Bütün bu tecrübelerden dolayıdır ki, AB iltica ve mülteci politikaları yeni bir paradigma etrafında şekillendirmesi bir ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Bu paradigmanın ise özellikle üye devletler tarafından uygulanabilir özelliğe sahip olması gerekmektedir. Belki de iltica ve mülteci politikalarını güvenlik politikaları kapsamında değil de hümanist bir bakış açısından değerlendirildiğinde üye devletleri memnun edebilecek bir sonuca ulaşmak daha da kolay olabilecektir.

Kaynakça

Anadolu Ajansı. *Uluslararası Af Örgütünden Macaristan'a mülteci eleştirisi.*

<http://aa.com.tr/tr/dunya/uluslararası-af-orgütünden-macaristana-mülteci-eleştirisi/653681>
(erişim tarihi: 22.12.2017)

Avrupa Komisyonu. *Migration besser bewältigen – die Europäische Agenda für Migration,* Basın Bildirisi, 13.5.2015, IP/15/4956. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4956_en.htm (erişim tarihi: 28.11.2017)

Avrupa Komisyonu Basın Bildirisi, 10.02.2016, IP/16/269. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-269_en.htm (erişim tarihi: 16.12.2017)

Avrupa Komisyonu. *Mitteilung Der Kommission an das Europäische Parlament und den Rat,* COM(2016) 197 final. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/DE/1-2016-197-DE-F1-1.PDF> (erişim tarihi: 26.12.2017)

Avrupa Komisyonu Basın Bildirisi. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-5596_de.htm
(erişim tarihi: 26.11.2017)

Avrupa Komisyonu. *Study on the feasibility of establishing a mechanism for the relocation of beneficiaries of international protection, Final report 2010, JLX/2009/ERFX/PR/1005.*
https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/elibrary/docs/pdf/final_report_relocation_of_refugees_en.pdf
(erişim tarihi: 11.11.2017)

Avrupa Konseyi. *Avrupa Konseyi Donald Tusk Raporu 19.01.2016.*

<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/01/19/tusk-december-euco-report-european-parliament> (erişim tarihi: 10.11.2017)

Bern, P. (2010). *Abschottungs- und Anwerbungstrategien,* Wiesbaden, Verlag für Sozialwissenschaften.

Betts, A. ve Collier P., (2017). *Gestrandet: Warum unsere Flüchtlingspolitik allen Schadet,* München, Siedler.

Deutschlandfunk. *Eine Million Menschen nach Europa geflüchtet,*

http://www.deutschlandfunk.de/jahresbericht-eine-million-menschen-nach-europa-gefluechtet.1818.de.html?dram:article_id=340576 (erişim tarihi: 01.12.2017)

Der Spiegel Online. *Flüchtlinge in Ungarn, Schalcht an der Grenze.*

<http://www.spiegel.de/politik/ausland/fluechtlinge-und-polizei-gewalt-an-ungarischer-grenze-a-1053301.html> (erişim tarihi: 02.01.2018)

Der Spiegel. *Flüchtlinge in Ungarn: Schlacht an der Grenze.*

<http://www.spiegel.de/politik/ausland/fluechtlinge-und-polizei-gewalt-an-ungarischer-grenze-a-1053301.html> (erişim tarihi: 02.01.2018)

Die Welt. *Eine Bewährungsprobe historischen Ausmaßes,*

<https://www.welt.de/politik/deutschland/article147332354/Eine-Bewahrungsprobe-historischen-Ausmasses.html> (erişim tarihi: 03.01.2018)

- Elmas Yılmaz, F. (2016). *Avrupa 'Kapı Duvar'*, Ankara, USAK Yayınları No:66.
- European Asylum Support Office (EASO). *EASO fact finding report on intra-EU relocation activities from Malta*. <http://www.refworld.org/docid/52aef8094.html> (erişim tarihi: 12.12.2017)
- Földeak, M. (2016). *Die Europaisierung des mitgliedstaatlichen Verfassungsrechts am Beispiel der Slowakischen Republik*, Berlin, LIT Verlag.
- Handbuch Migrationsrecht Schweiz (2015)*, Agentur der Europäischen Union für Grundrechte, Bern.
- Hummer, W. (2016). *"Flüchtlinge" und "Migranten" aus völkerrechtlicher und europarechtlicher Sicht, Europa und Demokratien im Wandel*, Edition Donau-Universität Krems.
- Jäggi, Ch. (2016). *Migration und Flucht*, Wiesbaden, Springer Verlag.
- Maorizio, A. (2016). *Europe, No Migrant's Land?*, Milano, ISPI.
- Kortländer, P. (2013). *Die Verbindlichkeit der völkerrechtlichen Altverträge der Mitgliedstaaten für die EU*, Berlin, LIT Verlag.
- Morawietz, H. (2017). *Flüchtlingskinder in deutschen Schulen: Wir Schaffen Das!*, Berlin, LIT Verlag.
- Moreno-Lax, V. (2012). *Dismantling the Dublin System: M.S.S. v. Belgium and Greece*, in: *European Journal of Migration and Law*, Volume 14, Issue 1, 2012, s. 1-31
- Neue Zürcher Zeitung. *Tusk gibt der EU nur noch zwei Monate Zeit*. <https://www.nzz.ch/international/europa/eu-hat-zwei-monate-zeit-zur-loesung-der-fluechtlingskrise-1.18679923> (erişim tarihi: 29.12.2017)
- Pro Asyl. *Dublin-Verfahren für Syrerinnen und Syrer generell ausgesetzt?*. <https://www.proasyl.de/news/dublin-verfahren-fuer-syrerinnen-und-syrer-generell-ausgesetzt/> (erişim tarihi: 13.12.2017)
- P. Aus, J. (2016). *Logics of Decision-making on Community Asylum Policy*, *Centre for European Studies*, University of Oslo, Working Paper No. 03, February 2006
- P. Aus, J.. *Logics of Decision-making on Community Asylum Policy*. http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-working-papers/2001-2010/2006/wp06_03.pdf (erişim tarihi: 24.12.2017)
- Sinn, H. (2016). *Der Schwarze Juni*, Freiburg, Herder Verlag
- Süddeutsche Zeitung. *So viele Flüchtlinge kamen nach Deutschland*. <http://www.sueddeutsche.de/politik/fluechtlinge-so-viele-fluechtlinge-kamen-nach-deutschland-1.2806558> (erişim tarihi: 28.12.2017)
- Süddeutsche Zeitung. *Zahlen und Fakten: Flüchtlinge in Österreich und Deutschland*. <http://www.sueddeutsche.de/news/politik/migration-zahlen-und-faktenfluechtlinge-in-oesterreich-und-deutschland-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-151027-99-05517> (erişim tarihi: 03.01.2018)

The UN Refugee Agency. *Bulgaria As a Country of Asylum*.
<http://www.unhcr.org/53198b489.pdf> (26.12.2017)

The UN Refugee Agency. *Hungary As a Country of Asylum*.
<http://www.refworld.org/docid/4f9167db2.html> (26.12.2017)

T- Online. *Mazedonien, 1500 Flüchtlinge überqueren Grenze*.
http://www.tonline.de/nachrichten/ausland/krisen/id_75152830/mazedonien-fluechtlinge-durchbrechen-abspernung-an-grenze.html (28.12.2017)

T-Online, *1500 Flüchtlinge überqueren Grenze*. http://www.t-online.de/nachrichten/ausland/krisen/id_75152830/mazedonien-fluechtlinge-durchbrechen-abspernung-an-grenze.html (28.12.2017)

Toshkov D. ve De Haan L. (2013). *The Europeanization of asylum policy: an assessment of the EU impact on asylum applications and recognition rates: Journal of European Public Policy*, Volume 20, 2013 Issue 5, 661-683

Uluslararası Af Örgütü Basın Açıklaması. *Avrupa yolunda mülteci kadınlar fiziksel şiddet, cinsel istismar ve tacizle karşı karşıya*. <https://www.amnesty.org.tr/icerik/avrupa-yolunda-multeci-kadinlar-fiziksel-siddet-cinsel-istismar-ve-tacizle-karsi-karsiya> (erişim tarihi: 28.12.2017)

Wirtschaftswoche. *Höchste Zuwanderung seit 1950*.
<http://www.wiwo.de/politik/deutschland/migrationsbericht-hoehste-zuwanderung-seit-1950/12798458.html> (28.12.2017)

Wolfgang, G. (2013). *Handbuch Europäischer Migrationspolitik*, Wiesbaden, LIT Verlag.

Zeit Online. *Dublin gilt wieder, funktioniert aber nicht*. <http://www.zeit.de/politik/2015-11/dublin-verordnung-syrer-bundesregierung-anwendung-asyl> (erişim tarihi: 29.11.2017)

Zeit Online. *Osteuropa Schottet sich ab*. <http://www.zeit.de/politik/ausland/2015-08/fluechtlinge-osteuropa-abschottung> (erişim tarihi: 11.12.2017)

Zeit Online. *Deutschland wendet Dublin-Verfahren wieder an*.
<http://www.zeit.de/politik/2015-11/dublin-v-erordnung-syrer-bundesregierung-anwendung-asyl> (erişim tarihi 25.12.2017)

Türkiye Maastricht Ekonomik Kriterlerine Yakınsıyor mu? Yapısal Kırılma Altında Ekonometrik Bir Uygulama

Tuğay GÜNEL*

Geliş Tarihi (Received): 23.01.2018– Kabul Tarihi (Accepted): 06.06.2018

Öz

Bu çalışmada Türkiye'nin Maastricht ekonomik kriterlerine yakınsama gösterip göstermediği standart birim kök testlerinden Augmented Dickey Fuller(1979) ve Phillips-Perron(1988) birim kök testleri ile yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews(1992) birim kök testi uygulanarak araştırılmıştır. Standart birim kök testleri ve Zivot-Andrews(1992) birim kök testi sonuçlarına göre, bütçe açığı/GSYİH ve kamu borcu/GSYİH serilerinin birim kök içerdiğini enflasyon serisinin ise birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır. Fakat standart birim kök testleri yapısal kırılmaları dikkate almadığından seride yapısal kırılma olması halinde gerçekte durağan olan bir seri durağan olmama eğilimi gösterebilmektedir. Bundan dolayı aynı serilere yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi uygulanmış ve standart birim kök testleri ile aynı sonuçlar elde edilmiştir. Dolayısıyla standart birim kök testleri ve yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre Türkiye enflasyon kriteri açısından Maastricht kriterlerine yakınsama gösterirken bütçe açığı ve kamu borcu açısından ise Maastricht kriterlerine yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maastricht Ekonomik Kriterleri, Yakınsama Hipotezi, Yapısal Kırılma, Birim Kök Testi, Yakınsama

* Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Sarıçam/ADANA, tugaygunel@gmail.com, Yazar ORCID bilgisi : <https://orcid.org/0000-0001-7980-1764>.

Does Turkey Converge with the Maastricht Economic Criteria? An Econometric Application under Structural Break

Abstract

This study aims to find out whether Turkey converges with the Maastricht criteria or not by the standard unit root tests of Augmented Dickey Fuller(1979) and Phillips-Perron(1988) and the unit root test of Zivot-Andrews (1992), which takes structural breaks into account. According to the results of the standard unit root tests and Zivot-Andrews (1992) test, budget deficit / GDP and public debt / GDP series contain unit root while inflation rate does not contain unit root. However, since the standard unit root tests do not take structural breaks into account, in the case of structural breaks, series which are actually stationary tend to be non-stationary; thus, incorrect results can be obtained. Therefore, the Zivot-Andrews (1992) unit root test was applied to the same series. According to the test result, Zivot-Andrews (1992) gave the same result as the standard unit root tests. Therefore, according to standard and structural break unit root tests, Turkey converges with the Maastricht criteria in terms of inflation rate while it does not in terms of the budget deficit and public debt.

Keywords: *Maastricht Economic Criteria, Convergence Hypothesis, Structural Break, Unit Root Test, Convergence*

Giriş

Bir grup ülke veya bölge arasında çeşitli ekonomik göstergelerin zaman içinde birbirine benzer hale gelmesi olarak tanımlanabilen yakınsama olgusu reel ve nominal yakınsama olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Reel yakınsama, başta kişi başı GSYİH olmak üzere yaşam standardı konusunda ekonomilerin birbirine yaklaşması, üretim ve ticaret yapılarının benzeşmesi anlamına gelirken; nominal yakınsama ise bütçe açığı, kamu borcu, enflasyon ve döviz kuru istikrarı gibi alanlarda ekonomilerin birbirine yaklaşmasını ifade etmektedir(Atalay, 2007:1). Bu bağlamda Türkiye'nin Maastricht ekonomik kriterlerine yakınsaması, nominal yakınsama olarak değerlendirilebilir.

Yakınsama hipotezinin temelleri Neo klasik büyüme modellerine dayanmaktadır. Neo klasik büyüme modellerine göre bir ülkede kişi başına düşen büyüme oranının ülkenin başlangıçtaki kişi başına düşen gelir düzeyi ile negatif bir ilişki içerisinde olduğu ifade edilmektedir. Büyüme teorilerine göre ülkelerin arasında teknoloji ve tercihler gibi yapısal olarak benzerlikler bulunması durumunda fakir ülkelerin zengin ülkelere göre uzun dönem baz alındığında daha hızlı büyüme eğilimi içerisinde olduğundan reel büyüme anlamında ülkeler birbirine yakınsayacaktır. Çünkü fakir ülkelerde sermaye/emek oranının zengin ülkelere göre düşük olsa da fakir ülkelerdeki sermayenin marjinal verimliliği zengin ülkelere göre daha yüksektir(Barro, 1991:407).

Maastricht ekonomik kriterleri Avrupa Birliği(AB) üyesi olmanın şartı olmamakla birlikte AB'ye üye olan ülkelerin, Ekonomik ve Parasal birliğe üye olmaları için yerine getirilmesi gereken ekonomik kriterleri ifade etmektedir.. Bu açıdan bakıldığında Maastricht ekonomik kriterleri, Türkiye açısından Avrupa Birliği'ne üye olmanın bir koşulu değildir fakat Türkiye'nin bu kriterleri karşılaması Avrupa'ya entegre olmasını nispeten kolaylaştıracağı ve aynı zamanda ekonomide yaşanan yapısal sorunların da çözümüne katkıda bulunacağından söz konusu kriterlerin karşılanması ekonomik anlamda önem arz etmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Maastricht ekonomik kriterlerine yakınsayıp yakınsamadığının bilinmesi, Türkiye'nin ekonomik olarak Avrupa'ya entegre olmak için uygulanacak olan politikalara da katkıda bulunacağından önemli olmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı Türkiye'nin Maastricht ekonomik kriterlerine yakınsayıp yakınsamadığını ortaya koymaktır.

1. Maastricht Ekonomik Kriterleri

1 Kasım 1993’de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması AB’ye üye olan ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliği’(EPB) girebilmeleri için yerine getirilmesi gereken ekonomik kriterleri ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, üye ülkelerin EPB’ye giden yolda izleyeceği aşamalar doğrultusunda uygulanacak olan politikalar Maastricht Antlaşması ile detaylı olarak düzenlenmiştir. Üye ülkelerin EPB’ye giden yolda uygulamak zorunda oldukları ekonomik kriterler Maastricht Antlaşmasında şu şekilde belirtilmiştir:

- Enflasyon oranı, en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin ortalamasını %1.5 puandan daha fazla aşmamalıdır
- Uzun dönem faiz oranları en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin faiz oranı ortalamasını %2’den fazla aşmamalıdır.
- En az iki yıl için döviz kurunun yeniden düzenlenmesinin yapılmaması
- Kamu bütçe açığı ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasını(GSYH)’nin %3’ünü aşmamalıdır.
- Brüt borçlar ülkelerin GSYH’nin %60’ını aşmamalıdır.

Tablo 1’de Maastricht ekonomik kriterlerinin hangi politika kapsamı dahilinde değerlendirilmesi gerektiği gösterilmektedir.

Tablo 1. Maastricht Ekonomik Kriterleri

Kriterler	Kapsamı
Enflasyon	Para Politikası
Faiz	Para Politikası
Döviz	Para Politikası
Bütçe Açığı	Maliye Politikası
Borç	Maliye Politikası

Tablo 1’de yer alan Maastricht ekonomik kriterlerinden bütçe açığı ve borç kriterleri kamu gelir ve giderlerine yönelik olmasından dolayı mali disiplini sağlamaya yönelik kriterler olarak nitelendirilirken; enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru kriterleri ise para politikası ile ilgili olduğundan parasal disiplini sağlamaya yönelik kriterler olarak nitelendirilmektedir.

1.1. Enflasyon Kriteri

Enflasyon oranının optimal düzeylerde olmasının ekonomik anlamda kritik önem taşımaktadır. Optimal düzey tam bir netlik kazanmasa da Avrupa Merkez Bankası bu düzeyin % 0 ile %2 arasında olmasını genel anlamda olumlu bulmaktadır. Enflasyonun bu düzeylerde tutulması fiyat istikrarı için önemlidir. Fiyat istikrarının ekonomide neden önemli olduğu ise şu şekilde sıralanabilir(TÜSİAD,1998:31-32).

- Enflasyon özellikle alacaklılardan borçlulara, sabit gelirlilerden (asıl olarak işçilerden) sermaye sahiplerine, şimdiki borçlulardan geleceğin vergi ödeyicilerine doğru geliş güzel bir gelir ve servet aktarımına yol açar.
- Yüksek enflasyon durumunda, uzun vadeli mali piyasalarda küçülme eğilimleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla işletmelerde sermaye artırımını yerine borç alma eğiliminde artış olabilmektedir.
- Yüksek enflasyon, hem genel fiyat düzeyinde hem de görelî fiyatlarda artan bir değişkenlikle birlikte görülür. Fiyat düzeylerinde belirsizliklerin yüksek olması, faiz oranlarının risk primini arttırmakta böylelikle yatırımlarda olumsuz anlamda etkilenmektedir.

1.2. Bütçe Açığı ve Borçlanma Kriteri

Maastricht Antlaşması'nda belirlenen bütçe açığının /GSYİH'nın %3'ünü ve borç kriterinin GSYİH'nın %60'ını aşmaması kriterleri EPB'nin sürdürülebilmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda maliye politikası aracı olan bu iki kriter doğrudan ve dolaylı olarak Maastricht kriterlerinin para politikası kısmını oluşturan enflasyon, faiz ve döviz kuru kriterlerini etkilemektedir. Kamu gelirlerinin kamu giderlerini karşılayamaması nedeniyle oluşan bütçe açığı, vergi gelirleri ya da vergi dışı gelirler olmak üzere iki şekilde kapatılmaktadır. Bütçe açıklarının tamamının vergi gelirleri ile kapatılması hem ekonomide hem de mükellefler üzerinde yaratacağı olumsuz etkiler nedeniyle bu yola başvurulması kolay olmamaktadır. Zira bütçe açığını kapatmak için tamamen vergilere başvurulması mükellefin vergi uyumunu azaltıp, mükellefleri sistem dışına itebilecek ve böylelikle kayıt dışılığın artmasına neden olabilecektir. Bu durumda devletler bütçe açıklarının finansmanında ağırlıklı olarak borçlanma veya emisyon uygulamalarına başvurmaktadır.

Bütçe açığının finansman şeklinin ekonomik etkileri farklı olmaktadır. Bu bağlamda bütçe açığının emisyon yöntemi ile bir başka ifade ile para basılarak kapatılmaya çalışılması piyasada para arzının artmasına neden olacaktır. Bu durum borç verilebilir fon arzında artışa

neden olacak ve dolayısıyla da faiz oranlarının düşmesine neden olacaktır. Faiz oranlarının düşmesi tasarruf oranlarını düşüreceğinden tüketim harcamaları artacak dolayısıyla talep artışından kaynaklanan bir enflasyon artışı da görülecektir. Bundan dolayı bütçe açıklarının kontrol altında tutulması Maastricht ekonomik kriterlerinin karşılanması açısından kritik önem taşımaktadır.

1.3. Faiz Kriteri

Faiz oranlarına ilişkin yaklaşma kriterlerinin operasyonel değerlendirilmesinde 10 yıllık tahvillerin getirisi kullanılmaktadır. Faiz oranları uzun dönemli hükümet tahvili ya da ulusal tanımlardaki farklılıkları göz önünde bulunduran karşılaştırılabilir tahviller bazında ölçülmektedir(Bulgurlu, 2004:92-93). Faiz oranlarında yakınsama sağlanmak istenmesinin nedeni olarak Avrupa'nın 1980'li yıllardaki Amerika odaklı faiz politikasından kurtulup faiz oranlarını kendi kontrol altında tutmak istemesidir(Aygören, 2005:90). Bir diğer nedeni ise mali politikalar ve faiz oranları arasındaki bağlantıdır. Üye ülke faiz oranları arasındaki farklılıkların büyük olması ulusal sermaye piyasalarında önemli düzeyde sorunların oluşmasına neden olmaktadır(Göktuğ, 2010:22).

2. Literatür Taraması

Yakınsama ile ilgili literatür incelendiğinde çeşitli ülke grupları arasında reel ve nominal yakınsama konusunda farklı çalışmaların olduğu görülmektedir. Ülke grupları üzerinde yapılan çalışmalar en çok OECD ülkeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda ülkeler arasında yakınsama sonucuna ulaşanların(Oxley ve Greasley 1997, Linden(2000), Rassekh vd.(2001), Nahar ve Inder(2002), Datta (2003),) yanı sıra ıraksama (Freeman ve Yerger (2001), Wang (2007)sonuçlarına ulaşanlarda olmuştur.

Türkiye'nin Maastricht kriterlerine uyumu üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında genelde iki yaklaşımın benimsendiği görülmektedir: Birincisi Maastricht ekonomik kriterlerinin referans değerleri ile Türkiye'nin verileri karşılaştırılarak yapılan kıyaslama yaklaşımı iken; ikincisi ise ekonometrik yöntemlerle yapılan ampirik yaklaşımdır. Örneğin, Aytaç(2006) yapmış olduğu teorik çalışmasında Türkiye'nin içinde bulunduğu mali yapı incelendiğinde Birlik kriterlerine yakın olmayan verilerle karşılaşıldığını özellikle 2002 yılı itibari ile Türkiye Maastricht yaklaşma kriterleri ile getirilen %60'lık kamu borcu/GSYİH oranını %85'lik oranla ile oldukça aştığını bütçe açıklarında ise durumun daha kötü olduğunu %3 olması gereken bütçe açığı/GSYİH oranının %12,7'lik oranla aşıldığını ve böylelikle Maastricht kriterlerine uyum gösterilemediği değerlendirmesini yapmıştır.

Benzer şekilde yapılan bir başka çalışmada Akçay(2008) Avrupa Birliği'nin ekonomik kriterlerini Türkiye açısından değerlendirdiği çalışmasında 2002 yılından beri uygulamaya konan ve istikrarlı şekilde takip edilen ekonomi politikaları ve siyasi istikrar sayesinde sürdürülebilir yüksek büyümenin yanında makroekonomik istikrarın da sağlandığını ve böylelikle uygulamada bazı eksiklikler olsa da Kopenhag ekonomik kriterlerini büyük ölçüde karşıladığı, Maastricht kriterleri açısından ise Euro alanı ortalamasından çok daha yüksek oranlara sahip olmasına rağmen çok büyük iyileşme sağladığı değerlendirilmiştir.

Teorik olarak yapılan bir başka çalışmada Engin ve Yeşiltepe(2009) Türkiye'nin Maastricht kriterlerine uyumunu analiz etmişlerdir. Analiz sonucu Türkiye'nin Maastricht kriterlerini karşılamının gerisinde kaldığı değerlendirilmesinde bulunmuşlardır.

Kutlu ve Kavrukkoca(2007) Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 4 aday ülkenin(Türkiye, Hırvatistan, Bulgaristan ve Romanya) Bound testi ve Engle kointegrasyon testleri ile Almanya'nın ekonomik değerleri baz alınarak Maastricht kriterlerine uyumunu araştırmışlardır. Yapılan testler sonucu Türkiye'nin ve Romanya'nın Maastricht kriterlerine yakınsama göstermediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bir başka çalışmada, Öztürk(2013) 1950-2008 verileri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne ve Birliğin ülkelerine kişi başına gelir bağlamında yakınsayıp yakınsamadığını zaman serileri analizi yaparak incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin bu anlamda AB'ye yakınsama göstermediği bulgusuna ulaşılmıştır.

2014 yılında yapılan iki çalışmadan birinde Temür vd(2014) Maastricht kriterleri çerçevesinde Türkiye'nin kamu borç yükü üzerine inceleme yapmışlardır. Çalışmada 2001Q1-2011Q4 dönemine ait veriler ele alınarak enflasyon oranı, faiz oranı, bütçe açığı ve döviz kuru değişkenleri, en küçük kareler (EKK)yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Elde edilen sonuca göre Türkiye'nin kamu borcu üzerinde Maastricht Kriterleri'nin diğer değişkenlerini oluşturan enflasyon ve faiz oranını azaltıcı, bütçe açığı ve döviz kurunun ise artırıcı etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Aka ve Gürsoy(2014) Türkiye'nin Maastricht kriterlerine uyumunu dikkate alarak Türkiye'nin AB üyelik hedefini içselleştirip içselleştirmediği analizini ARDL eşbütünleşme testi ile yapmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre enflasyon, faiz ve bütçe açığının GSYİH'ya oranlarında uzun dönemli bir ilişki bulunurken; kamu borcunun/GSYİH oranında uzun dönemli ilişki bulunamamıştır.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Çalışmada Türkiye'nin Maastricht ekonomik kriterlerine yakınsayıp yakınsamadığı analizi birim kök testleri uygulanarak yapılmaktadır. Çalışmada kullanılan verilerin birim kök içermesi yakınsamanın olmadığına işaret ederken; verilerin birim kök içermemesi yakınsamanın olduğuna işaret etmektedir. Verilerin durağan olması demek verilerin ortalamalarının, varyanslarının ve kovaryanslarının zamanla değişmemesi anlamına gelmektedir. Bir başka ifade ile birim kök içermeyen seriler uzun dönemde belli bir değere yaklaşmakta veya beklenen değer etrafında saçılım göstermektedirler.

Durağan zaman serilerine gelen şoklar uzun dönemde etkilerini kaybettiklerinden şoklar zamanla ortadan kalkacak ve seriler uzun dönem ortalamalarına tekrar döneceklerdir. Durağan serilerin uzun dönem tahminleri serilerin koşulsuz ortalamalarına yansiyacaktır. Durağan olmayan zaman serilerinin ise zamana bağımlı ve sonsuza giden varyansları olacaktır. Bundan dolayı yakınsama çalışmalarında birim kök analizi yaygın kullanılmaktadır (Aslan ve Öcal, 2012:88).

Bu kapsamda çalışmada kullanılan Türkiye'nin enflasyon oranı, bütçe açığı ve AB tanımlı kamu borcu[†] verilerinin Maastricht ekonomi kriterlerine yakınsama gösterip göstermediği 28 AB üyesi ülkenin ortalamaları ölçüt alınarak yapılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye verilerinden 28 AB üyesi ülkenin ortalamaları çıkartılarak elde edilen serilerin birim kök içerip içermediği, klasik birim kök testlerinden ADF ve PP testleri ile serilerde yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot Andrews birim kök testi uygulanarak analiz edilmiştir. Standart birim kök testleri serilerde oluşan yapısal kırılmaları dikkate almamaktadırlar. Bu durumda serilerde yapısal kırılmaların varlığı halinde gerçekte durağan olan bir seri durağan olmama eğilimi gösterebilmektedir. Bundan dolayı aynı serilere yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi de uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan verilere ilişkin ayrıntılı bilgiler sırasıyla Tablo 2 ve Tablo 3'de gösterilmektedir.

[†] Avrupa Birliği bünyesinde ekonomik ve parasal birliğe geçişin ön koşulu olan "Maastricht Kriterleri" çerçevesinde hesaplanmakta olan borç stoku verisidir. Böylece uluslararası standartlara uygun genel yönetim sektörü borç stoku verileri elde edilmektedir. Bu kapsamda, uluslararası karşılaştırılabilirliği olan söz konusu stok verileri, ülkeler hakkında teknik analizlere imkân sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Verilere İlişkin Bilgiler

Veriler	Dönem	Sıklık	Kaynağı
Bütçe Açığı /GSYİH	1995-2016	Yıllık	Bumko
AB Tanımlı Kamu Borcu	2005Q4-20017Q3	Çeyreklik	Hazine Müsteşarlığı
Enflasyon	2002M1-2017M11	Aylık	Bumko

Tablo 2’de gösterilen verilerden Bütçe Açığı/GSYİH oranı; Türkiye’nin ilgili dönemde oluşan bütçe açıkları/GSYİH oranının, aynı dönemde 28 AB üyesi ülkenin bütçe açıkları/GSYİH oranlarının ortalamasından farkını ifade etmektedir. Benzer şekilde AB tanımlı kamu borcu ve Enflasyon verileri de aynı dönemler itibariyle 28 AB üyesi ülkenin aynı verilerin ortalamasından farkını ifade etmektedir. Ayrıca çeyreklik ve aylık verilerde mevsimsel etkilerin olabileceğinden hareketle aylık ve çeyreklik veriler mevsimsel etkilerinden arındırılmış olarak kullanılmıştır.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Verilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maksimum Değer
Bütçe Açığı	22	-1.42	4.31	-10.59	-3.96
AB Tanımlı Kamu Borcu	48	24.03	7.77	14.30	40.40
Enflasyon	191	11.46	12.72	2.63	60

3.1. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde durağan dışılığın meydana gelmesinin nedenlerinden biri de anakütle regresyon denklemi boyunca farklı örneklemeler açısından yapısal kırılmaların olmasıdır. Yapısal kırılmaların nedeni olarak, ekonomik politikalarında yapılan değişiklikler, ekonominin yapısındaki değişimler veya belirli bir endüstride ortaya çıkan önemli gelişmeler örnek olarak gösterilebilir. Ekonomide meydana gelen bu tür gelişmeler regresyon modeli çerçevesinde dikkate alınmamış veya ihmal edilerek tahminlerde bulunulmuş ise elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlara göre yapılan ön raporlamaların sistematik bir biçimde sapmalı olma ihtimali vardır(Sevüktekin, 2014:413). Dolayısıyla zaman serisi analizinde incelenen zaman periyodu boyunca verilerin farklı koşullara maruz kalması iktisadi ilişkilerde değişime yol açabileceği bunun sonucunda da verilerde yapısal değişimin meydana gelebileceği olasılığı bulunmaktadır.

Bu bağlamda Perron(1989) makroekonomik zaman serisinin birim kökle karakterize edilemeyeceğini, zamanla meydana gelecek yapısal değişimlerin birim kök analizlerinde dikkate alınması durumunda bu serilerin durağan olarak bulunabileceğini ifade etmiş ve

böylelikle yapısal değişimin tarihinin önceden bilindiği varsayımı altında yapısal kırılmayı modele dahil eden birim kök testi geliştirmiştir(Yıılancı, 2009:326). Perron çalışmasında kırılma zamanını T_B olarak almış ($1 < T_B < T$) olan üç koşulu boş hipotez altında şu şekilde ifade etmiştir(Perron, 1989:1364).

Model (A)

$$y_t = \mu + dD(T_B)_t + y_{t-1} + e_t \quad (1)$$

Model (B)

$$y_t = \mu + y_{t-1} + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (2)$$

Model (C)

$$y_t = \mu + y_{t-1} + dD(T_B)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (3)$$

Alternatif hipotezler ise şu şekilde modellenmiştir.

Model (A)

$$y_t = \mu_1 + \beta_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t \quad (4)$$

Model (B)

$$y_t = \mu + \beta_1 t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t^* + e_t \quad (5)$$

Model (C)

$$y_t = \mu_1 + \beta_1 t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + (\beta_2 - \beta_1)DT_t + e_t \quad (6)$$

Buradan hareketle boş hipotezin “1” veya” 0” olması şu şekilde olmaktadır:

$$H_0 \text{ için ; } D(T_B)_t = \begin{cases} 1, & t = T_B + 1 \\ 0, & \text{diğer} \end{cases}$$

$$H_0 \text{ için; } DU_t = \begin{cases} t, & t > T_B \\ 0, & \text{diğer} \end{cases}$$

Model A, seride yapısal kırılmanın düzey değerinde olduğunu göstermektedir. Buna $D(T_B)_t$ burda düzey değerinde meydana gelen yapısal kırılmayı gösteren kukla değişkeni ifade etmektedir. Buna göre eğer $t = T_B + 1$ ise, 1 değerini almakta diğer durumlarda ise 0 değerini almaktadır. Böylelikle serinin düzeyinde bir değişimle birlikte trend durağan olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı sınanır.

Model B ise yapısal kırılmanın düzeyde olmadığını fakat eğimde olduğunu göstermektedir. Yapısal kırılmanın eğimde olduğunu gösteren kukla değişken DU_t olarak ifade edilmektedir. Buna göre eğer $t > T_B$ ise 1 değerini almakta diğer durumlarda ise 0 değerini

almakta ve eğimde bir değişiklikle birlikte serinin trend durağan olduğunu ifade eden alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır.

Model C ise yapısal kırılmanın hem düzey değerde hem de eğimde olduğunu göstermektedir. Temel hipotez düzey ve eğimde yapısal kırılma olmakla birlikte serinin birim kök içerdiğini alternatif hipotez ise düzey ve eğimde yapısal kırılma olmakla birlikte serinin trend durağan olduğunu ifade etmektedir.

Perron(1989) çalışmasında $0 < \lambda < 1$ aralığında λ 'nin verilen değerleri için sonlu dağılımların yüzdeler noktası tablolaştırılmış ve buradan kritik değerler tabloları, A, B ve C modelleri için simülasyon metotları kullanmak suretiyle elde edilmiştir. Kritik değerlerin tablolardan elde edilmesi için λ 'nın değerinin bilinmesi gerekmektedir. λ kırılma öncesi örneklem büyüklüğünün toplam örneklem büyüklüğünün oranı olarak tanımlanmakta ve $\lambda = T_B/T$ olarak formüleleştirilmektedir. Böylelikle kırılma tarihi belirlendikten sonra kırılma tarihinden önceki örneklem verilerinin sayısı toplam örneklem verilerinin sayısına oranlanarak 0 ile 1 arasında bir değeri ifade eden λ bulunmaktadır. Bulunan bu değere karşılık gelen kritik değerler ile test istatistik değeri karşılaştırılarak boş hipotezin reddedilip edilemeyeceğine ilişkin karar verilmektedir.

Zivot ve Andrews, Perron(1989) birim kök testinde yapısal kırılmanın dışsal olarak ele alınmasını eleştirmiştir. Zira yapısal kırılma tarihinin daha önceden bilinmesine dayanan Perron(1989) birim kök testinde yapısal kırılma tarihinin yanlış seçilmesi halinde sonuçlarında yanlış olacaktır. Zivot ve Andrews yapısal kırılmanın içsel olarak belirlendiği yeni bir test geliştirmişlerdir. Perron(1989) testinde olduğu gibi 3 modelli hipotez üzerinde durmuşlardır. Testin dayandığı boş hipotezler aşağıdaki gibidir(Zivot ve Andrews, 1992:253).

$$y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t, \quad (7)$$

$$y_t = \hat{\mu}^B + \hat{\beta}^B t + \hat{Y}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t \quad (8)$$

$$y_t = \hat{\mu}^C + \hat{\theta}^C DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^C t + \hat{Y}^C DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^C \Delta y_{t-j} + e_t \quad (9)$$

Yukarıdaki modellerden ilki düzeyde meydana gelen yapısal kırılmayı ifade etmektedir. Düzeyde meydana gelen kırılma DU_t kukla değişkeni ile gösterilmektedir. $DU_t(\hat{\lambda})$ değeri eğer $t > T\lambda$ ise "1" değerini almakta diğer durumlarda ise "0" değerini almaktadır. İkinci modelde ise eğimde meydana gelen yapısal kırılma ifade edilmekte ve söz konusu yapısal kırılma DT kukla değişkeni ile gösterilmektedir. $DT_t^*(\hat{\lambda})$ eğer $t > T\lambda$ ise $t - T\lambda$ değerini almakta, diğer

durumlarda ise sıfır değerini almaktadır. Modellerde meydana gelebilecek otokorelasyon sorununu engellemek için denklemlerin sağ tarafına Δy_{t-j} ifadesi eklenmiştir. Zivot- Andrews birim kök testinde kırılma tarihi test istatistiğinin minimum olduğu noktada belirlenmektedir. Kırılma noktası, T_B kırılma zamanını göstermek üzere $\lambda = T_B/T$ olarak ifade edilmektedir. Kırılma tarihi belirlendikten sonra α 'nın Zivot- Andrews tarafından hesaplanan test istatistiğinden büyük ya da küçük olup olmasına göre yapısal kırılma olmadan birim kökün var olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedilip edilmeyeceğine karar verilmektedir.

4. Ampirik Sonuçlar

Türkiye'nin Maastricht ekonomik kriterlerine yakınsayıp yakınsamadığına dair yapılan standart birim kök testleri ile yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot- Andrews birim kök testlerinin sonuçları sırasıyla Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8'de gösterilmektedir.

4.1. Standart Birim Kök Testleri Sonuçları

Tablo 4. Serilere İlişkin Augmented Dickey Fuller Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Enflasyon	-4.600636 (-2.877823)	-4.674913 (-3.435560)
Bütçe	-1.442637 (-3.020686)	-1.876576 (-3.658446)
Borç	-1.304262 (-2.926622)	-1.472149 (-3.510740)

Not: Parantez içindeki değerler %5 anlam düzeyinde kritik değerleri göstermektedirler.

Tablo 4'den görüldüğü üzere bütçe ve borç serilerinin hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelleri için hesaplanan test istatistik değerleri % 5 düzeyinde parantez içerisinde gösterilen kritik değerlerden büyük olduğu için serinin birim kök içerdiğini ifade eden temel hipotez reddedilemez. Bir başka ifade ile bütçe ve borç serileri düzey değerlerinde birim kök içerdiğinden dolayı durağan değillerdir. Enflasyon serisinin hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerinde hesaplanan test istatistiği % 5 düzeyinde parantez içerisinde gösterilen kritik değerden küçük olduğundan serinin birim kök içerdiğini ifade eden temel hipotez reddedilir. Dolayısıyla enflasyon serisinin durağan olduğu söylenebilir.

Tablo 5' de Philip-Perron test sonuçları gösterilmektedir. Buna göre Augmented Dickey Fuller testinde olduğu gibi, Phillip-Perron testinde de bütçe ve borç serilerine yönelik hem sabitli modelde hem de sabitli ve trendli modelde hesaplanan test istatistik değerleri her iki model için de kritik değerlerden büyük olduğu için değişkenler hem sabitli modelde hem de sabitli ve trendli modelde serilerin birim kök içerdiğini ifade eden temel hipotez reddedilemez. Dolayısıyla seriler hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde birim kök içerip durağan değildirler. Enflasyon serisinde ise Phillip-Perron sabitli modelde ADF testi ile aynı sonucu

verirken sabitli ve trendli modelde hesaplanan test istatistiği değeri % 5 düzeyinde parantez içerisinde gösterilen kritik değerden büyük olduğundan ADF testinden farklı sonuç vermiştir.

Tablo 5. Serilere İlişkin Phillips-Perron Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Enflasyon	-4.402654 (-2.876595)	-3.031051 (-3.433651)
Bütçe	-1.791177 (-3.012363)	-3.028254 (-3.644963)
Borç	-2.060858 (-2.925169)	-1.906808 (-3.508508)

Not: Parantez içindeki değerler %5 anlam düzeyinde Mckinnon kritik değerlerini göstermektedirler.

Klasik birim kök testleri ile yapılan test sonuçlarına göre hem ADF hem de PP testleri çalışmada kullanılan bütçe açığı/GSYİH ve borç/GSYİH serilerinin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını göstermektedirler. Buradan hareketle seriler birim kök içerdiğinden Türkiye'nin Maastricht ekonomik kriterlerine bütçe açığı ve borç kriterlerine yakınsama göstermediği söylenebilir. Enflasyon kriteri açısından ise ADF ve PP testleri sabitli ve trendli modelde farklı sonuçlar verdiği için Türkiye'nin enflasyon kriteri açısından klasik birim kök testlerine göre yakınsama gösterip göstermediği net bir şekilde ortaya koyulamamaktadır.

Türkiye'nin enflasyon kriteri açısından klasik birim kök testlerine göre yakınsama gösterip göstermediği net bir şekilde ortaya koyulamadığından, net bir sonuç elde etmek için yapısal kırılmalı test sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Zira yapısal kırılmanın varlığı durumunda ADF ve PP testlerinin gücü zayıflamaktadır. Çünkü yapısal kırılmaların dikkate alınmadan yapılan testlerde durağan olmayan birçok serinin, yapısal kırılma dikkate alındığında durağan olabilmektedirler. Bir başka ifade ile aslında durağan olan bir serinin yapısal kırılma dikkate alınmadığında durağan dışı olma eğiliminde olduğu görülmektedir. Böylelikle yapılan tahminlerin yanlış olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı çalışmada ADF ve PP testlerinin yanısıra yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews(1992) birim kök testi de serilere uygulanmıştır.

4.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 6. Enflasyon Kriteri Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

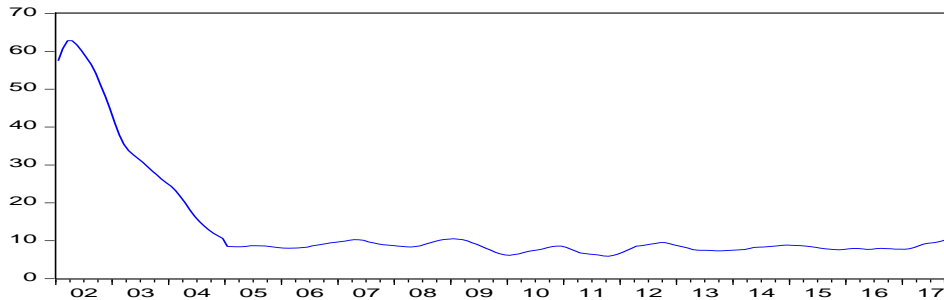
Zivot Andrews	Model A	Model B	Model C
Test İstatistiği	-6.235778	-6.073837	-5.994483
Kritik Değerler (%5)	-4.80	-4.42	-5.08
Kırılma Tarihi	2011M10	2015M7	2015M6
Gecikme Uzunluğu	3	3	3

Not: Model A, B ve C için elde edilen kritik değerler Zivot-Andrews(1992)'den alınmıştır.

Model A sabitte, model B trendde kırılmayı ifade ederken, model C ise hem sabitte hem de trendde kırılmayı ifade etmektedir. Tablo 6’da görüldüğü üzere hesaplanan test istatistiği ZA kritik değerlerinden küçük olduğu için temel hipotez reddedilir. Dolayısıyla enflasyon serisinde hem sabit de hem de sabit ve trend de yapısal kırılma olmakla beraber serinin trend durağan olduğunu ifade eden alternatif hipotez reddedilmemiş olur. Sonuçta, enflasyon serisi için uygulanan standart Augmented Dickey Fuller(1979) testinde enflasyon serisi durağan iken Phillips-Perron(1988) birim kök testinin sabitli ve trendli modelinde durağan olmadığına dair sonuç elde edilmiştir.

Yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews(1992) birim kök testinde ise enflasyon serisinin tüm modellerde durağan olduğu sonucu elde edilmiştir. Seride kırılma tarihi model A da 2011M10 iken, Model B ve C de ise kırılma tarihleri sırasıyla 2015M7, 2015M6 olarak belirlenmiştir. Grafik 1 de Türkiye’de baz alınan dönem itibariyle enflasyon oranının seyri gösterilmektedir. Grafik 1’de görüldüğü üzere 2004 yılından önce seri negatif eğilimli bir trend izlerken 2004 yılından sonra enflasyon oranları belli bir ortalama etrafında saçılım göstererek durağan bir seyir izlemektedir.

Grafik 1: Enflasyon oranı (2002M01 2017M11)

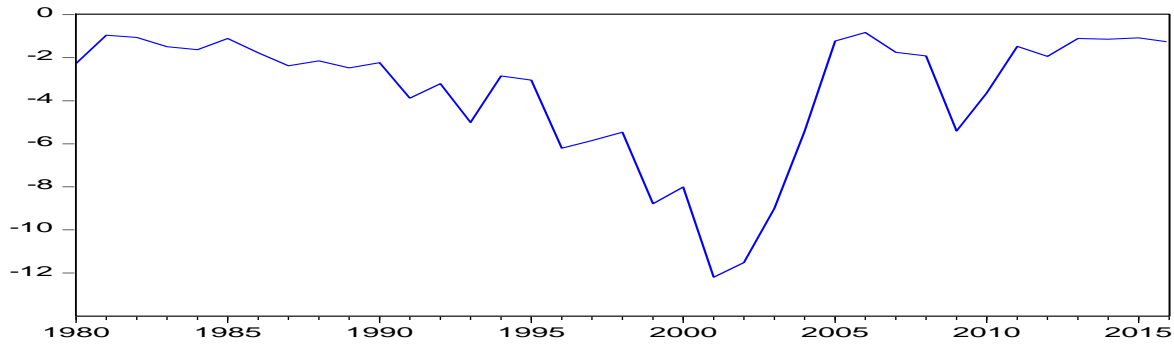
Tablo 7. Bütçe Kriteri Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Zivot Andrews	Model A	Model B	Model C
Test İstatistiği	-3.560513	-2.860	-2.919478
Kritik Değerler (%5)	-4.80	-4.42	-5.08
Kırılma Tarihi	2004	2000	2008
Gecikme Uzunluğu	2	1	2

Not: Model A, B ve C için elde edilen kritik değerler Zivot-Andrews(1992)’den alınmıştır.

Tablo 7’de model A, B ve C’de hesaplanan test istatistik değerleri kritik değerlerden büyük olduğu için model A’da sabit de bir kırılma ile birim kök olduğu, model B’de trend de bir kırılma ile birim kök olduğu ve Model C de ise hem sabit de hem de trend de bir kırılma ile serinin birim kök içerdiğini ifade eden temel hipotezler reddedilemez. Böylelikle hem klasik birim kök testlerine göre hem de yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot Andrews (1992) birim kök testine göre bütçe serisinin birim kök içerdiği sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin bütçe açığı açısından Maastricht kriterlerine yakınsamadığı söylenebilir. Türkiye’de bütçe/GSYH oranının 1980-2016 dönemlerindeki seyri aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 2. Bütçe Açığı /GSYH Oranı (1995-2016)

Grafik 2’de bütçe açığının baz alınan dönem itibariyle seyrine bakıldığında 2001 yılına kadar bütçe açıklarının trendi negatif eğilimli bir seyir izlerken 2001 yılında meydana gelen yapısal kırılma ile eğim de kırılma gerçekleşerek negatif eğimden pozitif eğime doğru bir geçiş olmuştur.

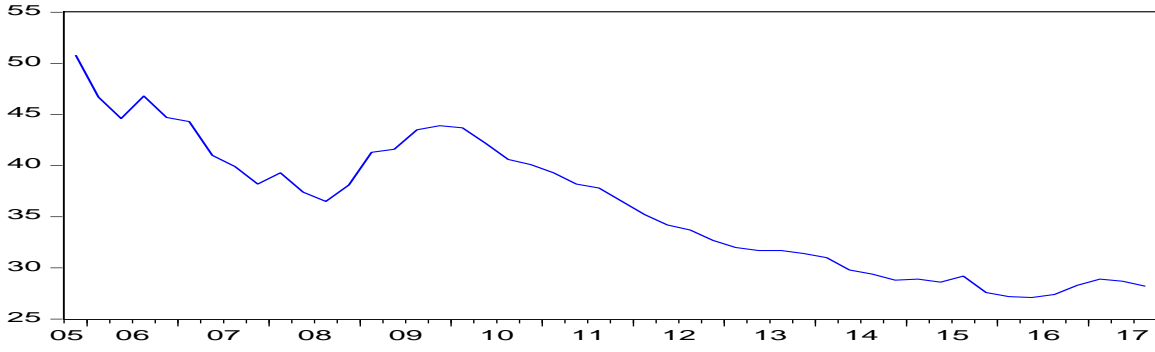
Tablo 8. Borç Kriteri Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Zivot Andrews	Model A	Model B	Model C
Test İstatistiği	-3.782375	-3.058779	-3.496213
Kritik Değerler (%5)	-4.80	-4.42	-5.08
Kırılma Tarihi	2011Q1	2014Q2	2011Q1
Gecikme Uzunluğu	4	4	4

Not: Model A, B ve C için elde edilen kritik değerler Zivot-Andrews(1992)’den alınmıştır.

Tablo 8’de model A, B ve C’de hesaplanan test istatistik değerleri kritik değerlerden büyük olduğu için model A’da sabit de bir kırılma ile birim kök olduğu, model B’de trend de bir kırılma ile birim kök olduğu ve Model C de ise hem sabit de hem de trend de bir kırılma ile serinin birim kök içerdiğini ifade eden temel hipotezler reddedilemez. Dolayısıyla Borç verilerinin birim kök içerdiği ve Maastricht kriterlerine yakınsamadığı sonucuna varılmaktadır. Aşağıdaki grafikte 2005Q4-2017Q3 dönemlerinde Türkiye’nin AB tanımlı borç grafiği verilmektedir.

Grafik 3. AB Tanımlı Borç/GSYİH oranı(2005Q4-2017Q3)

Grafik 3’de görüldüğü üzere Türkiye’de borç/GSYİH oranı 2007 yılına kadar azalan bir seyir izlemektedir. 2007 yılından sonra düzeyde meydana gelen bir kırılma ile azalan seyrine devam etmektedir. Türkiye’nin Grafik 3’de de görüldüğü üzere borç serisinin belli bir ortalamanın etrafında seyreden bir görünüm sergilememesi serinin birim kök içermesinde önemli olmuştur. Bu durumun Türkiye’nin borç kriteri açısından Maastricht kriterine yakınsamamasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’nin Maastricht ekonomik kriterlerine yakınsama gösterip göstermediği standart birim kök testlerinden Augmented Dickey Fuller(1979) ve Phillips-Perron(1988) birim kök testleri ile yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews(1992) birim kök testi uygulanarak araştırılmıştır. Standart birim kök testleri ve yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot Andrews(1992) birim kök testlerinin sonuçlarına göre çalışmada kullanılan bütçe açığı/GSYH ve borç/GSYH serilerinin AB üyesi 28 ülkenin ortalamasından farkları birim kök içerdiğinden durağan olmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde enflasyon serisinin AB üyesi 28 ülkenin ortalamasından farkı ise hem ADF testi hem de Zivot-Andrews(1992) testi sonucuna göre birim kök içermediğinden durağan bir yapıya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Durağan olmayan zaman serileri uzun dönemde ortalamalarına yakınsamamaktadırlar. Zira durağan olmayan serilerin varyansı, kovaryansı ve ortalaması sabit olmamakta böylelikle seri rassal bir sürecin etkisinde olmaktadır. Durağan serilerde şokların etkisi geçici olduğundan seriler uzun dönemde ortalamalarına yakınsamaktadırlar. Buradan hareketle standart birim kök testleri ve yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews(1992) testine göre Türkiye’nin bütçe ve borç verileri birim kök içerdiğinden Maastricht ekonomik kriterlerinin borç ve bütçe kriterlerine yakınsama olmadığı sonucuna varılabilir. Enflasyon verisi ise hem standart birim kök testleri hem de yapısal kırılmalı Zivot-Andrews(1992) testine göre durağan olduğundan

Türkiye'nin enflasyon kriteri konusunda Maastricht enflasyon kriterine yakınsadığı sonucu çıkarılabilir.

Türkiye'nin baz alınan dönemde bütçe açıklarının GSYİH'ya oranının seyrine bakıldığında 2001 yılında bütçe açıklarının zirve yaptığı görülmektedir. Bütçe açıklarının bu dönemde zirve yapmasında 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin neden olduğu söylenebilir. Zira 2001 krizi ile birlikte yatırımcıların paniklemesi dolayısıyla piyasalara olan güven ve istikrarın kaybedilmesi sonucu ülkeden çıkan sermaye, bütçe açıklarını arttırdığı gibi finansmanını da zorlaştırmıştır. Bütçe açıklarının gerek dış gerekse iç kaynaklı krizler nedeniyle uzun dönemde belli bir değer etrafında seyir gösterememesinin Türkiye'nin bütçe kriteri açısından Maastricht bütçe kriterine yakınsamasını olumsuz etkilediği söylenebilir.

Borç kriteri açısından Grafik 3'de görüldüğü üzere Türkiye'nin borç/GSYİH oranı azalma seyri göstermekle birlikte beklenen değer etrafında bir seyir gösterememektedir. Enflasyon serisi açısından ise bütçe ve borç serilerine nazaran ortalama değer etrafında daha fazla bir seyir izlendiği görülmektedir. Türkiye 1994 yılında üç haneli enflasyon rakamlarından 2002'den sonra uyguladığı politikalar ile enflasyon oranını tek haneli rakamlara kadar düşürebilmiştir. 2008 yılında küresel krizle birlikte tekrar çift hanelere doğru bir eğilim olsa da kriz sonrası enflasyon rakamları aşırı bir şekilde artma eğilimi içerisine girmemiş ortalama bir seyir izlemiştir.

Kaynakça

- Aka, H. B., & Gürsoy, B. (2014). "Turkey's Objective of Full Membership in the EU with reference to Maastricht Criteria". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2).
- Akçay, B. (2008). "Avrupa Birliği'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye". *Maliye Dergisi*, 155, 11-38.
- Aslan, A., & Öcal, O. (2012). Türkiye'de suç oranlarının sürekliliği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 85.
- Aytaç, D. (2006). "Maastricht Antlaşması Yakınlaşma Kriterleri Çerçevesinde Bütçe Disiplini ve Türkiye ile İlgili Bir Karşılaştırma". *Sosyoekonomi*, 4(4).
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The quarterly journal of economics*, 106(2), 407-443.
- Bulgurlu, H. B.(2004); *Dolar mı Euro mu ? Amerika mı ? Avrupa mı ?*, Roma yayınları, 1.baskı, Ankara.
- Datta, A. (2003). "Time-series tests of convergence and transitional dynamics". *Economics Letters*, 81(2), 233-240.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431
- Engin, E., & Yeşiltepe, E. (2009). "Global Ekonomik Krizin Gölgesinde Türkiye'nin Maastricht Kriterlerine Uyumu". *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 15-23.
- Freeman, D. G., & Yergler, D. B. (2001). "Interpreting cross-section and time-series tests of convergence: the case of labor productivity in manufacturing". *Journal of Economics and Business*, 53(6), 593-607.
- Göktuğ, G.(2010); "Maastricht Kriterleri ve Türkiye Ekonomisinin Bu Kriterlere Uyum Süreci", *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, Ankara.
- Greasley, D., & Oxley, L. (1997). "Time-Series Based Tests Of The Convergence Hypothesis: Some Positive Results". *Economics Letters*, 56(2), 143-147.
- Kutlu, V., & Kavrukkoca, N. (2007). "Evaluating the Maastricht Convergence Criteria for New Prospective European Union Members". *Central Bank Review*, 7(1), 13-26.
- Linden, M. (2000). "Testing Growth Convergence With Time Series Data—A Non-Parametric Approach". *International Review of Applied Economics*, 14(3), 361-370.
- Nahar, S., & Inder, B. (2002). "Testing Convergence in Economic Growth for OECD Countries. *Applied Economics*", 34(16), 2011-2022.

- Öztürk, L. (2013). “Türkiye Avrupa Birliği'ne Yakınsıyor Mu? Bir Zaman Serisi Analizi, 1950-2008/”Does Turkey Converging to the European Union? A Time Series Analysis, 1950-2008. *Ege Akademik Bakis*, 13(4), 527.
- Perron, P. (1989). “The Great Crash, The Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root In Time Series Regression. *Biometrika*, 335-346.
- Rassekh, F., Panik, M. J., & Kolluri, B. R. (2001). “A Test of the Convergence Hypothesis: The OECD Experience, 1950–1990”. *International Review Of Economics & Finance*, 10(2), 147-157.
- Temür, Y., Çetin, A., Eroğlu, N., & Eroğlu, İ. (2014). “Maastricht Kriterleri Çerçevesinde Türkiye'nin Kamu Borç Yükü Üzerine Ampirik Bir Çalışma”. *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(1), 229-243.
- TÜSIAD(1998), *Avrupa Birliği'nde Ekonomik Politikalar ve Türkiye'ye Yansımaları*, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul.
- Wang, H. (2007). “Voronovskaya-Type Formulas and Saturation Of Convergence For Q-Bernstein Polynomials For 0”. *Journal of Approximation Theory*, 145(2), 182-195.
- Yilanci, V. (2011). “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 324-335.ss.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). “Further Evidence On The Great Crash, The Oil-Price Shock, And The Unit-Root Hypothesis”. *Journal of business & economic statistics*, 20(1), 25-44.